

ΒΕΡΟΙΑΣ

Δημόσιο Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

Αριθ. εισ. 303

*Εξ αγοράς

GRVER_00110

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

EDIDIT

FRIDERICUS KRANER.

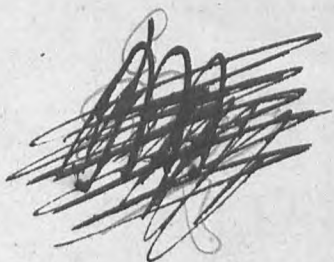
EDITIO STEREOTYPA ITERUM IMPRESSA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.

LIPSIAE MDCCCIC.

1899

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

$\log_{10}(\text{fibers}) = \log_{10}(\text{number of fibers}) = \log_{10}(10^8) = 8$

horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque eaque ad effeminandos animos pertinent, important, proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt, qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. ² eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad septentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; spectant in septentrionem et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et ad eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum solis et septentriones.

³ Apud Helvetios longe nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. is, M. Messalla et M. Pisone consulibus, regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno, latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. his rebus fiebat, ut et minus late vagarentur, et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua ex parte homines bellandi cupidum magno dolore afficiebantur. pro multitudo autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se finis habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

his rebus adducti et auctoritate Orgetorigis permoti constituerunt ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum et carrorum quam maximum nume-

rum cōmēre, sementes ^{quam} maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppetere, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt: in tertium annum profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. is sibi legationem ad civitates suscepit. in eo itinere persuadet Castico, Catamantaloedis filio, Sequāno, (cuius pater regnum in Sequānis multos annos obtinuerat et a senatu populi Romani amicus appellatus erat), ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat; itemque Dumnorigi Haeduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maximo plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. ^{perfacile factu esse} illis probat conata perficere, propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent; se suis copiis suaeque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. hac oratione adducti inter se fidem et iuramentum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant. ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt; damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. die constituta causae dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coegit et omnes clientes obacratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. cum civitas ob eam rem incitata armis ius suum exsequi conaretur multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

Post eius mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne, praeterquam quod secum portaturi erant, comburant, ut (domum reditionis spe sublata) paratiores ad omnia

pericula subeunda essent, trium mensum molita cibaria sibi quenique domo efferre iubent. persuadent Rauris et Tulingis et Latovicis finitimis, uti eodem consilio oppidia suis vicisque exustis una cum iis proficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant Norciamque oppugnant, receptos ad se socios sibi adiscunt. erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit isque nonnullis locis vado transitur. extremum oppidum Allobrogum est proximumque Helvetiorum finibus Genava. ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, exstimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur, omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. is dies erat a. d. V. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio consulibus.

#12 Caesar cum id nuntiatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et quam maximis potest itineribus in Galliam ulteriorem contendit et ad Genavam pervenit. provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat (erat omnino in Gallia ulteriore legio una), pontem, qui erat ad Genavam, iubet rescindi. ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloctius principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. X Caesar, (quod memoria tenebat L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum missum) concedendum non putabat; neque homines inimico animo (data facultate)

tate per provinciam itineris faciundi) temperaturos ab
 iniuria et maleficio existimabat. tamen, ut spatium inter-
 cedere posset, dum milites, quos imperaverat, conveni-
 rent, legatis respondit diem se ad deliberandum sumptu-
 rum: si quid vellent, ad Idus¹² Apr. reverterentur. in- 8
 terea ea¹³ legione, (quam secum habebat,) militibusque,
 (qui ex provincia convenerant,) a lacu Lemanno, (qui in
 flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines
 Sequanorum ab Helvetiis dividit,) milia passuum decem
 novem murum, in altitudinem pedum sedecim, fossamque
 perducit. eo opere perfecto praesidia disponit, castella
 communit, quo facilius, (si se invito transire conarentur)
 prohibere possit. ubi ea dies, quam constituerat cum
 legatis, venit, et legati ad eum reverterunt, negat, se more
 et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam
 dare et, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit.
 Helvetii, ea spe deieci navibus, iunctis ratibusque com-
 pluribus, factis, alij, vadis Rhodani, quam minima altitudo
 fluminis erat, nonnumquam interdiu, saepius noctu, si
 percurrere possent, conati, operis, munitione et mili-
 tum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.
 relinquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis in- 9
 vitis propter angustias ire non poterant. his cum sua
 sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem
 Haeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetra-
 rent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos pluri-
 mum poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate
 Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate
 regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas
 civitates suo beneficio habere obstrictas volebat. itaque
 rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos
 Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent,
 perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant, Hel-
 vetii, ut sine maleficio et iniuria transcant. Caesar re- 10
 nuntiatur, Helvetiis esse in animo, per agrum Sequano-
 rum et Haeduum iter in Santonum fines facere, qui
 non longe a Tolosatium finibus absunt, quae civitas
 est in provincia. id si fieret, intellegebat magno cum
 periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi
 Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumenta-

rris finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam
 fecerat, T. Labienum legatum praefecit, ipse in Italiam
 magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscri-
 bit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis
 educit et, quae proximum iter in ulteriorem Galliam per
 Alpes erat, cum his quinq[ue] legionibus ire contendit. Vibi
 Centrones et Graiocelli et Caturiges locis superioribus
 occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. com-
 pluribus his proeliis pulsas ab Ocelo, quod est citerio-
 ris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris
 provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum
 fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum du-
 cit. hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.
 11 Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas
 copias traduxerant et in Haeduum fines pervenerant
 eorumque agros populabantur. Haedui, cum se suaque
 ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mi-
 tunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo
 Romano meritos esse, ut praene in conspectu exercitus
 nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci,
 oppida expugnari non deberint. Eodem tempore Haedui
 Ambarri, necessarii et consanguinei Haeduum, Caesarem
 certiores faciunt sese, depopulatis agris, non facile ab op-
 pidis vim hostium prohibere, item Allobroges, qui trans
 Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad
 Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri solum
 nihil esse reliqui, quibus rebus adductus Caesar non ex-
 spectandum sibi statuit, dum (omnibus fortunis sociorum
 consumptis) in Santonos Helvetii pervenirent.

12 Flumen est Arar, quod per fines Haeduum et Se-
 quanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut
 oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. id Hel-
 vetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. ubi per ex-
 ploratores Caesar certior factus est, tres iam copiarum
 partes Helvetios id flumen traduxisse, quartam fere par-
 tem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia
 cum legionibus tribus, e castris profectus, ad eam partem
 pervenit, quae nondum flumen transierat. eos impeditos
 et inopinantes aggressus magnam eorum partem concidit
 reliqui fugae sese mandarunt atque in proximas silvas

templasset, quod Haeduos, quod Ambarros, quod Allobro-
 gas vexasset,) memoriam deponere posse? quod sua
 victoria tam insolenter gloriaretur quodque iam diu se
 impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere.
 consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex
 commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum
 ulcisci velint,) his secundiore interdu[m] res et diuturnio-
 rem impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tamen, si
 obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, factu-
 ros intellegat, et si Haeduis de iactis, quas ipsis sociis
 que eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant,
 sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit:
 ita Helvetios a maioribus suis institutos esse, uti ob-
 sides accipere, non dare, consuerint: eius rei populum
 Romanum esse testem. hoc responso dato discessit.
 postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Cae-
 sar equitatumque omnem, ad numerum quattuor milium,
 quem ex omni provincia et Haeduis atque eorum sociis
 coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes
 hostes iter faciant. qui cupidius novissimum agmen in-
 secuti alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium
 committunt; et pauci de nostris cadunt. quo proelio sub-
 lati Helvetii, quod quingentis equitibus tantum multitudine[m]
 equum propulerant, audacius subsistere nonnum-
 quam et novissimo agmine proelio nostros lacessere coe-
 perunt. Caesar suos a proelio continebat, ac satis habebat
 in praesentia hostem rapinis, pabulationibus populationi-
 busque prohibere. ita dies circiter quindecim iter fece-
 runt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum
 primum non amplius quinque aut senis milibus passuum
 interesset.

Interim cotidie Caesar Haeduos frumentum, quod
 essent publice polliciti, flagitare, nam propter frigora
 quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, po-
 sita est, non modo frumenta in agris matura non erant,
 sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat: eo
 autem frumento, quod humine Arare, navibus subvexerat,
 propter uti minus poterat, quod iter ab Arare Helvetii
 averterant, a quibus discedere volebat, diem ex die do-
 cere Haedui: conferri, comportari, adesse dicere. ubi se

Revised manuscript 4/19/94

homini illic nobilissimo ac potentissimo ex Helvetiis uxorem habere, sororem ex matre et propin-
 quas suas nuptum in alias civitates collocasse, favere et
 cupere Helvetiis propter eam amicitiam, odisse etiam
 suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum adventu
 potentia eius deminuta et Divitiacus frater in antiquum
 locum gratiae atque honoris sit restitutus, si quid accideret
 Romanis, summam in spem per Helvetios regni obtinendi
 venire; imperio populi Romani non modo de regno, sed
 etiam de ea, quam habeat, gratia desperare, reperiebat
 etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre ad-
 versum paucis ante diebus esset factum, initium eius su-
 gae factum a Dumnorige atque eius equitibus (nam equi-
 tati, quem auxilio Caesari Haedui miserant, Dumnorix
 praecerat): eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum,
 quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimae
 res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios tra-
 duxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod
 ea omnia non modo in iussu suo et civitatis, sed etiam
 inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Haeduorum
 accusaretur, satis esse causae arbitrabatur, quare in eum
 aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere iube-
 ret. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci
 fratris summum in populum Romanum studium, summam
 in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam
 cognoverat: nam, ne eius supplicio Divitiaci animum offen-
 deret, verebatur. itaque prius, quam quicquam conaretur,
 Divitiacum ad se vocari iubet et cotidianis interpretibus
 remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliae
 provinciae, familiarem suum, cui summum omnium rerum
 fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit,
 quae (ipso praesente) in concilio Gallorum de Dumnorige
 sint dicta, et ostendit, quae separatim quisque de eo apud se
 dixerit. petit atque hortatur, ut sine eius offensione animi
 vel ipse de eo causa cognita statuatur, vel civitatem statueretur
 inbeat. Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem com-
 plexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statue-
 ret: scire se illa esse vera, nec quemquam ex eo plus quam
 se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia pluri-
 mum domi atque in reliqua Gallia ille minimum propter

adulescentiam posset, ^{si caeteris perperis} per se crevisset; quibus opibus ac ^{superioribus} nervis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad ^{superioribus} perniciem suam uteretur. sese ^{autem} tamen et amore fraterno-
 et existimatione vulgi ^{commoveri} commoveri. quod si quid ei a Cae-
 sare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae
 apud eum teneret, neminem existimaturum, non sua vo-
 luntate factum; quae ex re futurum, uti totius Galliae animi ^{inmediatim}
 a se averterentur. haec cum pluribus verbis flens a Cae-
 sare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus ro-
 gat, finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse
 ostendit, uti et reipublicae iniuriam et suum dolorem eius
 voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat,
 fratrem adhibet; quae in eo reprehendat, ostendit, quae
 ipse intellegat, quae civitas queratur, proponit; monet, ut
 in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; praeterita se
 Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes po-
 nit, ut, quae agat, ^{quibuscum} loquatur, scire possit.

Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub 21
 monte consedisse milia passuum ab ipsius castris octo,
 qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus,
 qui cognoscerent, misit. renuntiatum est, facilem esse. de
 tertia vigilia Titum Labienum, legatum pro praetore, cum
 duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant,
 summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consi-
 lii sit, ostendit. ipse de quarta vigilia eodem itinere,
 quo hostes ierant, ad eos contendit equitatumque om-
 nem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peri-
 tissimus habebatur et in exercitu L. Sullae et postea
 in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.
 prima luce, cum summus mons a T. Labieno teneretur, 22
 ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis
 passibus abesset, neque, ut postea ex captivis comperit,
 aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset, Considius
 equo admisso ad eum accurrit, dicit montem, quem a
 Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a
 Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas
 copias in proximum collem subducit, aciem instruit. La-
 bienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium
 committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae
 essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret,

monte occupato nostros expectabat proelioque abstinebat. multo denique die per exploratores Caesar cognovit et montem a suis teneri et Helvetios castra movisse et Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntiasse. eo die quo consuerat intervallo hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

- 23 Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Haednorum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimavit: iter ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendit. ea res per fugitivos L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso nostros a novissimo agmine insequi ac laceessere coeperunt.

- 24 postquam id animum advertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor veteranarum [ita uti supra]; sed in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocavit ac totum montem hominibus complevit; interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Helvetii cum omnibus suis carris secuti impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu phalange facta sub primam nostram aciem successerunt.

- 25 Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit. milites e loco superiore pilis missis facile hostium phalangem perfregerunt. ea disiecta gladiis destrictis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita satis commode pugnare poterant, multi

ut diu iactato brachio praeoptarent scutum manu emittere et nudo corpore pugnare. tandem vulneribus defessi et pedem referre et, quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere coeperunt. capto monte et succedentibus nostris Boii et Tulingi, qui hominum milibus circiter XV agmen hostium claudebant et novissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi circumvenire, et id conspicali Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et proelium redintegrare coeperunt. Romani conversa signa bipartito intulerunt: prima ac secunda acies, ut victis ac summotis resisteret, tertia, ut venientes exciperet. ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. 26 diutius cum sustinere nostrorum impetus non possent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. nam hoc toto proelio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros obiecerant et e loco superiore in nostros venientes tela coniciebant et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subiciebant nostrosque vulnerabant. diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. ex eo proelio circiter milia hominum CXXX superfuerunt eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso in fines Lingonum [die quarto] pervenerunt, cum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri [triduum morati] eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuvarent: qui si iuvisset, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. ipse triduo intermisso cum omnibus copiis eos sequi coepit. Helvetii omnium rerum inopia adducti legatos de deditione ad eum miserunt. qui cum eum in itinere convenissent seque ad pedes proiecissent suppliciterque locuti flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tunc essent, suum adventum exspectare iussisset, paruerunt. eo postquam Caesar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte intermissa circiter hominum milia VI eius

- pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne armis traditis supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti, quod in tanta multitudine deditionum suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte e castris Helvetiorum egressi ad Rhenum
- 28 finesque Germanorum contenderunt. quod ubi Caesar rescivit, quorum per fines ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium numero habuit; reliquos omnes obsidibus, armis, perfugis traditis in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latovicos in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit, et quod omnibus fructibus amissis domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut iis frumenti copiam facerent: ipsos oppidavicosque, quos incenderant, restituere iussit. id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Haeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent concessit; quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem iuris libertatisque condicionem, atque ipsi erant
- 29 receperunt. in castris Helvetiorum tabulae repertae sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque. quarum omnium rerum summa erat capitum Helvetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latovicorum XIII, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad milia XCII. summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium C et X.
- 30 Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legati principes civitatum, ad Caesarem gratulatum convenerunt, intellegere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani accidisse, propterea quod eo consilio florentissimis

rebus domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum indicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. petierunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere idque Caesaris voluntate facere liceret; sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere vellent. ea re permissa diem concilio constituerunt et iureiurando, ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. eo concilio dimisso idem principes civitatum, 31 qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt petieruntque, uti sibi secreto in occulto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata sese omnes fientes Caesari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent, enuntiarentur, quam uti ea, quae vellent, impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Haeduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Haeduos, alterius Arvernos. hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernibus Sequanisque Germani mercede arcesserentur. horum primo circiter milia XV Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, traductos plures: nunc esse in Gallia ad C et XX milium numerum. cum his Haeduos eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, et iureiurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros neque auxilium a populo Romano imploratos neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. unum se esse ex omni civitate Haeduorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret aut liberos suos obsides daret. ob eam rem se ex civitate profugisse et Romam ad senatum venisse auxilium postu-

latum, quod solus neque iureiurando neque obsidibus teneretur. sed peius victoribus Sequanis quam Haeduis victis accidisse, propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum XXIII ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. futurum esse paucis annis, uti omnes ex Galliae finibus pellerentur atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias proelio vicerit, quod proelium factum sit ad Magetobriam, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta sit. hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri. nisi si quid in Caesare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant fortunamque, quaecumque accadat, experiantur. haec si enuntiata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi Romani detertere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.

32 hac oratione ab Divitiaco habita omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere coeperunt. animadvertit Caesar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes capite demisso terram intueri. eius rei causa quae esset, miratus ex ipsis quaesivit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. cum ab his saepius quaereret neque ullam omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Haeduis respondit: hoc esse miseriorem graviorumque fortunam Sequanorum praeter reliquorum, quod soli

- legatos cum his mandatis mittit: quoniam tanto suo populi-
que Romani beneficio affectus, cum in consulatu suo
rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi
populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium ve-
nire invitatus gravaretur neque de communi re dicendum
sibi et cognoscendum putaret, haec esse, quae ab eo
postularet: primum ne quam hominum multitudinem am-
plius trans Rhenum in Galliam traduceret; deinde obsides,
quos haberet ab Haeduis, redderet Sequanisque permit-
teret, ut, quos illi haberent, voluntate eius reddere illis
liceret; neve Haeduos iniuria lacesseret, neve his sociave
eorum bellum inferret, si id ita fecisset, sibi populoque
Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futu-
ram: si non impetraret, sese, quoniam M. Messala, M.
Pisone consulibus senatus censuisset, uti, quicumque Gal-
liam provinciam obtineret, quod commodum reipublicae
facere posset, Haeduos ceterosque amicos populi Romani
defenderet, sese Haeduorum iniurias non neglecturum.
- 36 ad haec Ariovistus respondit: ius esse belli, ut, qui
vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, im-
perarent: item populum Romanum victis non ad alterius
praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse.
si ipse populo Romano non praescriberet, quemadmodum
suo iure uteretur, non oportere sese a populo Romano in
suo iure impediri. Haeduos sibi, quoniam belli fortunam
temptassent et armis congressi ac superati essent, stipen-
diarios esse factos. magnam Caesarem iniuriam facere,
qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Haeduis
se obsides redditurum non esse, neque iis neque eorum
sociis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod
convenissent, stipendiumque quotannis penderent; si id
non fecissent, longe iis fraternum nomen populi Romani
afuturum. quod sibi Caesar denuntiaret se Haeduorum
iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua perni-
cie contendisse. cum vellet, congregaretur: intellecturum,
quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui inter
annos quatuordecim tectum non subissent, virtute possent.
- 37 Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur et
legati ab Haeduis et a Treveris veniebant: Haedui que-
stum, quod Hurudes, qui nuper in Galliam transportati

ne in occulto quidem queri neque auxilium implorare auderent absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent, propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum receperant, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

His rebus cognitis Caesar Gallorum animos verbis confirmavit pollicitusque est sibi eam rem curae futuram: magnam se habere spem et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniuriis facturum. hac oratione habita concilium dimisit. et secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, imprimis quod Haeduos, fratres consanguineosque saepenumero a senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat; quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et reipublicae esse arbitrabatur. paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire et in Galliam magnam eorum multitudinem venire populo Romano periculosum videbat, neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in provinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret; quibus rebus quam maturime occurrendum putabat. ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur. quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque colloquio diceret: velle sese de republica et summis utriusque rebus cum eo agere. ei legationi Ariovistus respondit: si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque molimento in unum locum contrahere posse. sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari aut omnino populo Romano negotii esset. his responsis ad Caesarem relatis iterum ad eum Caesar

essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse; Treveri autem, pagos centum Sueborum ad ripas Rheni concessisse, qui Rhenum transire conarentur; his praeesse Nasuam et Cimberium fratres, quibus rebus Caesar vehementer commotus maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Sueborum cum veteribus copiis Ariovisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. itaque re frumentaria quam celerrime potuit comparata magnis itineribus ad Ariovistum contendit. cum tridui viam processisset, nuntiatum est ei Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere triduique viam a suis finibus profecisse. id ne accideret, magnopere sibi praecavendum Caesar existimabat. namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis ut circino circumductum paene totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est non amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido coniungit. huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit occupatoque oppido ibi praesidium collocat.

Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae commeatusque causa moratur, ex percontatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse praedicabant (saepenumero sese cum his congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse), tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. hic primum ortus est a tribunis militum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum habebant: quorum alius alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius voluntate discedere liceret; nonnulli pudore adducti, ut

timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neque vul-
tum fingere neque interdum lacrimas tenere poterant
abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut
cum familiaribus suis commune periculum miserabantur.
volgo totis castris testamenta obsignabantur. horum vo-
cibus ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris
usum habebant, milites centurionesque quique equitatus
praeerant, perturbabantur. qui se ex his minus timidos
existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias
itineris, magnitudinem silvarum, quae intercederent inter
ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis
commode supportari posset, timere dicebant. nonnulli
etiam Caesari renuntiabant, cum castra moveri ac signa
ferri iussisset, non fore dicto audientes milites neque
40 propter timorem signa laturos. haec cum animadvertis-
set, convocato consilio omniumque ordinum ad id consi-
lium adhibitis centurionibus vehementer eos incusavit:
primum, quod, aut quam in partem aut quo consilio du-
cerentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent.
Ariovistum se consule cupidissime populi Romani amicit-
tiam appetisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio
discessurum iudicaret? sibi quidem persuaderi cognitis
suis postulatis atque aequitate condicionum perspecta eum
neque suam neque populi Romani gratiam repudiaturum.
quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset,
quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute aut de
ipsius diligentia desperarent? factum eius hostis pericu-
lum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teutonis
a Gaio Mario pulsus non minorem laudem exercitus quam
ipse imperator meritis videbatur; factum etiam nuper in
Italia servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disci-
plina, quae a nobis accepiissent, sublevarent. ex quo iu-
dicari posse, quantum haberet in se boni constantia, pro-
pterea quod, quos aliquamdiu inermes sine causa timuis-
sent, hos postea armatos ac victores superassent. denique
hos esse eodem, quibuscum saepenumero Helvetii con-
gressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus
plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro exer-
citu non potuerint. si quos adversum proelium et fuga
Gallorum commoveret, hos, si quaerent, reperire posse

diuturnitate belli defetigatis Gallis Ariovistum, cum multos menses castris se ac paludibus tenuisset neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna et dispersos subito adortum magis ratione et consilio quam virtute vicisse. cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem aperare nostros exercitus capi posse. qui suum timorem in rei frumentariae simulationem angustiasque itineris conferrent, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris desperare aut praescribere viderentur. haec sibi esse curae; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, iamque esse in agris frumenta matura; de itinere ipsos brevi tempore iudicaturos. quod non fore dicto audientes milites neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam defuisse, aut aliquo facinore comperto avaritiam esse convictam. suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. itaque se, quod in longiorem diem collaturus fuisset, repraesentaturum et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quam primum intellegere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor valeret. quod si praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibi quae eam praetoriam cohortem futuram. huic legioni Caesar et indulserat praecipue et propter virtutem confidebat maxime. hac oratione habita mirum in modum conver-

41
sae sunt omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. deinde reliquae legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, uti Caesari satisfacerent: se neque umquam dubitasse neque timuisse neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse, existimavisse. eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. septimo die, cum iter non intermitteret,

ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias nostris milibus passuum quattuor et viginti abesse.

- 42 Cognito Caesaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimare. non respuit condicionem Caesaris iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, cum id quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur, magnamque in spem veniebat, pro suis tantis populique Romanorum in eum beneficiis cognitis suis postulatis fore, uti periticia desisteret, dies colloquio dictus est ex eo die quintus. interim saepe ultro citroque cum legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditum ad colloquium Caesar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Caesar, quod neque colloquium interposita causa tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit omnibus equis Gallis equitibus detractis et legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit: plus quam pollicitus esset, Caesarem facere: pollicitum se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum ad equum rescribere.
- 43 planities erat magna et in ea tumulus terrenus satis grandis. hic locus aequo fere spatio ab castris Ariovisti et Caesaris aberat. eo, ut erat dictum ad colloquium venerunt. legionem Caesar, quam equis devexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut colloquerentur et praeter se denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. ubi eo ventum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa; quam rem et paucis hominum contigisse et pro magnis officiis consuesse tribui docebat; illum, cum neque aditum neque causam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea praemia consecutum, docebat etiam, quam veteres quamque

iustae causae necessitudinis ipsis cum Haeduis intercederent, quae senatusconsulta quotiens quamque honorifica in eos facta essent, ut omni tempore totius Galliae principatum Haedui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent. populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil perdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse: quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset? postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat, ne aut Haeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondit, de suis virtutibus multa praedicavit: transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod victores victis imponere consuerint. non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae civitates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra habuisse; eas omnes copias a se uno proelio pulsas ac superatas esse. si iterum experiri velint, se iterum paratum sese decertare; si pace uti velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerit. amicitiam populi Romani sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse oportere, idque se ea spe petisse. si per populum Romanum stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam appetierit. quod multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliae impugnandae causa facere; eius rei testimonium esse, quod nisi rogatus non venerit, et quod bellum non intulerit, sed defenderit. se prius in Galliam venisse, quam populum Romanum. numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae fines egressum. quid sibi vellet? cur in suas possessiones veniret? provinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item

nos esse iniquos, qui in suo iure se interpellaremus. quod fratres a senatu Haeduos appellatos diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret neque bello Allobrogum proximo Haeduos Romanis auxilium tulisse neque ipsos in his contentioneibus, quas Haedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. debere se suspicari simulata Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed hoste habiturum. quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere posset. quod si decessisset et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum et quaecumque bella geri vellet, sine ullo eius labore et periculo confecturum. multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, et neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime merentes socios desereret, neque se iudicare Galliam potius esse Ariovisti quam populi Romani. bello superatos esse Arvernos et Rutenos ab Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignovisset neque in provinciam redegisset neque stipendium imposuisset. quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset. dum haec in colloquio geruntur, Caesari nuntiatum est, equites Ariovisti propius tumultum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaeque in nostros conicere. Caesar loquendi finem facit seque ad suos recepit suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes reicerent. nam etsi sine ullo periculo legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut pulsus hostibus dici posset eos ab se per fidem in colloquio circumventos. posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius

equites fecissent, eaque res colloquium ut diremisset, multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.

Biduo post Ariovistus ad Caesarem legatos mittit: 47 velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae neque perfectae essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constitueret, aut, si id minus vellet, ex suis [legatis] aliquem ad se mitteret. colloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis, quod pridie eius diei Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conicerent, legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris obiecturum existimabat. commodissimum visum est, Gaium Valerium Proculum, C. Valeri Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem, cuius pater a Gaio Valerio Flacco civitate donatus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere, et M. Metium, qui hospitio Ariovisti utebatur. his mandavit, ut, quae diceret Ariovistus, cognoscerent et ad se referrent. quos cum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamavit: quid ad se venirent? an speculandi causa? conantis dicere prohibuit et in catenas coniecit.

Eodem die castra promovit et milibus passuum sex a 48 Caesaris castris sub monte consedit. postridie eius diei praeter castra Caesaris suas copias traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Haeduis supportaretur, Caesarem intercluderet, ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri proelio cotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. equitum milia erant sex, totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos suae salutis causa delegerant: cum his in proeliis versabantur. ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant; si qui graviore vulnere accepto

equo deciderat, circumsistebant; si quo erat longius prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat horum excitacione celeritas, ut iubis equorum sublevati cursum adacquarent.

- 49 Ubi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu proliheretur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus sexcentos ab iis castris idoneum locum delegit acieque triplici instructa ad eum locum venit. primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. eo circiter hominum numero sedecim milia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quae copiae nostros perterrere et munitione prohiberent. nihilo secius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam operficere iussit. munitis castris duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum, quattuor reliquas in castra maiora
50 reduxit. proximo die instituto suo Caesar e castris utriusque copias suas eduxit paulumque a maioribus castris progressus aciem instruxit, hostibus pugnandi potestatem fecit ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae castra minora operpugnaret, misit. acriter utrimque usque ad vespereum pugnatum est. solis occasu suas copias Ariovistus multis et inlatis et acceptis vulneribus in castra reduxit. cum ex captivis quaereret Caesar, quamobrem Ariovistus proelio non decertaret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamiliae eorum sortibus et vaticinationibus declararent, utrum proelium committi ex usu esset, necne: eas ita dicere: non esse facGermanos superare, si ante novam lunam proelio contentdissent.

- 51 Postridie eius diei Caesar praesidio utrisque castris quod satis esse visum est, reliquit, omnis alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem alariis uteretur; ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. tum demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt

generatimque constituerunt paribus intervallis, Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suebos, omnemque aciem suam redis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. eo mulieres imposuerunt, quae in proelium proficiscentes milites passis manibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent. Caesar singulis legionibus singulos legatos et quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque virtutis haberet; ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat, proelium commisit. ita nostri acriter in hostes signo dato impetum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque procurerunt, ut spatium pila in hostes coniciendi non daretur. reiectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. at Germani, celeriter ex consuetudine sua phalange facta impetus gladio-
rum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent et scuta manibus revellerent et de supero vulnerarent. cum hostium acies a sinistro cornu pulsa atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostrum aciem premebant. id cum animadvertisset Publius Crassus adulescens, qui equitatu praerat, quod expeditior erat quam hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. ita proelium restitutum est, atque omnes
53 hostes terga verterunt neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinque pervenerunt. ibi perpauci aut viribus confisi transire contenderunt aut lintribus inventis sibi salutem repererunt. in his fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus ea profugit: reliquos omnes consecuti equites nostri interfecerunt. duae fuerunt Ariovisti uxores, una Sueba natione, quam domo secum duxerat, altera Norica, regis Vocconis soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam: utraque in ea fuga perierunt. duae filiae harum, altera occisa, altera capta est. Gaius Valerius Procellus, cum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Caesarem hostis equitatu persequentem incidit. quae quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria voluptatem attulit, quod hominem honestissimum provinciae Galliae, suum familiarem et

hospitem, ereptum e manibus hostium sibi restitutum videbat, neque eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quicquam fortuna deminuerat. is se praesente de se ter soribus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se esse incolumem. item M. Metius repertus et ad eum
 54 reductus est. hoc proelio trans Rhenum nuntiato Suebi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coeperunt; quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Caesar una aestate duobus maximis bellis confectis maturius paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit, hibernis Labienum praeposuit; ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

C. IULII CAESARIS
 DE BELLO GALLICO
 COMMENTARIUS SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

I. *Bellum Belgicum.* Coniuratio Belgarum praeter Remos, qui se in fidem Caesaris permittunt c. 1—3. origo et copiae Belgarum c. 4. castra Caesaris ad Axonam c. 5. Bibrax, Remorum oppidum a Belgis obsessum a Caesare obsidione liberatur; discedentes Belgae clade afficiuntur c. 6—11. Suessionibus, Bellovacis, Ambianis in fidem acceptis Nervios cum Atrebatibus et Veromanduis debellat c. 12—28; item Aduatuci subiciuntur c. 29—33. II. *P. Crassi legati in Armoricas civitates expeditio.* subactae complures civitates maritimae c. 34. III. *Res exeunte anno gestae.* Germani illius belli fama moti legatos ad Caesarem mittunt. legiones in hiberna deducuntur; Caesar in Italiam et Illyricum proficiscitur; supplicatio Romae decreta c. 35.

Haec gesta secundo belli anno, a. u. c. 697., a. Chr. n. 57.

- 1 Cum esset Caesar in citeriore Gallia [in hibernis], ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum Romanum coniurare obsidesque inter se dare. coniurandi has esse causas: primum, quod vererentur, ne

omni pacata Gallia ad eos exercitus noster adduceretur; deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia, moleste ferebant, partim qui mobilitate et levitate animi, novis imperiis studebant, ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus atque iis, qui ad conducendos homines, facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant. his nuntiis litterisque commotus Caesar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit et in ita aestate, in interiorem Galliam qui deduceret, Quintum Pedium legatum misit. ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. dat negotium Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant seque de his rebus certiores faciant. hi constanter omnes nuntiaverunt manus cogi, exercitum in unum locum conduci. tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos proficisceretur. re frumentaria comparata castra movet diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum pervenit. eo cum de im- proviso celeriusque omni opinione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Andecumborium, primos civitatis, miserunt, qui dicerent se suaque omnia in fidem atque in potestatem populi Romani permittere, neque se cum Belgis reliquis consensisse neque contra populum Romanum coniurasse, paratosque esse et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere et frumento ceterisque rebus iuvare; reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanosque, qui cis Rhenum incolant, sese cum his coniunxisse, tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem iure et eisdem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, detertere potuerint, quin cum his consentirent.

Cum ab his quaereret, quae civitates, quantaeque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiebat: pterosque Belgas esse ortos ab Germanis Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertilitatem ibi consedis-

Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse, solosque esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata Teutonos Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint: qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in re militari sumerent, de numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitatibusque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctoritate et hominum numero valere: hos posse conficere armata milia centum: pollicitos ex eo numero electa LX, totius belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos; latissimos feracissimosque agros possidere. apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum, totius Galliae potentissimum, qui cum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam prudentiamque totius belli summam omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII, polliceri milia armata quinquaginta; totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint; XV milia Atrebates, Ambianos X milia, Morinos XXV milia, Menapios VII milia, Caletos X milia, Veliocasses et Viromandos totidem, Aduatucos decem et novem milia; Condrusos, Eburones, Caeroesos, Paemanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL milia.

5 Caesar Remos cohortatus liberaliterque gratiam prosecutus omnem sententiam ad se convenire praestitit, quae liberos obsides ad se adduci iussit. quae omnia ab his diligenter adimpleta facta sunt. ipse Divitiacum Haeduum magnopere cohortatus docet, quanto opere rei publicae communisque salutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confliendum sit. id fieri posse, si suas copias Haedui in fines Bellovacorum introduxerint et eorum agros populari coperint. his mandatis eum ab se dimittit. postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque iam longe abesse ab iis, quos miserat, exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axonam,

quod est in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturavit atque ibi castra posuit. quae res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat et post eum quae essent, tuta ab hostibus reddebat et, commeatus ab Remis reliquisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari possent, efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi praesidium ponit et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit; castra in altitudinem pedum duodecim vallo fossaque duodeviginti pedum munire iubet.

Ab his castris oppidum Remorum nomine Bibrax 6 aberat milia passuum octo. id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. aegre eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est haec, ubi circumiecta multitudine hominum totis moenibus undique in murum lapides iaci coepti sunt murusque defensoribus nudatus est, testudine facta [portas] succedunt murumque subruunt. quod tum facile fiebat. nam cum tanta multitudo lapides ac tela conicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido praefuerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuntium ad eum mittit, nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse. eo de media nocte Caesar isdem ducibus usus, 7 qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit; quorum adventu et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. itaque paulisper apud oppidum morati agrosque Remorum depopulati omnibus vicis aedificisque, quos adire potuerant, incensis ad castra Caesaris omnibus copiis contenderunt et ab milibus passuum minus duobus castra posuerunt; quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum octo in latitudinem patebant. Caesar primo et propter multitudinem 8 hostium et propter eximiam opinionem virtutis proelio supersedere statuit; cotidie tamen equestribus proeliis, quid hostis virtute posset et quid nostri auderent, periclitabatur. ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco

pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planicie editus tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque a utraque parte lateris deiectus habebat et frontem lenite fastigatus paulatim ad planiciem redibat, ab utroque lateri eius collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD, et ad extremas fossas castella constituit ibique tormenta collocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantibus suos circumvenire possent. hoc facto duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. ✓ hostes item suas

✓ 9 copias ex castris eductas instruxerant. palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes expectabant; nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos adgrederentur, parati in armis erant. ✓ interim proelio equestri inter duas acies contendebatur. ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum proelio nostris Caesar suos in castra reduxit. ✓ hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. ibi vadis repertis partem suarum copiarum traducere conati sunt eo consilio, ut, si possent, castellum, cui praeerat Quintus Titurius legatus, expugnarent pontemque interscinderent; si minus potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant commeatuque nostros prohiberent.

10 Caesar certior factus ab Titurio omnem equitatum et levis armaturae Numidas, funditores sagittariosque pontem traducit atque ad eos contendit. ✓ laeviter in eo loco pugnatum est. hostes impeditos nostri in flumine adgressi magnum eorum numerum occiderunt: per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. ✓ hostes ubi et de expugnando oppido et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere coepit,

concilio convocato constituerunt optimum esse, domum suam quemque reverti et, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenirent, ut potius in suis quam in alienis finibus decertarent et domesticis copiis rei frumentariae uterentur. ad eam sententiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos deduxit, quod Divitiacum atque Haeduos finibus Bellovacorum adpropinquare cognoverant. his persuaderi, ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent, non poterat. ea re constituta secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugae profectio videretur. hac re statim Caesar per speculatores cognita insidias veritus, quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat, exercitum equitumque castris continuavit. prima luce confirmata re ab exploratoribus omnem equitatum, qui novissimum agmen mitteretur, praemisit. his Quintum Pedium et Lucium Aurunculeium Cottam legatos praefecit. Titum Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. hi novissimos adorti et multa milia passuum prosecuti magnam multitudinem eorum fugientium conecerunt, cum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent, priores, quod abesse a periculo viderentur neque ulla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi praesidium ponerent. ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerant, quantum fuit diei spatium, sub occasumque solis destiterunt seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

Postridie eius diei Caesar, priusquam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere [confecto] ad oppidum Noviodunum contendit. id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. castris munitis vineas agere quaeque ad oppugnandum usui erant comparare coepit. interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in

- oppidum proxima nocte convenit. celeriter vineis ad oppidum actis, aggere iacto turribusque constitutis magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli neque audierant, et celeritate Romanorum permoti legatos ad Caesarem de deditione mittunt et, petentibus Remis, conservarentur, impetrant. Caesar obsidibus acceptis praemis civitatis atque ipsius Galbae regis duobus filiis armisque omnibus ex oppido traditis in deditionem Suessionem accepit exercitumque in Bellovacos ducit. qui cum suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia passuum quinque abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi manus ad Caesarem tendere et voce significare coeperunt, sese in eius fidem ac potestatem venire neque contra populum Romanum armis contendere. item cum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ad Romanis petierunt. pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum dimissis Haeduum copiis ad eum reverterat) facit verba: Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Haeduae fuisse: impulsos ab suis principibus, qui dicerent Haeduos a Caesare in servitutum redactos omnes indignitates contumeliasque perferre et ab Haeduis defecisse et populo Romano bellum intulisse. qui eius consilii principes fuissent, quod intellegerent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. peteret non solum Bellovacos, sed etiam pro his Haeduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. quod si fecerit, Haeduum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consuerint. Caesar honoris Divitiaci atque Haeduum causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum dixit; quod erat civitas magna inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine praestabat, sexcentos obsides poposcit. his traditis omnibusque armis ex oppido collatis ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se suaque omnia sine mora dediderunt. eorum fines Nervii attingebant; quorum de naturam moribusque Caesar cum quaereret, sic reperiebat: nullum aditum esse ad eos mercatoribus; nihil pati vini reliqua-

rumque rerum [ad luxuriam pertinentium] inferri, quod iis rebus relanguescere animos [eorum] et remitti virtutem existimarent: esse homines feros magnaeque virtutis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent patriamque virtutem proiecissent; confirmare sese neque legatos missuros neque ullam conditionem pacis accepturos. cum per eorum fines triduum 16 iter fecisset, inveniebat ex captivis Sabim flumen ab castris suis non amplius milia passuum decem abesse: trans id flumen omnes Nervios consedissee adventumque ibi Romanorum exspectare una cum Atrebatibus et Viromanduis, finitimis suis (nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur); exspectari etiam ab his Aduatucorum copias atque esse in itinere: mulieres quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. his rebus cognitis, exploratores centurionesque praemittit, 17 qui locum idoneum castris deligant. cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis complures Caesarem secuti una iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta nocte ad Nervios pervenerunt atque his demonstrarunt inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quicquam negotii, cum prima legio in castra venisset reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri; qua pulsa impedimentisque direptis futurum, ut reliquae contra consistere non auderent. adiuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quicquid possunt, pedestribus valent copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis atque [inflexis crebris] in latitudinem ramis enatis et rubis sentibusque interiectis effecerant, ut instar muri hae sepes munimenta praeberent, quo non modo non intrari, sed ne perspicui quidem posset. his rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt. loci natura erat haec, quem 18 locum nostri castris delegerant. collis ab summo aequa-

liter declivis ad flumen Sabim, quod supra nominavimus vergebat. ab eo flumine pari adclivitate collis nascebatur adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos in finis apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facili introrsus perspici posset. intra eas silvas hostes in occulto sese continebant; in aperto loco secundum flumen paucae stationes equitum videbantur. fluminis erat altitudo circiter pedum trium. Caesar equitatu praemissis subsequebatur omnibus copiis; sed ratio ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. nam quod ad hostis adpropinquabat, consuetudine sua Caesar sex legiones expeditas ducebat; post eas totius exercitus impedimenta collocarat; inde duae legiones, quae proxime conscriptae erant, totum agmen claudebant praesidioque impedimentis erant. equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hostium equitatu proelium commiserunt. cum se illi identidem in silvas ad suos reciperent ac rursus ex silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem potius recta loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimensa castra munire coeperunt. ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in silvis abditi latebant, visa sunt quod tempus inter eos committendi proelii convenerat, ita ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt impetumque in nostros equites fecerunt. his facile pulsati ac proturbatis incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, ut paene uno tempore et ad silvas et in flumine etiam in manibus nostris hostes viderentur. eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Caesari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurrere oporteret, signum tubae dandum, ab opere revocandi milites, qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, arcessendi, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum. quarum rerum magnam partem temporis brevitatis et successus hostium impendebat. his difficultatibus duae res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod superior

ribus proeliis exercitati quid fieri oporteret, non minus
 commode ipsi sibi praescribere, quam ab aliis doceri po-
 terant, et quod ab opere singulisque legionibus singulos
 legatos Caesar discedere nisi munitis castris vetuerat.
 hi propter propinquitatem et celeritatem hostium nihil iam
 Caesaris imperium expectabant, sed per se, quae videban-
 tur, administrabant. ~~X~~ Caesar necessariis rebus imperatis, 21
 ad cohortandos milites, quam [in] partem fors obtulit, de-
 cucurrit et ad legionem decimam devenit. milites non
 longiore oratione cohortatus, quam uti suae pristinae vir-
 tutis memoriam retinerent neu perturbarentur animo ho-
 stiumque impetum fortiter sustinerent, quod non longius
 hostes aberant, quam quo telum adici posset, proelii com-
 mittendi signum dedit. / atque in alteram partem item
 cohortandi causa profectus pugnantibus occurrit. tem-
 poris tanta fuit exiguitas hostiumque tam paratus ad di-
 micandum animus, ut non modo ad insignia accommo-
 danda, sed etiam ad galeas induendas scutisque tegimenta
 detrudenda tempus defuerit. quam quisque ab opere in
 partem casu devenit, quacque prima signa conspexit, ad
 haec constitit, ne in quaerendis suis pugnandi tempus di-
 mitteret. instructo exercitu, magis ut loci natura defectus- 22
 que collis et necessitas temporis, quam ut rei militaris
 ratio atque ordo postulabat, cum diversis legionibus aliae
 alia in parte hostibus resisterent, sepiusque densissimis,
 ut ante demonstravimus, interiectis prospectus impedire-
 tur, neque certa subsidia collocari neque, quid in quaque
 parte opus esset, provideri neque ab uno omnia imperia
 administrari poterant. itaque in tanta rerum iniquitate
 fortunae quoque eventus varii sequebantur. / legionis no- 23
 nae et decimae milites, ut in sinistra parte acie constiterant,
 pilis emissis cursu ac lassitudine exanimatos vulneribus-
 que confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) ee-
 leriter ex loco superiore in flumen compulerunt et transire
 conantes insecuti gladiis magnam partem eorum impedi-
 tam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitave-
 runt et in locum iniquum progressi rursus resisten-
 tes hostes redintegrato proelio in fugam coniecerunt.
 item alia in parte diversae duae legiones, undecima et
 octava, profligatis Viromanduis, quibuscum erant con-

- gressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis proelii bantur. at totis fere a fronte et ab sinistra parte nudati castris, cum in dextro cornu legio duodecima et non magna ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine duce Boduognato qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt; quorum pars aperte latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum cum petere coepit. eodem tempore equites nostri levisque armaturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra recepissent, adversis hostibus occurrebant ac rursus aliam in partem fugam petebant, et calones, qui ab decumana porta ac summo iugo collis nostros victores flumen transisse conspexerant, praedandi causa egressi, cum respexissent et hostes in nostris castris versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant. simul eorum, qui cum impeditis veniebant, clamor fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treveri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii causa ab civitate ad Caesarem missi venerant, cum multitudine hostium castra compleri nostra, legiones premi et paene circumventus teneri, calones, equites, funditores, Numidas diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt; Romanos pulso superatosque, castris impedimentisque eorum hostes positos civitati renuntiaverunt. Caesar ab decimae legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgens signisque in unum locum collatis duodecimae legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento vidit, quartae cohortis omnibus centurionibus occisis signiferisque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores et nonnullos ab novissimis deserto proelio excedere ac tela vitare, hostis neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere et ab utroque latere instare et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod summitti posset, acuto ab

novissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit centurionibusque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. cuius adventu spe illata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est. Caesar, cum septimam le- 26 gionem, quae iuxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent et conversa signa in hostes inferrent. quo facto cum alius alii subsidium ferret, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare coeperunt. interim milites legionum duarum, quae in novissimo agmine praesidio impedimentis fuerant, proelio nuntiato cursu incitato in summo colle ab hostibus conspiciebantur, et T. Labienus, castris hostium potitus et ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspiciens decimam legionem subsidio nostris misit. qui cum ex equitum et calorum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum adventu tanta rerum com- 27 mutatio est facta, ut nostri etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi proelium redintegrarent, tum calones perterritos hostes conspicati etiam inermes armatis occurrerent, equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnarent, quo se legionariis militibus praeferrent. at hostes etiam in extrema spe salutis tantam virtutem praestiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent; his deiectis et coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumultu tela in nostros conicerent et pila intercepta remitterent: ut non nequiquam tantae virtutis homines iudicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. hoc proelio facto et prope 28 ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto maiores natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria

ac paludes coniectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad Caesarem miserunt seque ei dediderunt et in commemoranda civitatis calamitate ex DC ad tres senatores, ex hominum milibus LX vix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit suisque finibus atque oppidis uti iussit et finitimis imperavit, ut ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

- 29 Aduatuci, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copiis auxilio Nervii venirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis castellisque desertis sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt, quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur; quem locum duplici altissimo muro munierant: tum magni ponderis saxa et praecutatas trabes in muro collocabant. ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati, qui, cum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis custodiam ex suis ac praesidium sex milia hominum una reliquerunt. hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta hunc
- 30 sibi domicilio locum delegerunt. ac primo adventu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant parvulisque proeliis cum nostris contendebant; postea vallo pedum XII, in circuitu XV milium crebrisque castellis circummuniti oppido sese continebant. ubi vineis actis aggere exstructo turrim procul constitui viderunt, primum irridere ex muro atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur: quibusnam manibus aut quibus viribus praesertim homines tantulae staturae (nam plerumque hominibus Gallis prae magnitudine corporum suorum brevitatis nostra contemptui est) tanti
- 31 oneris turrim moturos sese confiderent? ubi vero moveri

et appropinquare moenibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti legatos ad Caesarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti: non existimare Romanos sine ope divina bellum gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promovere possent, se suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt. unum petere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Adnatucos esse conservandos, ne se armis despoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac suae virtuti invidere; a quibus se defendere traditis armis non possent. sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent. ad haec Caesar respondit: se magis ³² consuetudine sua quam merito eorum civitatem conservaturum, si prius, quam aries murum attingisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse condicionem nisi armis traditis. se id, quod in Nervii fecisset, facturum finitimisque imperaturum, ne quam dediticiis populi Romani iniuriam inferrent. re nuntiata ad suos, quae imperarentur, facere dixerunt. armorum magna multitudo de muro in fossam, quae erat ante oppidum, iacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adaequarent, et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppido retenta portis patefactis eo die pace sunt usi. sub vesperum Caesar portas ³³ claudi militesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani ab militibus iniuriam acciperent. illi ante inito, ut intellectum est, consilio, quod deditione facta nostros praesidia deducturos aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim cum his, quae retinuerant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis aut viminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repentino ex oppido eruptionem fecerunt. celeriter, ut ante Caesar imperarat, ignibus significatione facta ex proximis castellis eo concursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter est, ut a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent, pugnari

debut, cum in una virtute omnis spes salutis consisteret. occisis ad hominum milibus quattuor reliqui in oppidum reiecti sunt. postridie eius diei refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi universam Caesar vendidit. ab iis, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est milium quinquaginta trium.

- 34 Eodem tempore a Publio Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Venellos, Osismos, Curiosolitas, Esu-bios, Aulercos, Redones, quae sunt maritimae civitates Oceanumque attingunt, certior factus est omnes eas civitates in dicionem potestatemque populi Romani esse red-actas.

- 35 His rebus gestis omni Gallia pacata tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab iis nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caesarem, qui se obsides daturas, imperata facturas pollicerentur. quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque pro-perabat, inita proxima aestate ad se reverti iussit. ipse in Carnutes, Andes Turonesque, quae civitates propin-quae his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hibernacula deductis in Italiam profectus est. ob easque res ex litteris Caesaris dies quindecim supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

C. IULII CAESARIS
DE BELLO GALLICO
COMMENTARIUS TERTIUS.

ARGUMENTUM.

I. *Bellum cum gentibus Alpinae* exeunte anno superiore gestum. Servius Galba, legatus Caesaris, gentes quasdam sub Alpibus sitas rebellantes et castra obsidentes vincit; in provinciam redit c. 1—6. II. *Bellum Veneticum*. Armoricas gentes Caesar proelio navali domat c. 7—16. III. *Bellum Venellorum*. Quintus Titurius Sabinus Venel-los superat c. 17—19. IV. *P. Crassi in Aquitaniam expeditio*. Sor-tiates a Crasso victi; soldurii; maxima pars Aquitaniae in dedi-tionem accepta c. 20—27. V. *Expediitio Caesaris in Morinos et Men-apos*, ad quos profectus Caesar tempestatibus impeditus exercitus in castra reducit c. 28—29.

Gesta haec tertio belli anno, a. u. c. 698, a. Chr. n. 56.

Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Servium Galbam 1
 cum legione duodecima et parte equitatus in Nantuatis, Ver-
 ragros Sedunosque misit, qui ab finibus Allobrogum et
 lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes per-
 tinent. causa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo ma-
 gno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire
 consueverant, patefieri volebat. huic permisit, si opus esse
 arbitraretur, uti in his locis legionem hiemandi causa col-
 locaret. Galba secundis aliquot proeliis factis castellis-
 que compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undi-
 que legatis obsidibusque datis et pace facta, constituit
 cohortes duas in Nantuatibus collocare et ipse cum reli-
 quis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui ap-
 pellatur Octodurns, hiemare; qui vicus positus in valle
 non magna adiecta planicie altissimis montibus undique
 continetur. cum hic in duas partes flumine divideretur,
 alteram partem eius vici Gallis [ad hiemandum] conces-
 sit, alteram vacuum ab illis relictam cohortibus attri-
 buit. eum locum vallo fossaque munivit. cum dies hi- 2
 bernorum complures transissent frumentumque eo com-
 portari iussisset, subito per exploratores certior factus est
 ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu
 discessisse montesque, qui impenderent, a maxima mul-
 titudine Sedunorum et Veragrorum teneri. id aliquot de
 causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi legionis-
 que opprimendae consilium caperent: primum, quod legio-
 nem neque eam plenissimam detractis cohortibus duabus et
 compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi
 erant, [absentibus] propter paucitatem despiciebant; tum
 etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus
 in vallem decurrerent et tela conicerent, ne primum quidem
 posse impetum suum sustineri existimabant. X accedebat,
 quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dole-
 bant et Romanos non solum itinerum causa, sed etiam
 perpetuae possessionis culmina Alpium occupare conari
 et ea loca finitimae provinciae adiungere sibi persuasum
 habebant. his nuntiis acceptis Galba, cum neque opus 3
 hibernorum munitionesque plene essent perfectae, neque
 de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum,
 quod deditione facta obsidibusque acceptis nihil de bello

- timendum existimaverat, consilio celeriter convocato sententias exquirere coepit. quo in consilio, cum tantum repente periculi praeter opinionem accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine armorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri neque commeatus supportari interclusis itineribus possent, prope iam desperata salute nonnullae huiusmodi sententiae dicebantur, ut impeditis relictis eruptione facta isdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent. maior tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio
- 4 interim rei eventum experiri et castra defendere. brevi spatio interiecto, vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato decurrere, lapides gaeaque in vallum conicere. nostri primo integris viribus fortiter repugnare neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere, ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere et auxilium ferre, sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant; quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne sauciorum quidem eius loci, ubi constiterat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.
- 5 cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostros deficerent atque hostes acrius instarent languidioribusque nostris vallum scindere et fossas complere coepissent, resque esset iam ad extremum perducta casum, Publius Sextius Baculus, pili primi centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus diximus, et item Gaius Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam adcurrunt atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxilium experirentur. itaque convocatis centurionibus celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent, post dato signo ex castris erumperent atque
- 6 omnem spem salutis in virtute ponerent. quod iussi sunt, faciunt ac subito omnibus portis eruptione facta neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus

facultatem relinquunt. ita commutata fortuna eos, qui in spem potiundorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt et ex hominum milibus amplius triginta, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta reliquos perterritos in fugam coniciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copiis fuis armisque exutis se in castra munitionesque suas recipiunt. quo proelio facto, quod saepius fortunam tentare Galba nolebat atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus postero die omnibus eius vici aedificiis incensis in provinciam reverti contendit, ac nullo hoste prohibente aut iter demorante incolumem legionem in Nantuatis, inde in Allobroges perduxit ibique hie-mavit.

His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. eius belli haec fuit causa. Publius Crassus adolescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarant. is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum complures in finitimas civitates frumenti commeatusque petendi causa dimisit; quo in numero erat Titus Terrasidius, missus in Esubios, Marcus Trebius Gallus in Curiosolitas, Quintus Velanius cum Tito Sillio in Venetos. huius est civitatis longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuerunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt et in magno impetu maris atque aperto paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuerunt, habent vectigales. ab his fit initium retinendi Sillii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent, et celeriter

missis legatis per suos principes inter se coniurant, nisi communi consilio acturos, eundemque omnis fortis exitum esse laturos, reliquasque civitates sollicitant, ut ea libertate, quam a maioribus acceperant, permixta quam Romanorum servitutem perferre mallent, omni maritima celeriter ad suam sententiam perducta communi legationem ad Publium Crassum mittunt, si velit succurrere, obsides sibi remittat. quibus de rebus Caesar Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, navem interim longas aedificari in flumine Ligere, quod influxum Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari iubet. his rebus celeriter administratis ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquasque item civitates cognito Caesaris adventu, simul quod, quantum in se facinus adesset, intellegebant, legatos, quod nomen ad omnes gentes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentorum se et in vincula coniectos, pro magnitudine periculi consilium parare et maxime ea, quae ad usum navium pertinent, providere instituunt, hoc maiore spe, quod multa natura loci confidebant. pedestria esse itinera contra aestuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant, neque nos exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se mori posse confidebant: ac iam ut omnia contra opinionem evenirent, tamen se plurimum navibus posse, Romanosque ullam facultatem habere navium, neque eorum locum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse; ac longe aliam esse navigationem in concludendo mari atque in vastissimo atque apertissimo Oceano perspiciebant. his initis consiliis oppida muniunt, frumentum ex agris in oppida comportant, naves in Venetiam, ubi Caesaris primum esse bellum gesturum constabat, quam periculis rimas possunt, cogunt. socios sibi ad id bellum Osios, Lexovios, Namnetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, arcessunt. erant hae difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus, sed multa Caesar tamen ad id bellum incitabant: iniuriae retentorum civitatum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defe-

datis obsidibus, tot civitatum coniuratio, imprimis, ne hac
 parte neglecta reliquae nationes sibi idem licere arbitra-
 rentur. itaque cum intellexeret omnes fere Gallos novis
 rebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque excitari,
 omnes autem homines natura libertati studere et condi-
 cionem servitutis odisse, priusquam plures civitates con-
 spirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exerci-
 tum putavit. itaque Titum Labienum legatum in Treveros, 11
 qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. huic
 mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio
 contineat Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dice-
 bantur, si per vim navibus flumen transire conentur, pro-
 hibeat. Publium Crassum cum cohortibus legionariis XII
 et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet,
 ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac tan-
 tae nationes coniungantur. Quintum Titurium Subinum
 legatum cum legionibus tribus in Venellos, Cariosolites
 Lexoviosque mittit, qui eam manum distinendam curet.
 Decimum Brutum adolescentem classi Gallicisque navibus,
 quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regio-
 nibus convenire iusserat, praeficit et, cum primum posset,
 in Venetos proficisci iubet. ipse eo pedestribus copiis
 contemnit. erant eiusmodi fere situs oppidorum, ut posita 12
 in extremis lingulis promunturiisque neque pedibus adi-
 tum haberent, cum ex alto se aestus incitavisset, quod his
 accidit semper horarum XXIII spatio, neque navibus,
 quod rursus minuente aestu naves in vadis afflicterentur.
 ita utraque re oppidorum oppugnatio impediabatur; ac si
 quando magnitudine operis forte superati, extruso mari
 aggere ac molibus, atque his oppidi moenibus adaequatis,
 suis fortunis desperare coeperant, magno numero navium
 appulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua de-
 portabant omnia seque in proxima oppida recipiebant:
 ibi se rursus isdem opportunitatibus loci defendebant.
 haec eo facilius magnam partem aestatis faciebant, quod
 nostrae naves tempestatibus detinebantur, summaque erat
 vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope
 nullis portibus, difficultas navigandi. namque ipsorum 13
 naves ad hunc modum factae armataeque erant: carinae
 aliquanto planiores quam nostrarum navium, quo facilius

vada ac decessum aestus excipere possent; prorae admodum erectae atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae; naves totae factae ex robore ad quamvis vim et contumeliam perferendae; transtra pedilibus in altitudinem trabibus confixa clavis ferreis digiti pollicis crassitudine; ancorae pro funibus ferreis catenis revinctae; pelles pro velis alutaeque tenuiter confectae, hae sive propter lini inopiam atque eius usum inscientiam, sive eo, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus ventorum sustineri ac tanta onera navium regi velis non satis commodum posse arbitrabantur. cum his navibus nostrae classi eius modi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorari praestaret, reliqua pro loci natura, pro vi tempestatum illis essent aptiora et accommodatiora. neque enim nostrae rostro nocere poterant (tanta in iis erat firmitudo) neque propter altitudinem facile telum adiciebatur et eodem de causa minus commode copulis continebantur. accedebat, ut, cum saevire ventus coepisset et se ventum dedissent, et tempestatem ferrent facilius et in vadis consistere tutius et ab aestu relictas nihil saxa et caute timerent; quarum rerum omnium nostris navibus casti-

14 erat extimescendus. compluribus expugnatis oppidis Cassar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi neque iis nocere posse, statuit exspectandam classem. quae ubi convenerat ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX navium eorum paratissimae atque omni genere armorum ornatae simae profectae ex portu nostris adversae constiterunt neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae, constabat, quid agerent aut quam rationem pugnae insisterent. rostro enim noceri non posse cognoverant. turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium et barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adici possent et missa ab Gallis gravius acciderent. una erat magno usui res praeparata nostris, falces praecutae insertae affixaeque longioris non absimili forma muralium falcium. his cum funes, quae antemnas ad malos destinabant, comprehensi adductique

rant, navigio remis incitato praerumpebantur. quibus
 abscessis antennae necessario concidebant, ut, cum omnis
 Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret,
 his ereptis omnis usus navium uno tempore eriperetur.
 reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri mi-
 lites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu
 Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum
 paulo fortius factum latere posset; omnes enim colles ac
 loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare,
 ab exercitu tenebantur. disiectis, ut diximus, antennis, 15
 cum singulas binae ac ternae naves circumsteterant, mi-
 lites summa vi transcendere in hostium naves contende-
 bant. quod postquam barbari fieri animadverterunt, ex-
 pugnatīs compluribus navibus, cum ei rei nullum reperiretur
 auxilium, fuga salutem petere contenderunt. ac iam con-
 versis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta
 subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco com-
 movere non possent. quae quidem res ad negotium con-
 ficiendum maxime fuit opportuna: nam singulas nostri
 consecrati expugnaverunt, ut perpaucae ex omni numero
 noctis interventu ad terram pervenerint, cum ab hora fere
 quarta usque ad solis occasum pugnaretur. quo proelio 16
 bellum Venetorum totiusque orae maritimae confectum
 est. nam cum omnis iuventus, omnes etiam gravioris ae-
 tatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo
 convenerant, tum navium quod ubique fuerat in unum
 locum coëgerant; quibus amissis reliqui neque quo se
 reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, ha-
 bebant. itaque se suaque omnia Caesari dediderunt. in
 quos eo gravius Caesar vindicandum statuit, quo dili-
 gentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum con-
 servaretur. itaque omni senatu necato reliquos sub corona
 vendidit.

Dum haec in Venetis geruntur, Quintus Titurius Sa- 17
 binus cum iis copiis, quas a Caesare acceperat, in fines
 Venellorum pervenit. his praecerat Viridovix ac summam
 imperii tenebat earum omnium civitatum, quae defece-
 rant, ex quibus exercitum magnasque copias coëgerat;
 atque his paucis diebus Aulerci Eburovices Lexovique
 senatu suo interfecto, quod auctores belli esse volebant,

- portas clausurunt seque cum Viridovix coniunxerunt magnaue praeterea multitudo undique ex Gallia perditurum hominum latronumque convenerat, quos spes praedandi studiumque bellandi ab agricultura et cotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus locum castris sese tenebat, cum Viridovix contra eum diu in limbo spatio consedisset cotidieque productis copiis praegrandi potestatem faceret, ut iam non solum hostibus contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantamque opinionem timoris praebuit, ut iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudo hostium, praesertim eo absente, qui summum imperii teneret, nisi aequo loco aut opportunitate aliquando data legato dimicandum non existimabat. hac confirmata opinione timoris idoneum quendam hominem et callidum delegit, Gallum, ex iis, quos auxilii causa secum habebat. huic magnis praemiis pollicitationibusque persuadet, ut ad hostes transeat et, qui fieri velit, edocet. qui ubi per fuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit, quibus angustiis ipse Caesar a Venetis prematur, docet, neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat et ad Caesarem auxilii ferendi causa proficiscatur. quod ubi auditum est, conclamant omnes occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse, ad castra iri oportere. multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctationis perfugae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat provisum, spes Veneticum bellum quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt. his rebus adducti non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, ardua uti capiant et ad castra contendant. qua re concessa laetantur ut explorata victoria, sarmentis virgulisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergit.
- 19 locus erat castrorum editus et paulatim ab imo acclivitate circiter passus mille. huc magno cursu contenderunt, quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus signum dat. impeditis hostibus

propter ea, quae ferebant, onera subito duabus portis eruptionem fieri iubet. factum est opportunitate loci, hostium inscientia ac defatigatione, virtute militum et superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent ac statim terga verterent. quos impeditos integris viribus milites nostri consecuti magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consecrati paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. sic uno tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini victoria Caesar certior factus est, civitatesque omnes ac statim Titurio dederunt. nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

Eodem fere tempore P. Crassus, cum in Aquitania 20 pervenisset, quae pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine et multitudine hominum ex tertia parte Gallia est aestimanda, cum intellegeret in iis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Praeconius legatus exercitu pulso interfectus esset, atque unde L. Mallius proconsul impedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intellegebat. itaque re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea viris fortibus Tolosa et Narbone, quae sunt civitates Galliae provinciae finitimae his regionibus, nominatim evocatis in Sontiatum fines exercitum introduxit. cuius adventu cognito Sontiates magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti primum equestre proelium commiserunt, deinde equitatu suo pulso atque insequentibus nostris subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. hi nostros disiectos adorti proelium renovarunt. pugnatum est diu 21 atque acriter, cum Sontiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent, nostri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus adolescentulo duce efficere possent, perspicere cuperent: tandem confecti vulneribus hostes terga verterunt, quorum magno numero interfecto Crassus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare coepit. quibus fortiter re-

sistentibus vineas turresque egit. illi alias eruptione temptata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturaeque* sunt, ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt seque in deditionem ut recipiant, 22 petunt. qua re impetrata arma tradere iussi faciunt. atque in ea re omnium nostrorum intentis animis alia ex parte oppidi Adiatunnus, qui summam imperii tenebat, cum sexcentis devotis, quos illi soldurios appellant, quorum haec est condicio, uti omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitiae dediderint, si quid is per vim accidat, aut eandem eam una ferant aut sibi mortem consciscant; neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitiae devovisset, mortem recusaret: cum his Adiatunnus eruptionem facere conatus clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum, tamen, uti eadem deditionis condicione uteretur, ab Crasso impe- 23 travit. armis obsidibusque acceptis Crassus in fines Vocatum et Tarusatum profectus est. tum vero barbari commoti, quod oppidum et natura loci et manu munitum paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoqueversum dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. mittuntur etiam ad eas civitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae, finitimae Aquitaniae: inde auxilia ducesque arcessuntur, quorum adventu magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. hi consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem et vagari et vias obsidere et castris satis praesidii relinquere, ob eam causam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri, non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. hac re ad consilium delata,

ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit. prima luce productis omnibus copiis duplici 24 acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hostes consilii caperent, exspectabat. illi, etsi propter multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicatuuros existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur obsessis viis commentu intercluso sine ullo vulnere victoria potiri et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. hoc consilio probato ab ducibus productis Romanorum copiis esse castris tenebant. hac re perspecta Crassus, cum sua cunctatione atque opinione timoris hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos omnibus cupientibus ad hostium castra contendit. ibi cum alii fossas complerent, alii mul- 25 tis telis coniectis defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem cespitibus comportandis speciem atque opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent, equites circumitis hostium castris Crasso renuntiaverunt non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita facilemque aditum habere. Crassus equitum praefectos cohortatus, ut magnis prae- 26 miis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. illi, ut erat imperatum, eductis iis cohortibus, quae praesidio castris relictas intritae ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt atque his prorutis prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri aut, quid rei gereretur, cognosci posset. tum vero clamore ab ea parte audito nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. hostes undique circumventi desperatis omnibus rebus se per munitiones deicere et fuga salutem petere intenderunt. quos

- equitatus apertissimis campis consecratus ex milium L numero, quae ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta multa nocte se in castra
 27 recepit. hac audita pugna maxima pars Aquitaniae sese Crasso deditit obsidesque ultro misit; quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Tarusates, Elusates, Gates, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates: paucae ultimae nationes anni tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.
- 28 Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis essent neque ad eum unquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit; qui longe alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere coeperunt: nam quod intellegebant maximas nationes, quae proelio contendissent, pulsas superatasque esse, continentesque silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. ad quarum initium silvarum cum Caesar pervenisset castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt et in nostros impetum fecerunt: nostri celeriter arma ceperunt eosque in silvas repulerunt et compluribus interfectis longius impeditioribus locis secuti paucos ex suis deperdiderunt. reliquis deinceps diebus Caesar silvas caedere instituit, et ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem collocabat et pro vallo ad utrumque latus extrucebat. incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, eiusmodi sunt tempestates consecutae, uti opus necessario intermitteretur et continuatione imbrum diutius sub pellibus milites contineri non possent. itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis, Caesar exercitum reduxit et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

C. IULII CAESARIS
DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS QUARTUS.

ARGUMENTUM.

I. *Usipetes et Tencleri Germani* a Suebis vexati in Galliam trans-eunt, Menapios opprimunt c. 1—4. bellum contra Germanos a Caesare susceptum. eorum legatio c. 5—9. Mosae et Rheni descriptio c. 10. gravi clade afficiuntur et trans Rhenum ad Sugambros se recipiunt Germani c. 11—15. II. *Caesaris in Germaniam transitus* c. 16—19. III. *Bellum Britannicum*. litoribus Britanniae a C. Voluseno exploratis coacta classe e Morinis in insulam traiecit Caesar. fuga Britannorum; deditio c. 20—27. classe Romana tempestate afflicta coniurant Britanni; quibus victis obsidibus imperatis in Galliam redit Caesar c. 28—36. IV. *Bellum in Morinis et Menapiis* c. 37—38. haec gesta sunt a. u. c. 699, a. Chr. 55.

Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Gneo Pom-¹ peio, Marco Crasso consulibus, Usipetes Germani et item Tencleri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. causa transeundi fuit, quod ab Suebis complures annos exagitati bello premebantur et agricultura prohibebantur. Sueborum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula milia armatorum bellandi causa ex finibus educunt. reliqui, qui domi manserunt, se atque illos alunt. hi rursus in vicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. sic neque agricultura nec ratio atque usus belli intermittitur. sed privati ac separati agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt multumque sunt in venationibus; quae res et cibi genere et cotidiana exercitatione et libertate vitae, cum a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti nihil omnino contra voluntatem faciant, et vires alit et immani corporum magnitudine ho-

- mines efficit. atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus praeter pelli haberent quicquam, quarum propter exiguitatem magnus est corporis pars aperta, et lavarentur in fluminibus. maioribus est aditus magis eo, ut, quae bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam rem ad se importari desiderent. quin etiam iumentis, quibus maxime Gallia delectatur quaeque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur, sed quae sunt apud eos nata, parva atque deformia, haec cotidiana exercitatione summi sint laboris efficiunt. equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt ac pedibus proeliantur, equosque eodem removere vestigio assuefecerunt, ad quos se celeriter, cum usus est, recipiunt; neque eorum moribus turpius quicquam aut inertius habetur, quam ephippiis uti. itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum quamvis paucos adire audent. vinum ad se omnino importari non sinit, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur. publice maximam putant esse laudem, quam latissime a suis finibus vacare agros. hac re significari, magnum numerum civitatum suam vim sustinere non posse. itaque una ex parte a Suebis circiter milia passuum sexcenta agri vacare dicuntur. ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et paulo sunt eiusdem generis ceteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. hos cum Suebi multis saepe bellis experti propter amplitudinem gravitatemque civitatis finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt ac multo humiliores infirmioresque redegerunt. in eadem causa fuerunt Usipetes et Teneteri, quos supra diximus, qui complures annos Sueborum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris expulsi et multis locis Germaniae triennium vagati ad Rhenum pervenerunt; quas regiones Menapii incolebant et ad utramque ripam fluminis agros, aedificia vicorumque habebant, sed tantae multitudinis aditu perterriti ex iis aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigraverunt et cis Rhenum dispositis praesidiis Germanos transire

prohibebant, illi omnia experti, cum neque vi contendere propter inopiam navium neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt et tridui viam progressi rursus reverterunt atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto inscios inopinantesque Menapios oppresserunt, qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. his interfectis navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum quiescit in suis sedibus erat, certior fieret, flumen transierunt atque omnibus eorum aedificiis occupatis reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

His de rebus Caesar certior factus et infirmitatem 5 Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles et novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. est enim hoc Gallicae consuetudinis, uti et viatores etiam invitos consistere cogant et, quod quisque eorum de quaque re audierit aut cognoverit, quaerant, et mercatores in oppidis vulgus circumstet, quibusque ex regionibus veniant quasque ibi res cognoverint, pronuntiare cogant. his rebus atque auditionibus permoti de summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos a vestigio poenitere necesse est, cum incertis rumoribus serviant, et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. qua con- 6 suetudine cognita Caesar, ne graviore bello occurreret, maturius, quam consuevit, ad exercitum proficiscitur. eo cum venisset, ea, quae fore suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes ab nonnullis civitatibus ad Germanos invitatosque eos, uti ab Rheno discederent, omniaque, quae postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti Germani latius vagabantur et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Treverorum clientes, pervenerant. principibus Galliae evocatis Caesar ea, quae cognoverat, dissimulanda sibi existimavit eorumque animis permulsis et confirmatis equitatuque imperato bellum cum Germanis gerere constituit. re frumentaria comparata equitibusque 7 delectis iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse Germanos audiebat. a quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab his venerunt, quorum haec fuit

- oratio: Germanos neque priores populo Romano bellum inferre neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant, quod Germanorum consuetudo sit a maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere neque deprecari. haec tamen dicere, venisse invitos, eieciat domo. si suam gratiam Romani velint, posse iis utiles esse amicos; vel sibi agros attribuant vel patientur eos tenere, quos armis possederint: sese unis Suebis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint; reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint. ad haec Caesar quae visum est respondit; sed exitus fuit orationis: sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent; neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantae praesertim multitudinī sine iniuria possint; sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considerare, quorum sint legati apud se et de Sueborum iniuriis querantur et a se auxilium petant: hoc se Ubiis imperaturum. legati haec se ad suos relaturos dixerunt et re deliberata post diem tertium ad Caesarem reversuros: interea ne propius se castra moveret, petierunt. ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit. cognoverat enim, magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante praedandi frumentūque causa ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos exspectare equites atque eius rei causa moram interponi arbitrabatur.
- 10 Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, et parte quadam ex Rheno recepta, quae appellatur Vacalus, insulam efficit Batavorum, neque longius ab Rheno milibus passuum LXXX in Oceanum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribocorum, Treverorum citatus fertur et, ubi Oceano appropinquavit, in plures defluit partes multis gentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feriis barbarisque nationibus incolitur, ex quibus sunt, qui piscibus atque ovis avium vivere existimantur, multisque capitibus in Oceanum influit.
- 11 Caesar cum ab hoste non amplius passuum XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur.

qui in itinere congressi magnopere, ne longius progredere-
 tur, orabant. cum id non impetrassent, petebant, uti ad
 eos equites, qui agmen antecessissent, praemitteret eos-
 que pugna prohiberet, sibi uti potestatem faceret in
 Ubios legatos mittendi; quorum si principes ac senatus
 sibi iureiurando fidem fecisset, ea condicione, quae a Cae-
 sare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficien-
 das sibi tridui spatium daret. haec omnia Caesar eodem
 illo pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita equi-
 tes eorum, qui abessent, reverterentur; tamen sese non
 longius milibus passuum quattuor aequationis causa pro-
 cessurum eo die dixit: huc postero die quam frequentis-
 simi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret.
 interim ad praefectos, qui cum omni equitatu antecesser-
 ant, mittit qui nuntiarent, ne hostes proelio lacesseren-
 et, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exer-
 citu propius accessisset. at hostes ubi primum nostros 12
 equites conspexerunt, quorum erat quinque milium nume-
 rus, cum ipsi non amplius octingentos equites haberent,
 quod ii, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, non-
 dum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eo-
 rum paulo ante a Caesare discesserant atque is dies in-
 ductus erat ab his petitus, impetu facto celeriter nostros
 perturbaverunt; rursus resistentibus consuetudine sua
 ad pedes desiluerunt, subfossis equis compluribusque no-
 stris deiectis reliquos in fugam coniecerunt atque ita per-
 territos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in
 conspectum agminis nostri venissent. in eo proelio ex 13
 equitibus nostris interficiuntur quattuor et septuaginta, in
 his vir fortissimus, Piso Aquitanus, amplissimo genere
 natus, cuius avus in civitate sua regnum obtinuerat ami-
 cus ab senatu nostro appellatus. hic cum fratri inter-
 cluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit:
 ipse equo vulnerato deiectus, quoad potuit, fortissime re-
 stitit: cum circumventus multis vulneribus acceptis cecidi-
 disset, atque id frater, qui iam proelio excesserat, procul
 animadvertisset, incitato equo se hostibus obtulit atque
 interfectus est. hoc facto proelio Caesar neque iam sibi
 legatos audiendos neque condiciones accipiendas arbitra-
 batur ab iis, qui per dolum atque insidias petita pace ultro

- bellum intulissent: expectare vero, dum hostium copia auferentur equitatusque reverteretur, summae dementiae esse iudicabat, et cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat; quibus ad consilia capienda nihil spatium dandum existimabat. his constitutis rebus et consiliis cum legatis et quaestore communicato, ne quem diei pugnae praetermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem et perfidia et simulatione uti Germani frequentes omnibus principibus maioribusque natu adhibitis ad eum in castra venerunt, simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra, atque esse dictum et ipsi petissent, proelium pridie commisissent simul ut, si quid possent, de indutiis fallendo impetrarent quos sibi Caesar oblatos gavisus illos retineri iussit; ipsos omnes copias castris eduxit equitatumque, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.
- 14 acie triplici instituta et celeriter octo milium itinere confecto prius ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. qui omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adventus nostri et discessu suorum neque consilii habendi neque arma capiendi spatio dati perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere praestaret. quorum timor cum fremitu et concursu significaretur, milites nostri pristini diei perfidia incitati in castra irruperunt. quo loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostri restiterunt atque inter carros impedimentaue proelium commiserunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant Rhenumque transierant) passim fugere coepit; ad quos consecutando
- 15 Caesar equitatum misit. Germani post tergum clamore audito, cum suos interfici viderent, armis abiectis signisque militaribus relictis se ex castris eiecerunt, et cum ad confluentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata magno numero interfecto reliqui se in flumen praecipitaverunt atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt. nostri ad unum omnes incolumes per paucis vulneratis ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CCCCXXX milium fuisset, se in castra

receperunt. Caesar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. his Caesar libertatem concessit.

Germanico bello confecto multis de causis Caesar statu- 16
it sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa fuit iustissima, quod, cum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, cum intellegent et posse et audere populi Romani exercitum Rhenum transire. accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum et Tencterorum, quam supra commemoravi praedandi frumentandique causa Mosam transisse neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxerat. ad quos cum Caesar nuntios misisset, qui postularent, eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent, sibi dederent, responderunt: populi Romani imperium Rhenum finire: si se invito Germanos in Galliam transire non aequum existimaret, cur sui quicquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet? Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suebis premerentur; vel, si id facere occupationibus reipublicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis satis futurum. tantum esse nomen atque opinionem eius exercitus Ariovisto pulso et hoc novissimo proelio facto etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione et amicitia populi Romani tuti esse possint. navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Caesar his de 17
causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat; sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque populi Romani dignitatis esse statuebat. itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum aut aliter non transducendum exercitum existimabat. rationem pontis hanc instituit. tigna bina sesquipedalia, paulum ab imo praecuta dimensa ad altitudinem fluminis intervallo pedum

- duorum inter se iungebat. haec cum machinationibus immissa in flumen defixerat fistucisque adegerat, non sublicae modo directe ad perpendicularum, sed prae fastigate, ut secundum naturam fluminis procumberent. his item contraria duo ad eundem modum iuncta inter vallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat. haec utraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque fibulis extrema parte distinebantur; quibus disclusis atque contrariam partem revinctis tanta erat operis firmitas atque ea rerum natura, ut, quo maior vis aquae se intavisset, hoc artius illigata tenerentur. haec directa materia iniecta contexebantur et longuriis cratibusque consternebantur; ac nihilo secius sublicae et ad inferiores partem fluminis oblique agebantur, quae pro ariete subiectae et cum omni opere coniunctae vim fluminis exercebant, et aliae item supra pontem mediocri spatio, ut arborum trunci sive naves deiciendi operis essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum vis minueretur, ne ponti nocerent.
- 18 diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto exercitus transducitur. Caesar ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto in fines Sugambrorum contendit. interim compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit, obsidesque ad se adduci iubet. Sugambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata horrantibus iis, quos ex Tencteris atque Usipetibus apud eos habebant, finibus suis excesserant suaeque omnia exponerant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant.
- 19 Caesar paucos dies in eorum finibus moratus omnibus vicis aedificiisque incensis frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit atque iis auxilium suum pollicitus, ne ab Suebis premerentur, haec ab iis cognovit: Suebos posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito nuntios in omnes partes dimississe, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores suaeque omnia in silvas deponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent; hunc esse delectum

medium fere regionum earum, quas Suebi obtinerent: hic Romanorum adventum expectare atque ibi decertare constituisse. quod ubi Caesar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa traducere exercitum constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut Sugambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino decem et octo trans Rhenum consumtis satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus se in Galliam recepit pontemque rescidit.

Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in his locis, 20 quod omnis Gallia ad septentriones vergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intellegebat et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset et genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere praeter mercatores illo adit quisquam, neque iis ipsis quicquam, praeter oram maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gallias, notum est. itaque evocatis ad se undique mercatoribus neque quanta esset insulae magnitudo, neque quae aut quantae nationes incolerent, neque quem usum belli haberent aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum navium multitudinem idonei portus, 21 reperire poterat. ad haec cognoscenda, priusquam periculum faceret, idoneum esse arbitratus Gaium Volusenum cum navi longa praemittit. huic mandat, ut exploratis omnibus rebus ad se quam primum revertatur. ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam trajectus. huc naves undique ex finitimis regionibus et quam superiore aestate ad Veneticum bellum effecerat classem iubet convenire. interim consilio eius cognito et per mercatores perlato ad Britannos a compluribus eius insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare atque imperio populi Romani obtemperare. quibus auditis liberaliter pollicitus hortatusque, ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit et cum iis una Commium, quem ipse Atrebatibus superatis regem ibi constituerat, cuius et virtutem

- et consilium probabat et quem sibi fidelem arbitrabatur cuiusque auctoritas in his regionibus magni habebatur mittit. huic imperat, quas possit, adeat civitates horte turque, ut populi Romani fidem sequantur, seque celeriter eo venturum nuntiet. Volusenus perspectis regionibus omnibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Caesarem revertitur quaeque ibi perspexisset, renuntiat.
- 22 dum in his locis Caesar navium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent, seque ea, quae imperasset, factururos pollicerentur. hoc sibi satis opportune Caesar accidiisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat neque belli gerendi propter anni temporis facultatem habebat neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniae anteponendas iudicabat, magnam his obsidum numerum imperat. quibus adductis eos in fidem recepit. navibus circiter LXXX onerariis coactis constrictisque, quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quod praeterea navium longarum habebat, quaestori, legatis praefectisque distribuit. huc accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo loco ab milibus passuum octo vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire possent: has equitibus distribuit. reliquum exercitum Quinto Titurio Sabino et Lucio Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. Publium Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenero
- 23 iussit. his constitutis rebus nactus idoneam ad navigandum tempestatem tertia fere vigilia solvit equitesque in ulteriorem portum progredi et naves conscendere et se sequi iussit. a quibus cum paulo tardius esset administratum, ipse hora diei circiter quarta cum primis navibus Britanniam attingit atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. cuius loci haec erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. hunc

ad egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus, dum reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam in ancoris exspectavit. interim legatis tribunisque militum convocatis et quae ex Voluseno cognosset, et quae fieri vellet, ostendit monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut maritumae res postularent, ut quae celerem atque instabilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. his dimissis et ventum et aestum uno tempore nactus secundum dato signo et sublatis ancoris circiter milia passuum septem ab eo loco progressus aperto ac plano litore naves constituit. at barbari consilio 24 Romanorum cognito praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti consueverunt, reliquis copiis subsecuti nostros navibus egredi prohibebant. erat ob has causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus autem ignotis locis, impeditis manibus magno et gravi armorum onere oppressis simul et de navibus desiliendum et in fluctibus consistendum et cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido aut paulum in aquam progressi omnibus membris expeditis, notissimis locis audacter tela conicerent et equos insnefactos incitarent. quibus rebus nostri perterriti atque huius omnino generis pugnae imperiti non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis consueverant, nitebantur. quod ubi Caesar ani- 25 madvertit, naves longas, quarum et species erat barbaria inusitatio et motus ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac submoveri iussit; quae res magno usui nostris fuit, nam et navium figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt ac paulum modo pedem retulerunt. atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: 'desilite,' inquit, 'milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum rei publicae atque imperatori officium praestitero.' hoc cum magna voce dixisset, se ex navi proiecit atque in hostes aquilam ferre coepit. tum nostri cohortati inter se, ne

tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desilue-
 runt; hos item ex proximis primis navibus cum conspu-
 26 xissent, subsecuti hostibus appropinquant. pugnatum
 est ab utrisque acriter. nostri tamen, quod neque ordine
 servare neque firmiter insistere neque signa subsequi po-
 terant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signum
 occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur.
 hostes vero notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquot
 singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis
 impeditos adoriebantur, plures paucos circumsistebant, alii
 ab latere aperto in universos tela coniciebant. quod cum
 animadvertisset Caesar, scaphas longarum navium, item
 speculatoria navigia militibus compleri iussit et, quos la-
 borantes conspexerat, his subsidia submittebat. nostri
 simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis
 hostes impetum fecerunt atque eos in fugam dederunt
 neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursu
 tenere atque insulam capere non potuerant. hoc unum
 27 ad pristinam fortunam Caesari defuit. hostes proelio
 superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad
 Caesarem legatos de pace miserunt, obsides daturos quae-
 que imperasset facturos sese polliciti sunt. una cum his
 legatis Commius Atrebas venit, quem supra demonstra-
 veram a Caesare in Britanniam praemisum. hunc illi
 navi egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris man-
 data deferret, comprehenderant atque in vincula coniece-
 rant: tum proelio facto remiserunt et in petenda pace
 eius rei culpam in multitudinem contulerunt et propter
 imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Caesar que-
 stus, quod, cum ultro in continentem legatis missis pa-
 cem ab se petissent, bellum sine causa intulissent, igno-
 scere imprudentiae dixit obsidesque imperavit; quorum
 illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus
 locis arcessitam paucis diebus sese daturos dixerunt. in-
 terea suos remigrare in agros iusserunt, principesque uni-
 dique convenire et se civitatesque suas Caesari commen-
 dare coeperunt.

28 His rebus pace confirmata post diem quartum, quae
 est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra
 demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superior

ἀπὸ τῆς Κεντρικῆς Βιβλιοθήκῃς τῆς Βεροῦνης

portu leni vento solverunt. quae cum appropinquarent Britanniae et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius solis occasum, magno sui cum periculo deicerentur; quae tamen ancoris iactis cum fluctibus complerentur, necessario adversa nocte in altum provectae continentem petierunt. eadem nocte 29 accidit, ut esset luna plena, qui dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere consuevit, nostrisque id erat incognitum. ita uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum transportandum curaverat quasque in aridum subduxerat, aestus compleverat, et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas afflictabat, neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur. compluribus navibus fractis reliquae cum essent funibus, ancoris reliquisque armamentis amissis ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. neque enim naves erant aliae, quibus reportari possent, et omnia deerant, quae ad reficiendas naves erant usui, et, quod omnibus constabat hiemari in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

Quibus rebus cognitis principes Britanniae, qui post 30 proelium ad Caesarem convenerant, inter se colloqui, cum equites et naves et frumentum Romanis deesse intellegerent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportaverat, optimum factu esse duxerunt rebellionem facta frumento commeatuque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod his superatis aut reditu interclusis neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. itaque rursus coniuratione facta paulatim ex castris discedere ac suos clam ex agris deducere coeperunt. at Caesar, etsi non 31 dum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam et frumentum ex agris cotidie in castra conferebat et quae gravissime afflictae erant

- naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas utebatur et quae ad eas res erant usui ex continenti comportari iubebat. itaque, cum summo studio a militibus administraretur, duodecim navibus amissis, reliquis ul-
- 32 navigari commodè posset, effecit. dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quae appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspitione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari nuntiaverunt pulverem magis iorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem succedere, reliquas armatas et confestim sese subsequi iussit. cum paulo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinere et conferta legione ex omnibus partibus tela conici animadvertit. nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento pars una erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse venturos noctu in silvis delituerant; tum dispersos depositis armis in metendo occupatos subito adorti paucis interfectis reliquos incertis ordinibus perturbaverant, simul equitatu atque essedis circumdederant.
- 33 genus hoc est ex essedis pugnae. primo per omnes partes perequitant et tela coniciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et cum se inter equitum turmas insinuaverunt, ex essedis desiliunt et pedibus proeliantur. aurigae interim paulatim ex proelio excedunt atque ita currus collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant ac tantum usu cotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere et per temonem percurrere et in iugo insistere et se inde in-
- 34 currus citissime recipere consuerint. quibus rebus perturbatis nostris novitate pugnae tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit: namque eius adventu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. quo facto ad

lacsessendum et ad committendum proelium alienum esse
 tempus arbitratus suo se loco continuit et brevi tempore
 intermisso in castra legiones reduxit. dum haec gerun-
 tur, nostris omnibus occupatis qui erant in agris reliqui
 discesserunt. secutae sunt continuos complures dies tem-
 pestates, quae et nostros in castris continerent et hostem
 a pugna prohiberent. interim barbari nuntios in omnes
 partes dimiserunt paucitatemque nostrorum militum suis
 praedicaverunt et, quanta praedae faciendae atque in per-
 petuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris
 expulissent, demonstraverunt. his rebus celeriter magna
 multitudo peditatus equitatusque coacta ad castra vene-
 runt. Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus acci- 35
 derat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsī, celeritate
 periculum effugerent, tamen nactus equites circiter XXX,
 quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum
 transportaverat, legiones in acie pro castris constituit.
 commisso proelio diutius nostrorum militum impetum
 hostes ferre non potuerunt ac terga verterunt. quos tanto
 spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt,
 complures ex iis occiderunt, deinde omnibus longa lateque
 aedificiis incensis se in castra receperunt. eodem die le- 36
 gati ab hostibus missi ad Caesarem de pace venerunt. his
 Caesar numerum obsidum, quem antea imperaverat, du-
 plicavit eosque in continentem adduci iussit, quod pro-
 pinqua die aequinoctii infirmis navibus hiemi navigationem
 subiciendam non existimabat. ipse idoneam tempestatem
 nactus paulo post mediam noctem naves solvit; quae om-
 nes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex iis
 onerariae duae eosdem, quos reliqui, portus capere non
 potuerunt et paulo infra delatae sunt.

Quibus ex navibus cum essent expositi milites circiter 37
 trecenti atque in castra contenderent, Morini, quos Caesar
 in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe praedae
 adducti primo non ita magno suorum numero circumste-
 terunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt.
 cum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamo-
 rem hominum circiter milia sex convenerunt. qua re nun-
 tiata Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit.
 interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt atque

amplius horis quattuor fortissime pugnauerunt et paucis
vulneribus acceptis complures ex his occiderunt. postea
vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes
abiectis armis terga verterunt magnusque eorum numerus
88 est occisus. Caesar postero die T. Labienum legatum
cum iis legionibus, quas ex Britannia reducerat, in Moris
nos, qui rebellionem fecerant, misit. qui cum propter
siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo
superiore anno perfugio fuerant usi, omnes fere in pos-
testatem Labieni venerunt. at Q. Titurius et L. Cottus
legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omni-
bus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis in-
censis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas ab-
diderant, se ad Caesarem receperunt. Caesar in Belgia
omnium legionum hiberna constituit. eo duae omnino
civitates ex Britannia obsides miserunt, reliquae neglexe-
runt. his rebus gestis ex litteris Caesaris dierum viginti
supplicatio a senatu decreta est.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS QUINTUS.

ARGUMENTUM.

I. *Caesaris iter in Illyricum.* pacatio Pirustarum c. 1. II. *Secunda Caesaris in Britanniam expeditio.* Treverorum contentionebus compositis et Dumnorige interfecto in Britanniam exercitum transmittit; fugati Britanni; classis tempestate afflicta et reparata c. 2—11. Britanniae eiusque incolarum descriptio c. 12—14. Caesivellaunus dux Britannorum subactus; transitus Caesaris per Tinnesin; Trinobantium et complurium civitatum deditio; reditus in Galliam c. 15—23. III. *Bellum Ambiorigis.* legionibus Romanis propter frumenti inopiam latius distributis repentinus tumultus ortus ab Amborige et Catuvolco, Eburonum ducebus; castra Sabini et Cottae, qui in Eburonibus hiemabant, oppugnata; quindecim eorum cohortes fraude circumventae caeduntur c. 24—37. hiberna Ciceronis ab Eburonibus adiunctis Aduaticis et Nervii oppugnata c. 38—44. obsidio Caesaris adventu soluta, hostes profligati c. 45—51. IIII. *Motus Senonum et Treverorum a Labieno compressi; interfecto Indutiomaro quietior Gallia c. 52—58.*

Gesta haec sunt a. u. c. 700, ante Chr. 54.

L. Domitio, Ap. Claudio consulibus discedens ab hi-
 bernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consue-
 rat, legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti quam
 plurimas possent hieme naves aedificandas veteresque re-
 ficiendas curarent. earum modum formamque demonstrat.
 ad celeritatem onerandi subductionesque paulo facit hu-
 miliores, quam quibus in nostro mari uti consuevimus,
 atque id eo magis, quod propter crebras commutationes
 aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat, ad
 onera ac multitudinem iumentorum transportandam paulo
 latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. has
 omnes acturias imperat fieri, quam ad rem humilitas
 multum adiuvat. ea, quae sunt usui ad armandas naves,
 ex Hispania apportari iubet. ipse conventibus Galliae
 citerioris peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis
 finitimam partem provinciae incursionibus vastari audiebat.
 eo cum venisset, civitatibus milites imperat certumque in
 locum convenire iubet. qua re nuntiata Pirustae legatos
 ad eum mittunt, qui doceant nihil earum rerum publico
 factum consilio, seseque paratos esse demonstrant omni-
 bus rationibus de iniuriis satisfacere. percepta oratione
 eorum Caesar obsides imperat eosque ad certam diem
 adduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello civitatem perse-
 cuturum demonstrat. iis ad diem adductis, ut imperave-
 rat, arbitros inter civitates dat, qui litem aestiment poe-
 namque constituent.

His confectis rebus conventibusque peractis in cite-
 riorem Galliam revertitur atque inde ad exercitum pro-
 ficiscitur. eo cum venisset, circuitis omnibus hibernis
 singulari militum studio in summa omnium rerum inopia
 circiter sexcentas eius generis, cuius supra demonstravi-
 mus, naves, et longas XXVIII invenit instructas neque
 multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possint.
 collaudatis militibus atque iis, qui negotio praefuerant,
 quid fieri velit, ostendit atque omnis ad portum Itium con-
 venire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam
 traectum esse cognoverat, circiter milium passuum XXX
 [transmissum] a continenti: huic rei quod satis esse visum
 est militum reliquit. ipse cum legionibus expeditis III
 et equitibus DCCC in fines Treverorum proficiscitur, quod

- hi neque ad concilia veniebant neque imperio parebant.
- 3 Germanosque Transrhenanos sollicitare dicebantur. haec civitas longe plurimum totius Galliae equitatu valet magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. in ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix; ex quibus alter, simulatque de Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit, se suosque omnes in officio futuros neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmavit quaeque in Treveris gererentur ostendit. at Indutiomarus equitatum peditatumque cogere visque, qui per aetatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Treverorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit; sed posteaquam nonnulli principes ex ea civitate et familiaritate Cingetorigis adducti et adventu nostri exercitus perterriti ad Caesarem venerunt et de suis privatis rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitatem consulere non possent, veritus, ne ab omnibus desereretur, [Indutiomarus] legatos ad Caesarem mittit: sese idcirco ab suis discedere atque ad eum venire noluisse, quod facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laboretur: itaque esse civitatem in sua potestate, seque, si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum, suas civitatisque fortunas eius fidei permissurum.
- 4 Caesar, etsi intellegebat, qua de causa ea dicerentur, quaeque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne aetatem in Treveris consumere cogere retur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis Indutiomarum ad se cum CC obsidibus venire iussit. hi adductis, in iis filio propinquisque eius omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum hortaturque est, uti in officio permaneret; nihilo tamen secus principibus Treverorum ad se convocatis hos singillatim Cingetorigi conciliavit, quod cum merito eius ab se fieri intellegebat, tum magni interesse arbitrabatur eius auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cuius tam egrégiam in se voluntatem perspexisset. id tulit factum gratius Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui, et, qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc

dolore exarsit. his rebus constitutis Caesar ad portum Itium 5
 cum legionibus pervenit. ibi cognoscit LX naves, quae in
 Meldis factae erant, tempestate reiectas cursum tenere
 non potuisse atque eodem, unde erant profectae, revertisse;
 reliquas paratas ad navigandum atque omnibus rebus in-
 structas invenit. eodem totius Galliae equitatus convenit
 numero milium quattuor principesque omnibus ex civita-
 tibus; ex quibus perpauca, quorum in se fidem perspe-
 xerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum
 ducere decreverat, quod, cum ipse abesset, motum Galliae
 verebatur. erat una cum ceteris Dumnorix Haeduus, de 6
 quo ante ab nobis dictum est. hunc secum habere in pri-
 mis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cu-
 pidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos aucto-
 ritatis cognoverat. accedebat huc, quod iam in concilio
 Haeduum Dumnorix dixerat sibi a Caesare regnum ci-
 vitatis deferri; quod dictum Haedui graviter ferebant ne-
 que recusandi aut deprecandi causa legatos ad Caesarem
 mittere audebant. id factum ex suis hospitibus Caesar
 cognoverat. ille omnibus primo precibus petere contendit,
 ut in Gallia relinqueretur, partim, quod insuetus navigandi
 mare timeret, partim, quod religionibus impediri sese di-
 ceret. posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omni
 spe impetrandi adempta principes Galliae sollicitare, sevo-
 care singulos hortarique coepit, uti in continenti remane-
 rent; metu territare: non sine causa fieri, ut Gallia omni
 nobilitate spoliaretur, id esse consilium Caesaris, ut, quos
 in conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in
 Britanniam traductos necaret; fidem reliquis interponere,
 iusiurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliae intel-
 lexissent, communi consilio administrarent. haec a com-
 pluribus ad Caesarem deferbantur. qua re cognita Cae- 7
 sar, quod tantum civitati Haeduae dignitatis tribuebat,
 coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus pos-
 set, Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam
 progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac reipu-
 blicae nocere posset. itaque dies circiter XXV in eo loco
 commoratus, quod Corus ventus navigationem impediabat,
 qui magnam partem omnis temporis in his locis flare con-
 suevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret,

nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret: tandem idoneam nactus tempestatem milites equitesque conscendere in naves iubet. at omnium impeditis animis Dumnorix cum equitibus Haeduorum a castris inascentis Caesare domum discedere coepit. qua re nuntiata Caesar intermissa profectione atque omnibus rebus postpositis magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit retrahique imperat; si vim faciat neque pareat, interfici iubet. nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset. ille enim revocatus resistere ac se manu defendere suorumque fidem implorare coepit, saepe clamitans liberum se liberaeque esse civitatis. illi, ut erat imperatum, circumstant hominem atque interficiunt; at equites Haedui ad Caesarem omnes revertuntur. his rebus gestis Labieno in continente cum tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, ut portus tueretur et rem frumentariam provideret quaeque in Gallia gererentur cognosceret consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continenti reliquerat, ad solis occasum naves solvit et leni Africo proventus media circiter nocte vento intermisso cursum non tenuit et longius delatus aestu orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit. tum rursus aestus commutationem secutus remis contendit, ut eam partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore aestate cognoverat. qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoris gravibusque navigiis non intermisso remigandi labore longarum navium cursum adaequarunt. accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore, neque in eo loco hostis est visus; sed, ut postea Caesar ex captivis comperit, cum magnae manus eo convenissent, multitudine navium perterritae, quae cum annotinis privatisque quas sui quisque commodi fecerat, amplius octingentae uno erant visae tempore, a litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant. Caesar exposito exercitu et loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiae consedissent, cohortibus decem ad mare relictis et equitibus trecentis, qui praesidio navibus essent, de tertia vigilia ad hostes contendit eo minus veritus navibus, quod

in litore molli atque aperto deligatas ad ancoram relinquebat, et praesidio navibus Quintum Atrium praefecit. ipse noctu progressus milia passuum circiter XII hostium copias conspicatus est. illi equitatu atque essedis ad flumen progressi ex loco superiore nostros prohibere et proelium committere coeperunt. repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt locum nancti egregie et natura et opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur, causa iam ante praeparaverant: nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant praecclusi. ipsi ex silvis rari propugnabant nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis septimae testudine facta et aggere ad munitiones adiecto locum ceperunt eosque ex silvis expulerunt paucis vulneribus acceptis. sed eos fugientes longius Caesar prosequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod magna parte diei consumpta munitioni castrorum tempus relinqui volebat. postridie eius diei mane tripertito 10 milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. his aliquantum itineris progressis, cum iam extremi essent in prospectu, equites a Quinto Atrio ad Caesarem venerunt, qui nuntiarent superiore nocte maxima coorta tempestate prope omnes naves afflictas atque in litore eiectas esse, quod neque ancorae funesque subsisterent, neque nautae gubernatoresque vim pati tempestatis possent: itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum. his rebus cognitis Caesar 11 legiones equitatumque revocari atque in itinere resistere iubet; ipse ad naves revertitur; eadem fere, quae ex nuntiis literisque cognoverat, coram perspicit, sic ut amissis circiter XL navibus reliquae tamen refici posse magno negotio viderentur. itaque ex legionibus fabros deligit et ex continenti alios arcessi iubet; Labieno scribit, ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quae sunt apud eum, naves instituat. ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen commodissimum esse statuit omnes naves subduci et cum castris una munitione coniungi. in his rebus circiter dies X consumit ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. subductis navibus castrisque egregie munitis easdem copias, quas ante, praesidio navibus reliquit, ipse eodem, unde redierat, pro-

ficiscitur. eo cum venisset, maiores iam undique in eum locum copiae Britannorum convenerant, summa imperii bellicae administrandi communi consilio permessa. Carisvellauno, cuius fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX. huic superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant; sed nostro adventu permoti Britanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

- 12 Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt, maritima pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi causa ex Belgio transierant (qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt) et bello illato ibi permanserunt atque agros colere coeperunt. hominum est infinita multitudo creberrimaeque aedificia fere Galliarum consimilia, pecorum magnus numerus. utuntur aut aere [aut nummo aereo] aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia; aere utuntur importato. materia cuiusque generis ut in Gallia est, praeter fagum atque abietem, leporem et gallinam et anserem gustare fas non putant. haec tamen alunt animi voluptatisque causa. loca sunt
- 13 temperatiora quam in Gallia remissioribus frigoribus. insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. huius lateris alter angulus, qui est ad Cantinonem, quo fere omnes ex Gallia naves appellantur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. hoc pertinet circiter milia passuum quingenta. alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem; qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut aestimatur, quam Britannia, sed pari spatio transmissus atque ex Gallia est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona; complures praeterea minores obiectae insulae existimantur, de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX sub bruma esse noctem. nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breviores easse quam in continenti noctes videbamus. huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorum milium

tertium est contra septentriones, cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. hoc milia passuum octingenta in longitudinem esse existimatur. ita omnis insula est in circuitu vicies centum milium passuum. ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt pellibusque sunt vestiti. omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horridiore sunt in pugna aspectu; capilloque sunt promisso atque omni parte corporis rasa praeter caput et labrum superius. uxores habent deni duodenique inter se communes et maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis; sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est.

Equites hostium essedariiue acriter proelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut nostri omnibus partibus superiores fuerint atque eos in silvas collesque compulerint; sed compluribus interfectis cupidius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. at illi intermisso spatio imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum subito se ex silvis eiecerunt impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerunt duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare atque his primis legionum duarum, cum hae per exiguo intermisso [loci] spatio inter se constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris per medios audacissime perruperunt seque inde incolumes receperunt. eo die Quintus Laberius Dirus, tribunus militum, interficitur, illi pluribus submissis cohortibus repelluntur. toto hoc in genere pugnae, cum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem, equites autem magno cum periculo proelio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent et, cum paulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent et pedibus dispari proelio contenderent. equestris autem proelii ratio et cedentibus et

- insequentibus par atque idem periculum inferebat. accedebat huc, ut numquam conferti, sed rari magnisque intervallis proeliarentur stationesque dispositas haberent atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentiores defatigatis succederent. postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt rarique se ostendere et lenius, quam pridie, nostros equites proelio lacescere coeperunt. meridie, cum Caesar pabulandi causa tres legiones atque omnem equitatum cum Gaio Trebenio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt sic uti ab signis legionibusque non absisterent. nostri acriter in eos impetu facto repulerunt neque finem sequendo fecerunt, quoad subsidio confisi equites, cum post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt magnoque eorum numero interfecto neque sui colligendi neque consistendi aut ex essediis desiliendi facultatem dederunt. hac fuga protinus, quae undique convenerant, auxilia discesserunt, neque post id tempus umquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt. Caesar cognito consilio eorum ad flumen Tamesim in fines Cassivellauni exercitum duxit quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre transiri potest. eo cum venisset, animum advertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. ripa autem erat acutis sudibus praefixis munita, eiusdemque generis sub aqua defixae sudes flumine tegebantur. his rebus cognitis a captivis perfugisque Caesar praemissis equitatu confestim legiones subsequi iussit. sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, cum capite solo et aqua exstarent, ut hostes impetum legionum atque equitatum sustinere non possent ripasque dimitterent ac se fugam mandarent. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni deposita spe contentionis dimissis amplioribus copiis milibus circiter quattuor essedariorum relictis itinera nostra servabat, paulumque ex via excedebat locisque impeditis ac silvestribus sese occultabat atque iis regionibus quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat et, cum equitatus nostri liberius praedandi vastandique causa se in agros eiecerat, omnibus viis semitisque essedarios ex silvis emittebat et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis conflegebat.

atque hoc metu latius vagari prohibebat. relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant. interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex qua Mandubracius adolescens Caesaris fidem secutus ad eum in continentem Galliam venerat, cuius pater in ea civitate regnum obtinuerat interfectusque erat a Cassivellauno, ipse fugam mortem vitaverat, legatos ad Caesarem mittunt pollicenturque, sese ei dedituros atque imperata facturos; petunt, ut Mandubracium ab iniuria Cassivellauni defendat atque in civitatem mittat, qui praesit imperiumque obtineat. his Caesar imperat obsides quadraginta frumentumque exercitui Mandubraciumque ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentumque miserunt. Trinobantibus defensis atque ab omni militum iniuria prohibitis Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Caesari dedunt. ab his cognoscit non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. oppidum autem Britanni vocant, cum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consueverunt. eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. hostes paulisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt seseque alia ex parte oppidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecoris repertus, multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti. dum haec in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus quattuor reges praeerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segovax, nuntios mittit atque his imperat, uti coactis omnibus copiis castra navalia de improviso adoriantur atque oppugnent. ii cum ad castra venissent, nostri eruptione facta multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellamus hoc proelio nuntiato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civi-

- tatum, legatos per Atrebatem Commium de deditione ad Caesarem mittit. Caesar, cum constituisset hiemare in continenti propter repentinos Galliae motus, neque multum aestatis superesset, atque id facile extrahi posse intellegeret, obsides imperat et, quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubracio neu Trinobantibus noceat. obsidibus acceptis exercitum reducit ad mare, naves invenit refectiones. his deductis quod et captivorum magnum numerum habebat, et novae nullae tempestate deperierant naves, duobus comitatibus exercitum reportare instituit. ac sic accidit, uti ex tanto navium numero tot navigationibus neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis, quae milites portaret, consideraretur; at ex iis, quae inanes ex continenti ad eum remitterentur et prioris comitatus expositis militibus et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucae locum caperent, reliquae fere omnes reicerentur, quas cum aliquamdiu Caesar frustra expectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur, quod acquinotium suberat, necessario angustius milites collocavit ac summa tranquillitate consecuta, secunda inita cum solvisset vigilia, prima luce terram attigit omnesque incolumes naves perduxit.
- 24 Subductis navibus concilioque Gallorum Samarobrivarum peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius provenerat, coactus est aliter ac superioribus annis exercitum in hibernis collocare legionesque in plures civitates distribuere. ex quibus unam in Morinos ducendam Gaio Fabio legato dedit, alteram in Nervios Quinto Ciceroni, tertiam in Esubios Lucio Roscio, quartam in Remis cum Tito Labieno in confinio Treverorum hiemare iussit; tres in Belgis collocavit: his Marcum Crassum quaestorem et Lucium Munatium Plancum et Gaium Trebonium legatos praefecit. unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes V in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Catuvolci erant, misit. his militibus Quintum Titurium Sabinum et Lucium Aurunculeium Cottam legatos praeesse iussit, ad

hunc modum distributis legionibus facillime inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit. atque harum tamen omnium legionum hiberna praeter eam, quam Lucio Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat, milibus passuum centum continebantur. ipse interea, quoad legiones collocatas munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit. erat in Carnutibus ²⁵ summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua civitate regnum obtinuerant. huic Caesar pro eius virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. tertium iam hunc annum regnantem inimicis multis palam ex civitate et iis auctoribus eum interfecerunt. defertur ea res ad Caesarem. ille veritus, quod ad plures pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, Lucium Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique hiemare, quorumque opera cognoverat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis quaestoreque, quibus legiones tradiderat, certior factus est in hiberna perventum locumque hibernis ²⁶ esse munitum. diebus circiter XV, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Catuvoleo; qui cum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treveri nuntiis impulsu suos concitaverunt subitoque oppressis lignatoribus magna manu castra oppugnatum venerunt. cum celeriter nostri arma cepissent vallumque adscendissent atque una ex parte Hispanis equitibus emissis equestri proelio superiores fuissent, desperata re hostes ab oppugnatione suos reducerunt. tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese, quae de re communi dicere vellent, quibus rebus controversias minui posse sperarent. mittitur ad eos colloquendi causa Gaius ²⁷ Arpineius, eques Romanus, familiaris Quinti Titurii, et Quintus Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorigem ventitare consueverat; apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus est: sese pro Caesaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduatucis finitimis

Julius Caesar.

Δημοσίου Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη

suis pendere consuesset, quodque ei et filius et frater
 filius ab Caesare remissi essent, quos Aduatuci obsidu-
 numero missos apud se in servitute et catenis tenuissos
 neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, ad
 iudicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis, quod
 que esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet iuris
 se multitudo, quam ipse in multitudinem. civitati porro
 hanc fuisse belli causam, quod repentinae Gallorum con-
 iurationi resistere non potuerit. id se facile ex humilitate
 sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum,
 suis copiis populum Romanum se superare posse con-
 fidat. sed esse Galliae commune consilium: omnibus
 hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem,
 qua legio alterae legioni subsidio venire posset. non
 facile Gallos Gallis negare potuisse, praesertim cum de
 recuperanda communi libertate consilium initum videretur
 quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere nunc
 rationem officii pro beneficiis Caesaris: monere, orare
 Titurium pro hospitio, ut suae ac militum saluti consulat
 magnam manum Germanorum conductam Rhenum trans-
 isse; hanc adfore biduo. ipsorum esse consilium, velint
 prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites
 aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum
 alter milia passuum circiter quinquaginta, alter paulo
 plus ab his absit. illud se polliceri et iureiurando con-
 firmare tutum iter per fines suos daturum. quod cum
 faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur,
 Caesari pro eius meritis gratiam referre. hac oratione
 28 habita discedit Ambiorix. Arpincius et Iunius, quae res
 dierunt, ad legatos deferunt. illi repentina re perturbati
 etsi ab hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda existi-
 mabant, maximeque hac re permovebantur, quod civi-
 tem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte pro
 pulo Romano bellum facere ausam vix erat credendum
 itaque ad consilium rem deferunt magnaque inter eos ex-
 sistit controversia. Lucius Aurunculeius compluresque
 tribuni militum et primorum ordinum centuriones nihil
 agendum, neque ex hibernis iniussu Caesaris discedendum,
 existimabant: quantavis copias etiam Germanorum
 sustineri posse munitis hibernis docebant: rem esse

testimonio, quod primum hostium impetum multis ultro vulneribus illatis fortissime sustinuerint: re frumentaria non premi; interea et ex proximis hibernis et a Caesare conventura subsidia: postremo quid esse levius aut turpius, quam auctore hoste de summis rebus capere consilium? contra ea Titurius sero facturos clamitabat, cum 29 maiores hostium manus adiunctis Germanis convenissent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. brevem consulendi esse occasionem. Caesarem arbitrari profectum in Italiam; neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburo-²⁰nes, si ille adesset, tanta contemptione nostri ad castra venturos esse. non hostem auctorem, sed rem spectare: subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et superiores nostras victorias; ardere Galliam tot contumeliis acceptis sub populi Romani imperium reductam, superiore gloria rei militaris exstincta. postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil esset durius, nullo periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiret, unam esse in celeritate positam salutem. Cottae quidem atque eorum, qui dissentirent, consilium quem habere exitum? in quo si non praesens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset perimescenda. hac in utramque partem disputa- 30 tione habita, cum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur 'vincite,' inquit, 'si ita vultis,' Sabinus, et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: 'neque is sum,' inquit, 'qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient; si gravius quid acciderit, abs te rationem reposit; qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti communem cum reliquis belli casum ^(TUX) sustineant, nec reiecti et relegati longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant.' consurgitur ex consilio; com- 31 prehendant utrumque et orant, ne sua dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant; facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se salutem perspicere. res disputatione ad mediam noctem

- perducitur. tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini. pronuntiatur prima luce ituros. consumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumentis hibernorum relinquere cogeretur. omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, et languore militum in vigiliis periculum augeatur. prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longe
- 32 gissimo agmine maximisque impedimentis. at hostes posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipertito in silvis opportunum atque occulto loco a milibus passuum circiter duobus Romanorum adventum expectabant, et cum maior pars agminis in magnam convallem demississet, ex utraque parte eius vallis subito se ostenderunt novissimosque premere et primos prohibere ascensu atque in-
- 33 quissimo nostris loco proelium committere coeperunt. tum demum Titurius, ut qui nihil ante providisset, trepidare et concursare cohortesque disponere, haec tamen ipsa timide atque ut eum omnia deficere viderentur; quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitasset haec posse in itinere accidere atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat et in appellandis cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis officia praestabat. cum propter longitudinem agminis minus facile omnia per se obire et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent, iusserunt pronuntiare, ut impedimenta relinquerent atque in orbem consisterent. quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit et hostes ad pugnam alacriores effecit, quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. praeterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent, quae quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere pro-
- 34 peraret, clamore et fletu omnia complerentur. at barbarum consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronuntiare iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse

praedam atque illis reservari, quaecumque Romani reli-
 quissent: proinde omnia in victoria posita existimarent.
 erant et virtute et numero pugnando pares nostri; tametsi
 ab duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem
 salutis in virtute ponebant, et quotiens quaeque cohors
 procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat.
 qua re animadversa Ambiorix pronuntiari iubet, ut procul
 tela coniciant neu propius accedant et, quam in partem
 Romani impetum fecerint, cedant (levitate armorum et co-
 tidiana exercitatione nihil iis noceri posse), rursus se ad
 signa recipientes insequantur. quo praecepto ab iis dili- 35
 gentissime observato, cum quaequam cohors ex orbe ex-
 cesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refu-
 giebant. interim eam partem nudari necesse erat et ab
 latere aperto tela recipi. rursus, cum in eum locum, unde
 erant egressi, reverti coeperant, et ab iis, qui cesserant,
 et ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; sin
 autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinqueba-
 tur, neque ab tanta multitudine coniecta tela conferti vitare
 poterant. tamen tot incommodis conflictati, multis vulne-
 ribus acceptis resistebant et magna parte diei consumpta,
 cum a prima luce ad horam octavam pugnaretur, nihil,
 quod ipsis esset indignum, committebant. tum Tito Bal-
 ventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro
 forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragula trai-
 citur; Quintus Lucanius, eiusdem ordinis, fortissime pu-
 guans, dum circumvento filio subvenit, interficitur; Lucius
 Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in
 adversum os funda vulneratur. his rebus permotus Quin- 36
 tus Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem
 conspexisset, interpretem suum Gneum Pompeium ad
 eum mittit rogatum, ut sibi militibusque parcat. ille ap-
 pellatus respondit: si velit secum colloqui, licere; sperare,
 a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem
 pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se
 suam fidem interponere. ille cum Cotta sancio commu-
 nicat, si videatur, pugna ut excedant et cum Amborige
 una colloquantur: sperare ab eo de sua ac militum salute
 impetrare posse. Cotta se ad armatum hostem iturum
 negat atque in eo perseverat. Sabinus quos in praesentia 37

tribunos militum circum se habebat et primorum ordinum centuriones se sequi iubet et, cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abicere, imperatum facit suisque, ut idem faciant, imperat. interim, dum de conditionibus inter se agunt longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur tum vero suo more victoriam conclamant atque ululatum tollunt impetuque in nostros facto ordines perturbant ibi Lucius Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi ex quibus Lucius Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent; noctu ad unum omnes desperata salute se ipsi interficiunt. pauci ex proelio elapsi incertis itineribus per silvas ad Titum Labienum legatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus gestis certiores faciunt.

- 38 Hac victoria sublatus Ambiorix statim cum equitatu in Aduatucos, qui erant eius regno finitimi, profisciscitur neque noctem neque diem intermittit peditatumque ad subsequi iubet. re demonstrata Aduatucisque concitatis postero die in Nervios pervenit hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi atque ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, iniuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duos magnamque partem exercitus interisse demonstrat; nihil esse negotii subito oppressam legionem quae cum Cicerone hiemet, interfici; se ad eam rem proficetur adiutorem. facile hac oratione Nervii persuadentur.
- 39 itaque confestim dimissis nuntiis ad Ceutrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidumnos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt et de improvviso ad Ciceronis hiberna advolant nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis mutationisque causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. his circumventis magna manu Eburones, Nervii, Aduatuci atque horum omnium socii et clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum conscendunt, aegre is

dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant. χ mittuntur ad Caesarem confestim ab Cicerone litterae magnis propositis praemiis, si pertulissent. obsessis omnibus viis missi intercipiuntur. noctu ex materia, quam munitionis causa comportaverant, turres admodum CXX excitantur incredibili celeritate; quae deesse operi videbantur, perficiuntur. hostes postero die multo maioribus coactis copiis castra oppugnant, fossam complent. eadem ratione, qua pridie, ab nostris resistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non aegris, non vulneratis facultas quietis datur. quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur; multae praeustae sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attextuntur. ipse Cicero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnam quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parere cogeretur. tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. facta potestate eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant; omnem esse in armis Galliam; Germanos Rhenum transisse; Caesaris reliquorumque hiberna oppugnari. addunt etiam de Sabini morte: Ambiorigem ostentant fidei faciundae causa. errare eos dicunt, si quicquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere et, quascumque in partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad haec unum modo respondit: non esse consuetudinem populi Romani, accipere ab hoste armato condicionem: si ab armis discedere velint, se adiutores legatosque ad Caesarem mittant; sperare pro eius iustitia, quae petierint, impetraturos. ab hac spe repulsi Nervii vallo pedum IX et fossa pedum XV hiberna cingunt. haec et superiorum annorum consuetudine a nostris cognoverant, et quos de exercitu habebant captivos,

- ab his docebantur; sed nulla ferramentorum copia, quae esset ad hunc usum idonea, gladiis cespites circummo-
dere, manibus sagulisque terram exhaurire nitebantur
qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit
nam minus horis tribus milium passuum XV in circuitu
munitionem perfecerunt, reliquisque diebus turres ad ali-
titudinem valli, falces testudinesque, quas idem capti-
43 docuerant, parare ac facere coeperunt. septimo oppugna-
tionis die maximo coorto vento ferventes fusili ex argille
glāndes fundis et fervefacta iacula in casas, quae more
Gallico stramentis erant tectae, incere coeperunt. haec
celeriter ignem comprehenderunt et venti magnitudine in
omnem castrorum locum distulerunt. hostes maximo clu-
more sicuti parva iam atque explorata victoria turres testu-
dinesque agere et scalis vallum ascendere coeperunt. ac
tanta militum virtus atque ea praesentia animi fuit, ut
cum undique flamma torrerentur maximaque telorum mul-
titudine premerentur suaeque omnia impedimenta atque
omnes fortunas conflagrare intellegerent, non modo de-
migrandi causa de vallo decederet nemo, sed paene ne
respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrime for-
tissimeque pugnarent. hic dies nostris longe gravissimus
fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus
hostium numerus vulneraretur atque interficeretur, ut se
sub ipso vallo constipaverant recessumque primis ultimi-
non dabant. paulum quidem intermissa flamma et quo-
dam loco turri adacta et contingente vallum tertiae co-
hortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt
suosque omnes removerunt, nuda vocibusque hostes, si
introire vellent, vocare coeperunt; quorum progredi ausum
est nemo. tum ex omni parte lapidibus coniectis detur-
44 bati turrisque succensa est. erant in ea legione fortis-
simi viri, centuriones, qui primis ordinibus appropia-
quarent, Titus Pulio et Lucius Vorenus. hi perpetuas
inter se controversias habebant, quoniam anteferebatur
omnibusque annis de locis summis simultatibus con-
tendebant. ex his Pulio, cum acerrime ad munitiones
pugnaretur, 'quid dubitas,' inquit, 'Vorene? aut quem
locum probandae virtutis tuae exspectas? hic dies de
nostris controversiis indicabit. haec cum dixisset, procedit

extra munitiones, quaque parte hostium confertissima est vis, ea irrumpit. ne Vorenus quidem tum vallo sese continet, sed omnium veritus existimationem subsequitur. mediocri spatio relicto Pulio pilum in hostes immittit atque unum ex multitudine procurentem traicit; quo percusso et exanimato hunc scutis protegunt, in hostem tela universi coniciunt neque dant regrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulioni et verutum in balteo defigitur. avertit hic casus vaginam et gladium educere conanti dextram moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt. succurrit inimicus illi Vorenus et laboranti subvenit. ad hunc se confestim a Pulione omnis multitudo convertit: illum veruto arbitrantur occisum. gladio comminus rem gerit Vorenus atque uno interfecto reliquos paulum propellit; dum cupidius instat, in locum deiectus inferiorem concidit. huic rursus circumvento fert subsidium Pulio, atque ambo incolumes compluribus interfectis summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset, neque diiudicari posset, uter utri virtute antefendus videretur.

Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, 45 et maxime quod magna parte militum confecta vulneribus res ad paucitatem defensorum pervenerat, tanto crebriores litterae nuntique ad Caesarem mittebantur; quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabantur. erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat suamque ei fidem praestiterat. hic servo spe libertatis magnisque persuadet praemiis, ut litteras ad Caesarem deferat. has ille in iaculo illigatas effert et Gallus inter Gallos sine ulla suspitione versatus ad Caesarem pervenit. ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur. Caesar acceptis litteris hora circiter undecima diei 46 statim nuntium in Bellovacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia passuum XXV. iubet media nocte legionem proficisci celeriterque ad se venire. exit cum nuntio Crassus. alterum ad Gaïum Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. scribit Labieno,

- si reipublicae commodo facere posset, cum legione in fines Nerviorum veniat. reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, non putat expectandam; equitibus
 47 circiter quadringentos ex proximis hibernis cogit. hoc circiter tertia ab antecursoribus de Crassi adventu certior factus, eo die milia passuum XX progreditur. Crassum Samarobriuae praeficit legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicae frumentumque omne, quod eo tolerandae hiemis causa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere cum legione occurrit. Laetienus interitu Sabini et caede cohortium cognita, cum omnes ad eum Treverorum copiae venissent, veritus, ne ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, ut hostium impetum sustinere posset, praesertim quos recentis victoria efferri sciret, litteras Caesari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset, rem gestam in Eburonibus perscribit, docet, omnes equitatus pedumque copias Treverorum tria milia passuum longe ab
 48 suis castris consedissee. Caesar consilio eius probato, et opinione trium legionum deiectus ad duas redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. venit magnis itineribus in Nerviorum fines. ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne intercepta epistola nostra ab hostibus consilia cognoscantur. si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola amentum deligata intra munitiones castrorum abiciat. in litteris scribit se cum legionibus profectum celeriter ad fore; hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallis periculum veritus, ut erat praeceptum, tragulam mittit. haec casu ad turrin adhaesit neque ab nostris biduo adversa tertio die a quodam milite conspicitur, demum ad Ciceronem deferitur. ille perlectam in conventu militum recitat maximae omnes laetitia afficit. tum fumus incendiorum procul videbatur; quae res omnem dubitationem adventus legionum expulit. Galli re cognita per exploratores obsidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus

copiis contendunt. hae erant armata circiter milia LX.
 Cicero data facultate Gallum ab eodem Verticone, quem
 supra demonstravimus, repetit, qui litteras ad Caesarem
 deferat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat:
 perscribit in litteris hostes ab se discessisse omnemque ad
 eum multitudinem convertisse. quibus litteris circiter me-
 dia nocte Caesar allatis suos facit certiores eosque ad
 dimicandum animo confirmat. postero die luce prima
 movet castra et circiter milia passuum quattuor progres-
 sus trans vallem et rivum multitudinem hostium con-
 spicatur. erat magni periculi res, tantulis copiis iniquo
 loco dimicare; tum, quoniam obsidione liberatum Cicero-
 nem sciebat, aequo animo remittendum de celeritate ex-
 istimabat: consedit et, quam aequissimo loco potest, castra
 communit atque haec, etsi erant exigua per se, vix homi-
 num milium septem praesertim nullis cum impedimentis,
 tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit,
 eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat.
 interim speculatoribus in omnes partes dimissis explorat,
 quo commodissime itinere vallem transire possit. eo die 50
 parvulis equestribus proeliis ad aquam factis utrique sese
 suo loco continent: Galli, quod ampliores copias, quae
 nondum convenerant, expectabant; Caesar, si forte timo-
 ris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut
 citra vallem pro castris proelio contenderet; si id efficere
 non posset, ut exploratis itineribus minore cum periculo
 vallem rivumque transiret. prima luce hostium equitatus
 ad castra accedit procliumque cum nostris equitibus com-
 mittit. Caesar consulto equites cedere seque in castra
 recipere iubet, simul ex omnibus partibus castra altiore
 vallo muni portaque obstrui atque in his administrandis
 rebus quam maxime concursari et cum simulatione timoris
 agi iubet. quibus omnibus rebus hostes invitati copias 51
 traducunt aciemque iniquo loco constituunt, nostris vero
 etiam de vallo deductis propius accedunt et tela intra mu-
 nitionem ex omnibus partibus coniciunt praeconibusque
 circummissis pronuntiari iubent, seu quis Gallus seu Ro-
 manus velit ante horam tertiam ad se transire, sine peri-
 culo licere; post id tempus non fore potestatem: ac sic
 nostros contempserunt, ut obstructis in speciem portis

singulis ordinibus cespitem, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. tum Caesar omnibus portis eruptionem facta equitatuque emissio celeriter hostes in fugam dat, uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnamque ex eis numerum occidit atque omnes armis exuit.

- 52 Longius prosequi veritus, quod silvae paludesque intercedebant neque etiam parvulo detrimento illorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis eodem die ad Ciceronem pervenit. institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur; legione producta cognoscit non decimum quemque esse reliquum militem sine vulnere: ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute res sint administratae. Ciceronem pro eius merito legionemque collaudat; centuriones singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. de C. Sabini et Cottae certius ex captivis cognoscit. postea die concione habita rem gestam proponit, milites confirmatur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium et virtute eorum compensato incommodo neque hostibus diutina laetatio neque ipsis longior dolor relinquatur. interim ad Labienum pervenit. Remos incredibili celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut, cum ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset circiter LX, eoque post horam nonam diei Caesaris pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oreretur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. hac fama ad Treveros perlata Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnes Treveros reducit. Caesar Fabium cum sua legione remanentem in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobrivarum trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. nam illo incommodo de Sabini morte perlato omnes fere Galliae civitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant, quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret.

explorabant nocturnaue in locis desertis concilia habebant. neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de consiliis ac motu Gallorum nuntium acciperet. in his ab Lucio Roscio [quaestore], quem legioni tertiaedecimae praefecerat, certior factus est, magnas Gallorum copias earum civitatum, quae Aremoricae appellantur, oppugnandi sui causa conuenisse neque longius milia passuum octo ab hibernis suis afuisse, sed nuntio allato de victoria Caesaris discessisse, adeo ut fugae similis discessus videretur. at Caesar prin- 54
cipibus cuiusque civitatis ad se evocatis alias territando, cum se scire, quae fierent, denuntiaret, alias cohortando magnam partem Galliae in officio tenuit. tamen Senones, quae est civitas in primis firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus adventu in Galliam Caesaris cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille praesensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno domoque expulerunt, et missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, cum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt. tantum apud homines barbaros valuit, esse aliquos repertos principes belli inferendi tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, ut praeter Haednos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta nobis. idque adeo haud scio mirandumne sit, cum compluribus aliis de causis, tum maxime, quod ei, qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, ut a populo Romano imperia perferrent, gravissime dolebant. Treveri vero atque Indutiomarus totius hiemis nullum 55
tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se his expertos dicerent, Ariovisti bello et Tencterorum transitu: non esse amplius fortunam temptaturos. hac spe lapsus

- Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicere coepit. ac tantam sibi iam his rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent. ubi intellexit ultro ad
 56 venire, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defor-
 si ex finibus suis progredi coepisset, armatum concilium indicit. hoc more Gallorum est initium belli: quo legum communi omnes puberes armati convenire consueverunt, qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Caesaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem iudicat bonaque eius publicat. his rebus confectis in concilio pronuntiat arcessitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliae civitatibus; hunc iter facturum per fines Remorum eorumque agros popu-
 57 lum ac, priusquam id faciat, castra Labieni oppugnaturum. quae fieri velit, praecipit. Labienus, cum et loci natura et manu munitissimis castris sese teneret, de sui ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasione rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. itaque a Cingetorige atque eius propinquis oratione Indutiomari cognitum quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas civitates equitesque undique evocat: his certum diem conveniendi dicit. interim prope cotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris eius vagabatur, alias ut situs castrorum cognosceret, alias colloquendi aut territarum causa: equites plerumque omnes tela intra vallum coniecerant. Labienus suos intra munitionem continebat timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.
 58 cum maiore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos arcessendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut ad Treveros perferri posset. interim ex consuetudine cotidiana Indutiomarus ad castra

accedit atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela coniciunt et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. nullo ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; praecipit atque interdicat, proteritis hostibus atque in fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, videbat) unum omnes peterent Indutiomarus, neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod mora reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat; magna proponit iis, qui occiderint, praemia: summittit cohortes equitibus subsidio. comprobatur hominis consilium fortuna, et cum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur, caputque eius refertur in castra: redeuntes equites, quos possunt, consecantur atque occidunt. hac re cognita, omnes Eburonum et Nerviorum, quae convenerant, copiae discedunt, pauloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

C. IULII CAESARIS
DE BELLO GALLICO
COMMENTARIUS SEXTUS.

ARGUMENTUM.

I. *Galliae motus.* copias auget Caesar c. 1. Nervios, Senones, Carnutes, Menapios subigit Caesar c. 2—6, Treveros Labienus c. 7—8. II. *Altera Caesaris in Germaniam expeditio.* Suebi in ultimos fines suos se recipiunt c. 9—10. mores Gallorum c. 11—20, Germanorum c. 21—24, Hercynia silva, ferarum, quae in ea nascuntur, quaedam genera describuntur c. 25—28. III. *Bellum contra Ambiorigem et Eburones.* Caesar ex Germania redux in Eburonum fines exercitum ducit, omnes Gallos ad illos diripiendos evocat c. 29—34. Sugambri eius rei fama moti Rhenum transeunt, sed mutato consilio Cleveronis castra adoriuntur; adventu Caesaris desperata castrorum expugnatione domum revertuntur c. 35—42. Eburonum fines vastantur; concilio indicto de Senonum et Carnutum coniuratione quaestionem instituit Caesar, de Accone supplicium sumit; in Italiam proficiscitur c. 43—44.

Haec gesta anno a. u. c. 701, a. Chr. 53.

- 1 Multis de causis Caesar maiorem Galliae motum expectans, per Marcum Silanum, Gaium Antistium Regnum, Titum Sextium legatos delectum habere instituit simul ab Gneo Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio reipublicae causa remaneret, quod ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ut signa convenire et ad se proficisci inberet, magni interea etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae existens tantas videri Italiae facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore resarciri, sed etiam maioribus augeri copiis posset. quod cum Pompeius et reipublicae et amicitiae tribuisset, celeriter confecto per suos delectu tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.
- 2 Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius propinquos a Treveris imperium defertur. illi finitimos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt. cum ab proximis impetrare non possent, ultiores temptant inventis nonnullis civitatibus iureiurando inter se continent obsidibusque de pecunia cavent: Ambiorigem sibi societate et foedere adiungunt. quibus rebus cognitis Caesar, cum undique bellum parari videret, Nervios, Aduatucos [ac] Menapios adiunctis Cisterhenanis omnibus Germanis esse in armis, Senones ad imperatum non venire et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia commutare, a Treveris Germanos crebris legationibus sollicitari, maturius sibi de bello cogitandum putavit. itaque nondum hieme confecta proximis quattuor coactis legionibus de improvviso in fines Nerviorum contendit et, priusquam illi aut convenire aut profugere possent, magnam pecoris atque hominum numero capto atque ea praedam militibus concessa vastatisque agris in deditionem venire atque obsides sibi dare coegit. eo celeriter confecto negotio rursus in hiberna legiones reduxit. concilio Galliarum primo vere, ut instituerat, indicto, cum reliqui praeter Senones, Carnutes Treverosque venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur.

concilium Lutetiam Parisiorum transfert. confines erant
 hi Senonibus civitatemque patrum memoria coniunxerant,
 sed ab hoc consilio afluere existimabantur. hac re pro
 suggestu pronuntiata eodem die cum legionibus in Seno-
 nes proficiscitur magnisque itineribus eo pervenit. cognito 4
 eius adventu Acco, qui princeps eius consilii fuerat, iubet
 in oppida multitudinem convenire. conantibus, priusquam
 id effici posset, adesse Romanos nuntiatur. necessario
 sententia desistunt legatosque deprecandi causa ad Cae-
 sarem mittunt: adeunt per Haeduos, quorum antiquitas
 erat in fide civitas. libenter Caesar petentibus Haeduis
 dat veniam excusationemque accipit, quod aestivum tem-
 pus instantis belli, non quaestionis esse arbitratur. obsi-
 dibus imperatis centum hos Haeduis custodiendos tradit.
 eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecato-
 ribus Remis, quorum erant in clientela: eadem ferunt
 responsa. peragit concilium Caesar equitesque imperat
 civitatibus. hac parte Galliae pacata totus et mento et 5
 animo in bellum Treverorum et Ambiorigis insistit. Ca-
 varinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne
 quis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod mernerat,
 odio civitatis motus exsistat. his rebus constitutis, quod
 pro explorato habebat Amborigem proelio non esse con-
 certaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat.
 erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis pa-
 ludibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad
 Caesarem legatos numquam miserant. cum his esse ho-
 spitium Amborigi sciebat; item per Treveros venisse
 Germanis in amicitiam cognoverat. haec prius illi de-
 trahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacerasset,
 ne desperata salute aut se in Menapios abderet aut cum
 Transrhenanis congregari cogeretur. hoc inito consilio to-
 tius exercitus impedimenta ad Labienum in Treveros mittit
 duasque legiones ad eum proficisci iubet; ipse cum legio-
 nibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. illi
 nulla coacta manu loci praesidio freti in silvas paludesque
 confugiunt suaque eodem conferunt. Caesar partitis co- 6
 piis cum Gaio Fabio legato et Marco Crasso quaestore
 celeriterque effectis pontibus adit triperito, aedificia vicos-
 que incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur.

Julius Caesar.

quibus rebus coacti Menapii legatos ad eum pacis petendae causa mittunt. ille obsidibus acceptis hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem aut eius legatos finibus suis recepissent. his confirmatis rebus Commium Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit; ipse in Treveros proficiscitur.

- 7 Dum haec a Caesare geruntur, Treveri magnis concilii peditatus equitatusque copiis Labienum cum una legionem quae in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant, iamque ab eo non longius bidui via aberant, cum duas venisse legiones missu Caesaris cognoscunt. positis castris a milibus passuum XV auxilia Germanorum exspectare constitunt. Labienus hostium cognito consilio sperante temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem praesidio quinque cohortium impedimentis relicto cum XX cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur et mille passuum intermisso spatio castra communit. erant inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen rapidisque praeruptis. hoc neque ipse transire habebat animo neque hostes transituros existimabat. augebatur auxiliorum cotidie spes. loquitur in concilio palam, quomodo iam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum et postero die prima luce castra moturum. celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero non nullos Gallicis rebus favere natura cogeat. Labienus noctu tribunis militum primisque ordinibus convocatis quid sui sit consilii, proponit et, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu et tumultu, quasi populi Romani fert consuetudo, castra moveri iubet. his rebus fugae similem profectionem effecit. haec quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur. vix agmen novissimum extramunitiones processerat, cum Galli cohortati inter se, desperatam praedam ex manibus dimitterent: longum esse perterritis Romanis Germanorum auxilium exspectare, neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguum manum, praesertim fugientem atque impeditum, adoriri non audeant, flumen transire et iniquo loco proelium committere non dubitant. quae fore suspicatus Labienus,

omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. tum praemissis paulum impedimentis atque in tumultu quodam collocatis, 'habetis,' inquit, 'milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate eandem nobis ducibus virtutem, quam saepenumero imperatori praestitistis, atque illum adesse et haec coram cernere existimate.' simul signa ad hostem converti aciemque dirigi iubet et paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis reliquos equites ad latera disponit. celeriter nostri clamore sublato pila in hostes immittunt. illi, ubi praeter spem quos fugere credebant infestis signis ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt ac primo concursu in fugam coniecti proximas silvas petiverunt. quos Labiennus equitatu consecutus magno numero interfecto, compluribus captis paucis post diebus civitatem recepit; nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treverorum fuga sese domum contulerunt. cum his propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

Caesar, postquam ex Menapiis in Treveros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit; quarum una erat, quod auxilia contra se Treveris miserant, altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet. his constitutis rebus paulum supra eum locum, quo ante exercitum traduxerat, facere pontem instituit. nota atque instituta ratione magno militum studio paucis diebus opus efficitur. firmo in Treveris ad pontem praesidio relicto, ne quis ab his subito motus oreretur, reliquas copias equitatumque traducit. Ubi, qui ante obsides dederant atque in deditio-nem venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant neque auxilia ex sua civitate in Treveros missa, neque ab se fidem laesam: petunt atque orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus poenas pendant; si amplius obsidum velit, dare pollicentur. cognita Caesar causa reperit ab Suebis auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accipit, aditus viasque in Suebos perquirat. interim paucis post diebus 10 fit ab Ubiis certior Suebos omnes in unum locum copias

cogere atque iis nationibus, quae sub eorum sint imperio denuntiare, ut auxilia peditatus equitatusque mittant. hi cognitis rebus rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit; Ubius imperat, ut pecora deducant suaeque omnia ex agris in oppida conferant, sperans barbaros atque imperitos homines inopia cibariorum adductos ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci; mandat ut crebros exploratores in Suebos mittant quaeque apud eos gerantur cognoscant. illi imperata faciunt et paucis diebus intermissis referunt: Suebos omnes, posteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: silvam esse ibi infinita magnitudine, quae appellatur Bacenis; hanc longe introrsum pertinere et pro nativo muro obiectam Cheruscos ab Suebis Suebosque ab Cheruscis iniuriis incursionibusque prohibere: ad eius initium silvae Suebos adventum Romanorum exspectare constituisse.

- 11 Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus et quae differant haec nationes inter sese, proponere. in Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus pagis partibusque, sed paene etiam in singulis domibus factiones sunt, earumque factionum principes sunt qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. itaque eius rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiores auxilium egeret: suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur, neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. haec eadem ratio est in summa totius Galliae.
- 12 namque omnes civitates in partes divisae sunt duas. cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Haedui, alterius Sequani. hi cum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Haeduis magnaeque eorum erant clientelae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. proeliis vero compluribus factis secundis atque omni nobilitate Haeduorum interfecta tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium

ab Haeduis ad se traducerent obsidesque ab iis principum filios acciperent et publice iurare cogerent nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent Galliaeque totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Divitiacus auxilii petendi causa Romam ad senatum profectus imperfecta re redierat. adventu Caesaris facta commutatione rerum, obsidibus Haeduis redditis, veteribus clientelis restitulis, novis per Caesarem comparatis, quod hi, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore condicione atque aequiore imperio se uti videbant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Remi successerant: quos quod adaequare apud Caesarem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Haeduis coniungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur: ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Haedui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent. in omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo; nam plebes paene servorum habetur loco, quae nihil audet per se, nullo adhibetur consilio. plerique, cum aut aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in servos. sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum. illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur: ad eos magnus adolescentium numerus disciplinae causa concurrit, magnoque hi sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt, et, si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, si de finibus controversia est, idem decernunt, praemia poenasque constituunt; si qui aut privatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. haec poena apud eos est gravissima. quibus ita est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque his petentibus ins-

- redditur neque honos ullus communicatur. his autem omnibus druidibus praest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit, aut, si sunt plures pares, suffragio druidum, nonnumquam etiam armis de principatu contendunt. hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco consecrato. huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt eorumque decretis iudiciisque parent. disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur, et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere vo-
- 14 lunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur. druides a bello abesse consuerunt neque tributa una cum reliquis pendunt, militiae vacationem omniumque rerum habent immunitatem. tantis excitati praemiis et sua sponte multum in disciplinam conveniunt et a parentibus propinquisque mittuntur. magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur: itaque annos nonnulli vices in disciplina permanent. neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus Graecis litteris utantur. id mihi duabus de causis instituisse videntur, quod neque in vulgum disciplinam efferri velint neque eos, qui discunt, litteris confisos minus memoriae studere; quod fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. imprimis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant metu mortis neglecto. multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et inventuti tradunt.
- 15 alterum genus est equitum. hi, cum est usus atque aliquod bellum incidit (quod fere ante Caesaris adventum quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent aut illatas propulsarent), omnes in bello versantur, atque eorum ut quisque est genere copiosque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. hanc
- 16 unam gratiam potentiamque noverunt. natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis quique in proeliis

periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant aut se immolatu-
 ros vovent administrisque ad ea sacrificia druidibus utuntur, quod, pro vita hominis nisi hominis
 vita reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur,
 publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. alii immani magnitudine
 simulacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus
 complent: quibus succensis circumventi flamma exanimantur homines.
 supplicia eorum, qui in furto aut in latrocinio aut aliqua noxia sint comprehensi, gratiora dis
 immortalibus esse arbitrantur; sed, cum eius generis copia deficit, etiam ad
 innocentium supplicia descendunt. deum 17 maxime Mercurium colunt: huius
 sunt plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium ferunt,
 hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturas
 habere vim maximam arbitrantur. post hunc Apollinem et Martem et Iovem
 et Minervam; de his eandem fere, quam reliquae gentes, habent opinionem: Apollinem
 morbos depellere, Minervam operum atque artificiorum initia tradere,
 Iovem imperium caelestium tenere, Martem bella regere. huic,
 cum proelio dimicare constituerunt, ea, quae bello ceperint, plerumque
 devovent. cum superaverunt, animalia capta immolant reliquasque
 res in unum locum conferunt. multis in civitatibus harum rerum
 exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet; neque saepe
 accidit, ut, neglecta quispian religionem aut capta apud se occultare
 aut posita tollere auderet, gravissimumque ei rei supplicium cum
 cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos
 praedicant idque 18 ab druidibus proditum dicunt. ob eam causam spatia
 omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt; dies
 natales et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem
 dies subsequatur. in reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis
 differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleverunt, ut munus
 militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur
 filiumque puerili aetate in publico in conspectu patris
 adsistere turpe ducunt. viri, quantas 19 pecunias ab uxoribus
 dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatione
 facta cum dotibus communicant. huius omnis pecuniae
 coniunctim ratio habetur fructusque

- servantur: uter eorum vita superavit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. in uxores, sicuti in liberos, vitae necisque habent potestatem; et cum paterfamiliae illustriore loco natus decesserit eius propinqui conveniunt et, de morte si res in suspiciem nem venit, de uxoribus in servilem modum quaestiones habent et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa; omniaque, quae vivis con-
fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia, paulo supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis una cremabantur. quae civitates commodius suam rempublicam administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quid de re publica a finitimis rumore aut fama acceperit uti ad magistratum deferat neve cum quo alio communitur, quod saepe homines temerarios atque imperitios falsis rumoribus terri et ad facinus impelli et de summis rebus consilium capere cognitum est. magistratus quoque visa sunt occultant, quaeque esse ex usu iudicaverunt multitudini produnt. de re publica nisi per concilium loqui non conceditur.
- 21 Germani multum ab hac consuetudine differunt. nam neque druides habent, qui rebus divinis praesint, neque sacrificiis student. deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Veneram canum et Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt. vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis labori ac duritiae student. qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires nervosque confirmari putant. intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse in turpissimis habent rebus; cuius rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut parvis rhenonum tegimentis utuntur magna corporis parte nuda. agriculturae non student; maiorque pars victus eorum in lacte, caseo, carne consistit. neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios: sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui una coierunt, quantum

quo loco visum est agri attribuunt atque anno post alio transire cogunt. eius rei multas afferunt causas: ne assidua consuetudine capti studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat. civitati- 23 bus maxima laus est quam latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope audere consistere; simul hoc se fore tutiores arbitrantur repentinae incursionis timore sublato. cum bellum civitas aut illatum defendit aut infert, magistratus, qui ei bello praesint, ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. in pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque civitatis fiunt, atque ea iuventutis exercendae ac desidia minuendae causa fieri praedicant. atque ubi quis ex principibus in concilio dixit, se ducem fore, qui sequi velint, profiteantur, consurgunt ii, qui et causam et hominem probant suumque auxilium pollicentur atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur omniumque his rerum postea fides derogatur. hospites violare, fas non putant; qui quacumque de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctos habent, hisque omnium domus patent victusque communicatur. ac fuit 24 antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea, quae fertilissima Germaniae sunt, loca circum Hercyniam silvam, quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse video, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tectosages occupaverunt atque ibi consederunt; quae gens ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. nunc, quod in eadem inopia, egestate patientiaque Germani permanent,

eodem victu et cultu corporis utuntur, Gallie autem provinciarum propinquitas et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam atque usus largitur, paulatim assuefacti superari multisque victi proeliis ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

- 25 Huius Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est latitudo novem dierum iter expedito patet: non enim alibi finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauracorum finibus, recteque fluminis Danuvii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium: hinc se flectit sinistrorsus diversis ab fluminibus regionibus multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; neque quisquam est huius Germaniae, qui se aut adisse ad initium eius silvae dicat, cum dierum iter LX processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit: multaque in ea genera ferarum nasci constat, quae reliquis locis visa non sint; ex quibus quae maxime differant ab ceteris et memoriae prodenda videantur, haec sunt.
- 26 bos cervi figura, cuius a media fronte inter aures unum cornu exsistit excelsius magisque directum his, quae nobis nota sunt, cornibus. ab eius summo sicut palmae ramique late diffunduntur. eadem est feminae marisque figura, eadem forma magnitudoque cornuum. sunt item quae appellantur alces. harum est consimilis capris figura et varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt multaeque sunt cornibus et crura sine nodis articulisque habent, neque quietis causa procumbunt, neque, si quo afflictae casu conciderint, erigere sese aut sublevare possunt. his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant atque ita paulum modo reclinatae quietem capiunt. quarum ex vestigiis cum est animadversum a venatoribus quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt arbores, tantum ut summa species earum stantium relinquatur. huc cum se consuetudine reclinaverunt, infirmas arbores pondere affligunt atque
- 28 una ipsae concidunt. tertium est genus eorum, qui uri appellantur. hi sunt magnitudine paulo infra elephantos specie et colore et figura tauri. magna vis eorum est et magna velocitas, neque homini neque ferae, quam conspexerunt, parcent. hos studiose foveis captos interficiunt.

hoc se labore durant homines adulescentes atque hoc genere venationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed assuescere ad homines et mansuefieri ne parvuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum et figura et species multum a nostrorum boum cornibus differt. haec studiose conquisita ab labris argento circumeludunt atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

Caesar, postquam per Ubios exploratores comperit 29 Suebos sese in silvas recepissee, inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturae student, constituit non progredi longius; sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleretur, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quae ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit, atque in extremo ponte turrim tabulatorum quattuor constituit praesidiumque cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit magnisque eum locum munitionibus firmat. ei loco praesidioque Gaium Volcatium Tullum adulescentem praefecit, ipse, cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam silvam, quae est totius Galliae maxima atque ab ripis Rheni finibusque Treverorum ad Nervios pertinet milibusque amplius quingentis in longitudinem patet, Lucium Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit, si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat, ne qua eius adventus procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit. Basilus, ut imperatum est, facit. celeriter 30 contraque omnium opinionem confecto itinere multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. multum cum in omnibus rebus, tum in re militari potest fortuna. nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque etiam imparatum incideret, priusque eius adventus ab omnibus videretur, quam fama ac nuntiis afferretur, sic magnae fuit fortunae omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, redi equisque comprehensis ipsum effugere mortem. sed hoc

- quoque factum est, quod aedificio circumdato silva, sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi aestus ca- plerumque silvarum ac fluminum petant propinquitate comites familiaresque eius angusto in loco paulisper equum nostrorum vim sustinuerunt. his pugnantis illu in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvae tes- runt. sic et ad subeundum periculum et ad vitandu
- 31 multum fortuna valuit. Ambiorix copias suas iudicio non conduxerit, quod proelio dimicandum non existiman an tempore exclusus et repentino equitum adventu probi- bitus, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubia est; sed certe dimissis per agros nuntiis sibi quemq- consulere iussit. quorum pars in Arduennam silvam, pa- in continentes paludes profugit; qui proximi Oceanu fuerunt, hi insulis sese occultaverunt, quas aestus effice- consuerunt: multi ex suis finibus egressi se suaque omni alienissimis crediderunt. Catuvoleus, rex dimidia- par- Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, o- tate iam confectus, cum laborem belli aut fugae ferre no- posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ei- consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Ge-
- 32 maniaque copia est, se exanimavit. Segni Condrusique ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Ebu- nes Treverosque, legatos ad Caesarem miserunt, oratur- ne se in hostium numero duceret neve omnium Germa- norum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam iudi- caret: nihil se de bello cogitavisse, nulla Ambiorigi auxil- misisse. Caesar explorata re quaestione captivorum, qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut re- ducerentur, imperavit; si ita fecissent, fines eorum se vio- laturum negavit. tum copiis in tris partes distributis in- pedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. in- castelli nomen est. hoc fere est in mediis Eburonum flu- bus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi causa co- sederant. hunc cum reliquis rebus locum probarat, tam- quod superioris anni munitiones integrae manebant, ut- militum laborem sublevaret. praesidio impedimentis le- gionem quartamdecimam reliquit, unam ex his tribus, qua- proxime conscriptas ex Italia traduxerat. ei legioni ex- strisque Quintum Tullium Ciceronem praeficit ducentosque

equites attribuit. partito exercitu Titum Labienum cum 33
 legionibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quae
 Menapios attingunt, proficisci iubet; Gaium Trebonium
 cum pari legionum numero ad eam regionem, quae Adua-
 tucis adiacet, depopulandam mittit; ipse cum reliquis tri-
 bus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extre-
 masque Arduennae partis ire constituit, quo cum paucis
 equitibus profectum Ambiorigem audiebat. discedens post
 diem septimum sese reversurum confirmat: quam ad diem
 ei legioni, quae in praesidio relinquebatur, frumentum de-
 beri sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si rei-
 publicae commodo facere possint, ad eum diem revertan-
 tur, ut rursus communicato consilio exploratisque hostium
 rationibus aliud belli initium capere possint. erat, ut su- 34
 pra demonstravimus, manus certa nulla, non oppidum,
 non praesidium, quod se armis defenderet, sed in omnes
 partis dispersa multitudo. ubi cuique aut valles abdita
 aut locus silvestris aut palus impedita spem praesidii aut
 salutis aliquam offerebat, consederat. haec loca vicinita-
 tibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat,
 non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat uni-
 versis ab perterritis ac dispersis periculum accidere), sed
 in singulis militibus conservandis; quae tamen ex parte
 res ad salutem exercitus pertinebat. nam et praedae cu-
 piditas multos longius evocabat, et silvae incertis occul-
 tisque itineribus confertos adire prohibebant. si negotium
 confici stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet,
 dimittendae plures manus diducendique erant milites; si
 continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et
 consuetudo exercitus Romani postulabat, locus ipse erat
 praesidio barbaris, neque ex occulto insidiandi et disper-
 sos circumveniendi singulis deerat audacia. at in eius-
 modi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat,
 providebatur, ut potius in nocendo aliquid praetermittere-
 retur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam
 cum aliquo militum detrimento noceretur. dimittit ad
 finitimas civitates nuntios Caesar: omnes ad se evocat
 spe praedae ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis
 Gallorum vita quam legionarius miles periclitetur, simul
 ut magna multitudine circumfusa pro tali facinore stirps

ac nomen civitatis tollatur. magnus undique numerus
leriter convenit.

- 35 Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur, die
que appetebat septimus, quem ad diem Caesar ad imp
dimenta legionemque reverti constituerat. hic quant
in bello fortuna possit et quantos afferat casus, cogn
potuit. dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstra
mus, manus erat nulla, quae parvam modo causam tim
ris afferret. trans Rhenum ad Germanos pervenit fiam
diripi Eburones atque ultro omnes ad praedam evoca
cogunt equitum duo milia Sugambri, qui sunt prox
Rheno, a quibus receptos ex fuga Teneteros atque U
petes supra docuimus. transeunt Rhenum navibus
busque triginta milibus passuum infra eum locum, u
pons erat perfectus praesidiumque ab Caesare relict
primos Eburonum fines adeunt; multos ex fuga disper
excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissi
barbari, potiuntur. invitati praeda longius procedu
non hos palus in bello latrocinisque natos, non sil
morantur. quibus in locis sit Caesar, ex captivis qu
rant; profectum longius reperiunt omnemque exercit
discessisse cognoscunt. atque unus ex captivis, 'qu
vos,' inquit, 'hanc miseram ac tenuem sectamini praeda
quibus licet iam esse fortunatissimis? tribus horis Adu
tucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercit
Romanorum contulit: praesidii tantum est, ut ne mun
quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra mun
tiones audeat.' oblata spe Germani quam nacti erant pra
dam in occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendu
36 usi eodem duce, cuius haec indicio cognoverant. Cicer
qui per omnes superiores dies praeceptis Caesaris sum
diligentia milites in castris continuisset ac ne calone
dem quemquam extra munitionem egredi passus ess
septimo die diffidens de numero dierum Caesarem fide
servaturum, quod longius eum progressum audiebat, n
que ulla de reditu eius fama afferebatur, simul eoru
permotus vocibus, qui illius patientiam paene obsesi
nem appellabant, siquidem ex castris egredi non licer
nullum eiusmodi casum exspectans, quo novem opposi
legionibus maximoque equitatu dispersis ac paene delet

hostibus in milibus passuum tribus offendi posset, quinque cohortes frumentatum in proximas segetes mittit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. complures erant in castris ex legionibus aegri relictī; ex quibus quī hoc spatio dierum convaluerant, circiter CCC, sub vexillo una mittuntur; magna praeterea multitudo calorum, magna vis iumentorum, quae in castris subsederat, facta potestate sequitur. hoc ipso tempore et casu Germani equites interveniunt protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab decumana porta in castra irrumpere conantur, nec prius sunt visi obiectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent, usque eo, ut quī sub vallo tenderent mercatores recipiendi sui facultatem non haberent. inopinantes nostri re nova perturbantur, ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent. aegre portas nostri tuentur, reliquos aditus locus ipse per se munitioque defendit. totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quaerit; neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. alius iam castra capta pronuntiat, alius deletō exercitu atque imperatore victores barbaros venisse contendit; plerique novas sibi ex loco religiones fingunt Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus praesidium. perrumpere nituntur seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. erat aeger in praesidio relictus Publius Sextius Baculus, qui primum pilum ad Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. hic diffusus suae atque omnium salutis inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes atque in summo rem esse discrimine: capit arma a proximis atque in porta consistit. consequuntur hunc centuriones eius cohortis, quae in statione erat: paulisper una proelium sustinent. relinquit animus Sextium gravibus acceptis vulneribus: aegre per manus tractus servatur. hoc spatio interposito reliqui sese confirmant tantum, ut in munitio- nibus consistere audeant speciemque defensorum praebeant.

- 39 interim confecta frumentatione milites nostri clamorem exaudiunt: praecurrunt equites; quanto sit res in periculo cognoscunt. hic vero nulla munitio est, quae perterritos recipiat: modo conscripti atque usus militaris imperiti ad tribunum militum centurionesque ora convertunt: quid ab his praecipiat, exspectant. nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. barbari signa procul conspiciti oppugnatione desistunt: redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant; postea despecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt.
- 40 calones in proximum tumultum procurrunt: hinc celeriter deiecti se in signa manipulosque coniciunt: eo magis timidos perterrent milites. alii, cuneo facto ut celeriter perumpant, censeant, quoniam tam propinqua sint castra, et si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servare posse confidunt; alii, ut in iugo consistant atque eundem omnes ferant casum. hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus. itaque inter se cohortati, duce Gaio Trebonio, equite Romano, qui eis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. hos subito secuti calones equitesque eodem impetu militum virtute servantur. at ii, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam prodesse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se in castra recipere conati iniquum in locum demiserunt. centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis causa in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partem rei militaris laudem amitterent fortissime pugnantes conciderunt. militum pars horum virtute submotis hostibus praeter spem incolumis in castra
- 41 pervenit, pars a barbaris circumventa periit. Germani desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam constitissae in munitionibus videbant, cum ea praeda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. et tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut et nocte, cum Gaius Volusenus missus eum equitatu in castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolu-

Caesarem exercitu. sic omnino animos timor praeccep-
 taverat, ut paene alienata mente deletis omnibus copiis
 equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent neque
 incolam exercitu Germanos castra oppugnatuuros fuisse
 contenderent. quem timorem Caesaris adventus sustulit.
 reversus ille eventus belli non ignorans unum, quod cohor- 42
 tes ex statione et praesidio essent emissae, questus — ne
 minimo quidem casu locum relinqui debuisset — multum
 fortunam in repentino hostium adventu potuisse indicavit,
 multo etiam amplius, quod paene ab ipso vallo portisque
 castrorum barbaros avertisset. quarum omnium rerum
 maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo
 consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopu-
 larentur, ad castra Romanorum delati optatissimum
 Ambiorigi beneficium obtulerunt.

Caesar rursus ad vexandos hostes profectus magno 43
 coacto numero ex finitimis civitatibus in omnes partes
 dimittit. omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque
 conspexerat, incendebantur; praeda ex omnibus locis age-
 batur; frumenta non solum a tanta multitudine iumento-
 rum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tem-
 pore atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in
 praesentia se occultassent, tamen his deducto exercitu
 rerum omnium inopia pereundum videretur. ac saepe in
 eum locum ventum est tanto in omnis partis diviso equi-
 tatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga circum-
 spicerent captivi nec plane etiam abesse ex conspectu
 contenderent, ut spe consequendi illata atque infinito la-
 bore suscepto, qui se summam ab Caesare gratiam inituros
 putarent, paene naturam studio vincerent, semperque pau-
 lum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille
 latebris aut saltibus se eriperet et noctu occultatus alias
 regiones partesque peteret non maiore equitum praesidio
 quam quattuor, quibus solis vitam suam committere au-
 debat. tali modo vastatis regionibus exercitum Caesar 44
 duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit
 concilioque in eum locum Galliae indicto de coniuratione
 Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit et de
 Accone, qui princeps eius consilii fuerat, graviore sententia
 pronuntiata more maiorum supplicium sumpsit, nonnulli

Julius Caesar.

Αὐτοῦ Κεῖντος Βιβλιοθήκη Βέροιας

iudicium veriti profugerunt. quibus cum aqua atque igne interdxisset, duas legiones ad fines Treverorum, duas Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agedinon in hibernis collocavit frumentoque exercitui proviso, instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

C. IULII CAESARIS
DE BELLO GALLICO
COMMENTARIUS SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

Bellum Vercingetorigis. Caesar cum urbano motu in Italia repressi diceretur, nova de bello consilia ineunt Galli; primi Carnutes, deinde Arverni, auctore Vercingetorige, bellum suscipiunt c. 1—5. ex Italia reversus Arvernos opprimit, Gergobinae, Bolognensis urbi a Vercingetorige oppugnatae, auxilio proficiscitur; itinere Vellaunodunum, Cenabum, Noviodunum capit; ad Avaricum proficiscitur c. 6—13. Biturigum oppida praeter Avaricum Gallis incensa; Avaricum aliquamdiu defensum, expugnatur a Caesare c. 14—28. bellum a Vercingetorige continuatum. Caesari Haeduorum turbis ab hoste ac bello discedere cogitur c. 29—32. Labienum cum quattuor legionibus in Senones et Parisios mittit; sex ipse ad Gergoviam oppidum ducit c. 34—36. novae apud Haeduos turbae; deficient auxilia Caesari missa, quibus obviam proficiscitur Caesar; aegre interim castra contra Gallos defenduntur c. 37—41. deficient Haedui c. 42—43. Romanorum ad Gergoviam clades; soluta obsidio c. 44—56. a Labieno res prospere in Parisiis gestae c. 57—62. deficient omnes fere Galli; summum ducem constituunt Vercingetorigem; vincuntur a Caesare equestri proelio c. 63—67. Vercingetorix Alesiam se confert, omnem Galliam ad bellum evocat c. 68—71. obsidione cineta urbs capitur c. 72—85. Haedui et Arverni in deditionem accipiuntur. hiberna c. 90.

Gesta haec sunt a. u. c. 702, a. Chr. 52.

1. Quia Gallia Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. ibi cognoscit de Clodii caede senatusque consulto certior factus, ut omnes iuniores Italiae coniurarent, delectum tota provincia habere instituit. eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res pascere videbatur, retineri urbano motu Caesarem

neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. hac impulsione, qui iam ante se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliae conciliis silvestribus ac remotis locis queruntur de Aconis morte; posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant; miserantur communem Galliae fortunam; omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. in primis rationem esse habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. id esse facile, quod neque legiones audeant absente imperatore ex hibernis egredi, neque imperator sine praesidio ad legiones pervenire possit; postremo in acie praestare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperint recuperare. his rebus agitatius profitentur Carnutes² se nullum periculum communis salutis causa recusare principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur et, quoniam in praesentia obsidibus cavere inter se non possint, ne res efferatur, ut iureiurando ac fide sanciantur, petunt, collatis militaribus signis, quo more eorum gravissima caerimonia continetur, ne facto initio belli ab reliquis deserantur. tum collaudatis Carnutibus dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto ab concilio disceditur. ubi ea dies venit, Carnutes Gutruato³ et Conconnetodumno ducibus, desperatis hominibus, Cenabum dato signo concurrunt civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in his Gaium Fufium Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praeerat, interficiunt bonaque eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliae civitates fama perfertur. nam ubicumque maior atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt et proximis tradunt, ut tum accidit. nam quae Cenabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt, quod spatium est milium circiter CLX. simili ratione ibi Vercin-⁴ getorix, Celtilli filius, Arvernus, summae potentiae adolescens, cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat

et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis suis clientibus facile incendit. cognito eius consilio ad arma concurritur. prohibetur ab Gobannione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc temptandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergovia; non destitit tamen atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit. hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant, magnisque coactis copiis adversarios suos, a quibus paulo ante erat eiectus, expellit ex civitate. rex ab suis appellatur. dimittit quoque versus legationes; obtestatur, ut in fide maneat. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictonos, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemovices, Andos reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit; omnium consensu ad eum deferitur imperium. qua oblata potestate omnibus his civitatibus obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter adduci iubet, armorum quantum quaeque civitas domi quodque ante tempus efficiat, constituit: in primis equitatu studet. summae diligentiae summam imperii severitatem addit: magnitudinem supplicii dubitantes cogit. nam maiore commisso delicti igni atque omnibus tormentis necat, leviori de causa auribus desectis aut singulis effossis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant alios. his suppliciis celeriter coacto exercitu Lucterium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum partem copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficiscitur. eius adventu Bituriges ad Haeduos, quorum erant in fide legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Haedui de consilio legatorum, quos Caesar ad exercitum reliquerat, copias equitatum peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. qui cum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Haedui dividit, paucos dies ibi morati neque flumen transire ausi domum revertuntur legatisque nostris renuntiant se Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id consilium fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumstiterent. id eane de causa quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint.

quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse proponendum. Bituriges eorum discessu statim cum Arvernīs iunguntur.

His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, cum iam ille urbanas res virtute Cn. Pompei commodiorem in statum pervenisse intellexeret, in Transalpinam Galliam profectus est. eo cum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. nam si legiones in provinciam arcesseret, se absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat; si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem eo tempore, qui quieti viderentur, suam salutem recte committi videbat. interim Lucretius Caudex in Rutenos missus eam civitatem Arvernīs conciliat. progressus in Nitiobriges et Gabalos ab utrisque obsides accipit et magna coacta manu in provinciam Narbonem versus eruptionem facere contendit. qua re nuntiata Caesar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. eo cum venisset, timentes confirmat, praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Aremoricis, Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus erant finitima, constituit, partem copiarum ex provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire iubet. his rebus comparatis, represso iam Lucretio et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni altissima nive iter impediēbat, tamen discussa nive sex in altitudinem pedum atque ita viis patefactis summo militum sudore ad fines Arvernorum pervenit. quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem umquam homini eo tempore anni semitae patuerant, equitibus imperat, ut quam latissime possint vagentur et quam maximum hostibus terrorem inferant. celeriter haec fama ac nuntiis ad Vercingetorigem perferuntur; quem perterriti omnes Arverni circumsistunt atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, neve ab hostibus diripiantur, praesertim cum videat omne ad se bellum translatum. quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus. ut Caesar biduum in

his locis moratus, quod haec de Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu discedit, Brutum adulescentem his copiis praeficit; hunc monet, ut in omnia partes equites quam latissime pervagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. his constitutis rebus suis inopinantibus quam maximis potest itineribus Vienne nam pervenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemisera, neque diurno neque nocturno itinere intermisso per fines Haeduorum in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Haeduis iniretur consilii, celeritate praecurreret. eo cum pervenisset, ad reliquas legiones mittit priusque omnes in unum locum cogit, quam de eius adventu Arvernens nuntiari posset. hac re cognita Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit atque inde profectus Gorgobinam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar collocaverat Haeduisque
 10 attribuerat, oppugnare instituit. magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis uno loco legiones contineret, ne stipendiarius Haeduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium videret positum esse; sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. praestare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quam tanta contumelia accepta omnium suorum voluntates alienare. itaque cohortatus Haeduos de supportando comiteatu praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant hortenturque, ut in fide maneat atque hostium impetum magno animo sustineant. duabus Agedineci legionibus atque impedi-
 11 mentis totius exercitus relictis ad Boios proficiscitur. altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditione re frumentaria uteretur, oppugnare instituit idque biduo circumvallavit; tertio die missis ex oppido legatis de deditione arma conferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet. ea qui conficeret, Gaium Trebonium legatum relinquit. ipse, ut quam primum iter faceret, Cenabum Carnutum proficiscitur; qui tum primum allato nuntio de

oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum
iri existimarent, praesidium Cenabi tuendi causa, quod
eo mitterent, comparabant. huc biduo pervenit. castris
ante oppidum positis diei tempore exclusus in posterum
oppugnationem differt quaeque ad eam rem usui sint mi-
litibus imperat et, quod oppidum Cenabum pons fluminis
Ligeris continebat, veritus, ne noctu ex oppido profuge-
rent, duas legiones in armis excubare iubet. Cenabenses
paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi
flumen transire coeperunt. qua re per exploratores nun-
tiata Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis
incensis intronittit atque oppido potitur perpaucis ex
hostium numero desideratis, quin cuncti vivi caperentur,
quod pontis atque itinerum angustiae multitudinis fugam
intercluserant. oppidum diripit atque incendit, praedam
militibus donat, exercitum Ligerem traducit atque in Bi-
turigum fines pervenit. Vercingetorix, ubi de Caesaris 12
adventu cognovit, oppugnatione destitit atque obviam Caesari
proficiscitur. ille oppidum Biturigum, positum in via,
Noviodunum oppugnare instituerat. quo ex oppido cum
legati ad eum venissent oratum, ut sibi ignosceret suae-
que vitae consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret,
qua pleraque erat consecutus, arma conferri, equos pro-
duci, obsides dari iubet. parte iam obsidum tradita, cum
reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus
intromissis, qui arma iumentaue conquirerent, equitatus
hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis ante-
cesserat. quem simulatque oppidani conspexerunt atque
in spem auxilii venerunt, clamore sublato arma capere,
portas claudere, murum complere coeperunt. centuriones
in oppido, cum ex significatione Gallorum novi aliquid ab
iis iniri consilii intellexissent, gladiis dstrictis portas oc-
cupaverunt suosque omnes incolumes receperunt. Caesar 13
ex castris equitatum educi iubet proeliumque equestre
committit: laborantibus iam suis Germanos equites cir-
citer CCCC submittit, quos ab initio secum habere insti-
tuerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt
atque in fugam coniecti multis amissis se ad agmen re-
ceperunt. quibus profligatis rursus oppidani perterriti
comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam

existimabant, ad Caesarem perduxerunt seseque ei dederunt. quibus rebus confectis Caesar ad oppidum Avericum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus est, quod eo oppido recepto civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

- 14 Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunodunum Cenabi, Novioduni acceptis suos ad concilium convocavit. docet longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum. omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur. esse facile, quod equitatu ipsi abundant et quod anni tempore sublevantur. pabulum secari non posse; necessario dispersos hostes ex aedificiis petere: hos omnes cotidie ab equitibus deleri posse. praeterea salutis causae rei familiaris commoda negligenda: vicos atque aedificia incendi oportere hoc spatio [a Boia] quoqueversus, quo pabulandi causa adire posse videantur. harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus sublevantur: Romanos aut inopiam non leturos aut magno cum periculo longius ab castris processuros; neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri non possit. praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione loci natura ab omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detractandam militiam receptacula neu Romanis proposita ad copiam commeatus praedamque tollendam. haec et gravia aut acerba videantur, multo illa gravius aestimare liberos, coniuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici.
- 15 quae sit necesse accidere victis. omnium consensu haec sententia probata uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. hoc idem fit in reliquis civitatibus. in omnibus partibus incendia conspiciuntur; quae etsi magnae cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quod se prope explorata victoria celeriter amiserant recuperaturos confidebant. deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae urbem, quae et praesidio et ornamen-

facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata unum habeat et perangustum aditum. datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente et precibus ipsorum et misericordia vulgi. defensores oppido idonei deliguntur. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur et locum castris deligit paludibus silvisque munitum, ab Avarico longe milia passuum XVI. ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quae ad Avaricum agerentur, cognoscebat et, quid fieri vellet, imperabat. omnis nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, cum longius necessario procederent, adoriebatur magnoque incommodo afficiebat, etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur. castris ad eam partem oppidi positis Caesar, quae intermissa a flumine et a palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere coepit: nam circumvallare loci natura prohibebat. de re frumentaria Boios atque Haeduos adhortari non destitit; quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuvant, alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. summa difficultate rei frumentariae affecto exercitū tenuitate Boiorum, indiligentia Haeduum, incendiis aedificiorum, usque eo ut complures dies milites frumento caruerint et pecore e longinquiorebus vicis adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita populi Romani maiestate et superioribus victoriis indigna. quin etiam Caesar cum in opere singulas legiones appellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nusquam infecta re discederent: hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: praestare omnes perferre acerbitates, quam non civibus Romanis, qui Cenabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. haec eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur. cum iam muro turres

- appropinquassent, ex captivis Caesar cognovit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra movisse propius Avaricum atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari consuessent, insidiarum causa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitraretur. quibus rebus cognitis media nocte silentio profectus ad hostium castra mane pervenit. illi celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito carros impedimentaque sua in artiores silvas abdiderunt, copias omnis in loco edito atque aperto instruxerunt. qua re nuntiata Caesar
- 19 celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. collis erat leniter ab infimo acclivis. hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat non latior pedibus quinquaginta. hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci continebant generatimque distributi in civitates omnia vada ac *saltus eius paludis* obtinebant sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, haesitantes premerent ex loco superiore, ut, qui propinquitatem loci videret, paratos prope aequo Marte ad dimicandum existimaret, qui iniquitatem condicionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. indignantes milites Caesar, quod conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, et signum proelii exposcentes edocet, quanto detrimento et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam; quos cum sic animo paratos videat, ut nullum pro sua laude periculum recusent, summae se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. sic milites consolatus eodem die reducit in castra reliquaque, quae ad oppugnationem pertinebant oppidi, administrare insti-
- 20 tuit. Vercingetorix, cum ad suos redisset, prodicionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent: non haec omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae malle Caesaris concessu quam ipsorum habere beneficio: tali modo accusatus ad haec respondit: quod castra movisset, factum inopia pabuli etiam ipsis hortantibus; quod propius Romanos accessisset, persuasum loci

opportunitate, qui se ipse ut munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem, quo sint profecti: summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur; cui rei propter animi molliem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunae, si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, et virtutem despiciere potuerint, qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. imperium se ab Caesare per prodicionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. 'haec ut intellegatis,' inquit, 'a me sincere pronuntiari, audite Romanos milites.' producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame vinculisque excruciataverat. hi iam ante edocti, quae interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt; fame et inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam vires sufficere cuiusquam nec ferre operis laborem posse: itaque statuisset imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecissent, triduo exercitum deducere. 'haec,' inquit, 'a me,' Vercingetorix, 'beneficia habetis, quem prodicionis insinulatis, cuius opera sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame consumptum videtis; quem turpiter se ex fuga recipientem ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est.' conclamat omnis multitudo et suo more armis concrepat, quod facere in eo consuerunt, cuius orationem approbant; summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiore ratione bellum administrari posse. statuunt, ut decem milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum mittantur, nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent, quod paene in eo, si id oppidum retinissent, summam victoriae constare intellegebant. singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusquemodi Gallorum occurrebant, ut est

- summae genus solertiae atque ad omnia imitanda et efficienda, quae ab quoque traduntur, aptissimum. nam et laqueis falces avertebant, quas cum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahabant, eo scientius, quod apud eos magnae sunt ferriariae atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. totum autem murum ex omni parte turribus conturbaverant atque has coriis intexerant. tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant aut milites occupatos in opere adoriebantur et nostrarum turrium altitudinem, quantum has cotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis adaequabant et apertos cuniculos praecusta et praecuta materia et pice fervefacta et maximī ponderis saxis morabantur moenibusque appropinquare prohibebant. muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt. trabes directae perpetuae in longitudinem paribus intervallis distantes inter se binos pedes, in solo collocantur. hae revinciuntur introrsus et multo aggere vestiuntur: ea autem, quae diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. his collocatis et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissae spatiis singulae singulis saxis interiectis arte contineantur. sic deinceps omne opus contextitur, dum iusta muri altitudo expleatur. hoc cum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus ac saxis quae rectis lineis suos ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem, quod et ab incendio lapidis et ab ariete materia defenditur, quae perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta neque perrumpi neque distrahi potest. his tot rebus impedita oppugnatione milites, cum toto tempore frigore et assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia haec superaverunt et diebus XXV aggerem *latum pedes CCCXXX*, altum pedes LXXX extruxerunt. cum is murum hostium paene contingeret, et Caesar ad opus consuetudinis exebaret militesque hortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam vigiliam est animadversum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant, eodemque

tempore toto muro clamore sublato duabus portis ab utro-
 que latere turrium eruptio fiebat: alii faces atque aridam
 materiem de muro in aggerem eminus iaciebant, picem
 reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant,
 ut, quo primum occurreretur aut cui rei ferretur auxilium,
 vix ratio iniri posset. tamen, quod instituto Caesaris sem-
 per duae legiones pro castris excubabant pluresque par-
 titis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut
 alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent aggre-
 remque interseinderent, omnis vero ex castris multitudo
 ad restinguendum concurreret. cum in omnibus locis con- 25
 sumta iam reliqua parte noctis pugnaretur, semperque
 hostibus spes victoriae redintegraretur, eo magis, quod
 deustos pluteos turrium videbant nec facile adire apertos
 ad auxiliandum animadvertabant, semperque ipsi recentes
 defessis succederent omnemque Galliae salutem in illo
 vestigio temporis positam arbitrarentur, accidit inspectan-
 tibus nobis, quod dignum memoria visum praetereundum
 non existimavimus. quidam ante portam oppidi Gallus,
 qui per manus sevi ac picis traditas glebas in ignem e
 regione turris proiciebat: scorpione ab latere dextro tra-
 iectus exanimatusque concidit. hunc ex proximis unus
 iacentem transgressus eodem illo munereungebatur; ead-
 em ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit ter-
 tius et tertio quartus, nec prius ille est a propugnatoribus
 vacuus relictus locus, quam restincto aggere atque omni
 ex parte summotis hostibus finis est pugnandi factus.
 omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero 26
 die consilium ceperunt ex oppido profugere hortante et
 iubente Vercingetorige. id silentio noctis conati non magna
 iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod
 neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et
 palus, quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequen-
 dum tardabat. iamque hoc facere noctu apparabant, cum
 matresfamiliae repente in publicum procurrerunt flentes-
 que proiectae ad pedes suorum omnibus precibus petie-
 runt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium
 dederent, quos ad capiendam fugam naturae et virium in-
 firmitas impediret. ubi eos in sententia perstare viderunt,
 quod plerumque in summo periculo timor misericordiam

- non recipit, conclamare et significare de fuga Romanorum coeperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitibus Romanorum viae praecoccuparentur, consilio destiterunt.
- 27 postero die Caesar promota turri directisque operibus, quae facere instituerat, magnā coorto imbre non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus, quod paulo incautius custodias in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere versari iussit et, quid fieri vellet, ostendit. legionibusque intra vineas in occulto expeditis cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent, iis, qui primi murum ascendissent, praemia proposuit militibusque signum dedit. illi subito ex omnibus partibus evolaverunt murumque celeriter com-
- 28 plevērunt. hostes re nova perterriti muro turribusque deieci in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt. hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa depugnarent. ubi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt, parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta. nec fuit quisquam, qui praedae studeret. sic et Canabi caede et labore operis incitati non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. denique omni ex numero, qui fuit circiter milium XL, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido elecerunt, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. quos ille multa iam nocte silentio ex fuga excepit veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oreretur, ut procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum disparandos deducendosque ad suos curaret, quae cuique civitati pars castrorum ab initio ob-
- 29 venerat. Postero die concilio convocato consolatus cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent, ne perturbarentur incommodo. non virtute neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti. errare, si qui in bello omnis secundos rerum proventus exspectent: sibi num-

quam placuisse, Avaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum et nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur, id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum, nam quae ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum atque unum consilium totius Galliae effecturum, cuius consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere; idque se prope iam effectum habere. interea aequum esse, ab iis communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustinerent. fuit haec oratio non ingrata 30 Gallis, et maxime, quod ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat et conspectum multitudinis fugerat; plusque animo providere et praesentire existimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat. itaque ut reliquorum imperatorum res adversae auctoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur. simul in spem veniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis civitatibus; primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt et sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, sibi patienda et perferenda existimarent. nec minus, quam est pollicitus, Vercinge- 31 torix animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret, atque eas donis pollicitationibusque alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola aut amicitia facillime capere posset, qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat; simul ut deminutae copiae redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus, quem et quam ante diem in castra adduci velit, sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti iubet. his rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero et quos ex Aquitania conduxerat ad eum pervenit. Caesar Avarici 32 complures dies commoratus summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus nactus exercitum ex labore

atque inopia refecit. iam prope hieme confecta cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere sive obsidione premere posset, legati ad eum principes Haeduum veniunt oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem, quod, cum singuli magistratus antiquitus creari atque regiam potestatem annum obtinere consueverint, duo magistratum gerant et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. horum esse alterum Convictolitavem, florentem et illustrem adulescentem, alterum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis, cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit. civitatem omnem esse in armis; divisum senatum, divisum populum, suas cuiusque eorum clientelas. quod si diutius alatur controversia, fore, uti pars cum parte civitatis confligat. id ne accidat, pos-
 33 situm in eius diligentia atque auctoritate. Caesar, etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consueverint, ne tanta et tam conjuncta populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset omnibusque rebus ornasset, ad vim atque ad arma descenderet, atque ea pars, quae minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arcesceret, huic rei praevertendum existimavit et, quod legibus Haeduum iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Haeduos proficisci statuit senatumque omnem et quos inter controversia esset ad se Decetiam evocavit. cum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis clam convocatis alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duo ex una familia vivo utroque non solum magistratus creari viderent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum imperium deponere coegit, Convictolitavem, qui per sacerdotes more civitatis intermissis magistratibus esset creatus, potestatem obtinere iussit.

34 Hoc decreto interposito cohortatus Haeduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur atque omnibus

omissis rebus huic bello servirent eaque, quae mernissent, praemia ab se, devicta Gallia, exspectarent, equitatumque omnem et peditum milia decem sibi celeriter mitterent, quae in praesidiis rei frumentariae causa diserneret, exercitum in duas partes divisit: quattuor legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit; sex ipse in Arvernos ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit, qua re cognita Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus ab altera fluminis parte iter facere coepit. cum uterque utrimque exisset exercitus, in conspectu fere-
 35 que e regione castris castra ponebant, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent. erat in magnis Caesaris difficultatibus res, ne maiorem aestatis partem flumine impediretur, quod non fere ante autumnum Elaver vado transiri solet. itaque, ne id accideret, silvestri loco castris positus e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, captis* quibusdam cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. his quam longissime possent progredi iussis, cum iam ex diei tempore coniecturam ceperat in castra perventum, isdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. celeriter effecto opere legionibusque traductis et loco castris idoneo delecto reliquas copias revocavit. Vercingetorix re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis
 36 itineribus antecessit. Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit equestrique proelio eo die levi facto, perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte omnia aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit, de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. at Vercingetorix castris prope oppidum [in monte] positus mediocribus circum se intervallis separatim singularum civitatum copias collocaverat, atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua despicere poterat, horribilem speciem praebebat principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce cotidie ad se convenire iubebat, seu quid communicandum,

seu quid administrandum videretur, neque ullum fere diem intermittebat, quin equestri proelio intericetis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis sanorum, periclitaretur: erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis, egregie munitus atque ex omni parte circumcinctus; quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et perurbatione libera prohiberi hostes videbantur. sed is locus praesidio ab his non nimis firmo tenebatur. tamen silentio noctis Caesar ex castris egressus, priusquam subsidio ex oppido veniri posset, deiecto praesidio potius loco duas ibi legiones collocavit fossamque duplicem duobus pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeari possent.

- 87 Dum haec ad Gergoviam geruntur, Convictolitavis Haeduus, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernibus pecunia cum quibusdam adolescentibus colloquitur; quorum erat princeps Litavicus atque eius fratres, amplissima familia nati adulescentes. cum his praemium communicat hortaturque, ut se liberos et imperio natos meminerint. unam esse Haeduorum civitatem, quae certissimam Galliae victoriam detineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua traductis locum consistendi Romanis in Gallia non fore. esse non nullo se Caesaris beneficio affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Haedui de suo iure et de legibus ad Caesarem disceptatorem, quam Romani ad Haeduos veniant? celeriter adolescentibus et oratione magistratus et praemio deductis, cum se vel principes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. placuit, ut Litavicus decem illis milibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. reliqua qua ratione agi placeat, constituent.
- 88 Litavicus accepto exercitu, cum milia passuum circiter XXX ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus lacrimans, 'quo proficiscimur,' inquit, 'milites? omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit; principes civitatis,

Eporedorix et Viridomarus, insimulati prodicionis ab Romanis indicta causa interfecti sunt. haec ab ipsis cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt: nam ego fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis dolore prohibeor, quae gesta sunt, pronuntiare.' producantur ii, quos ille edocuerat, quae dici vellet, atque eadem, quae Litavicus pronuntiaverat, multitudini exponunt: equites Haeduum interfectos, quod collocuti cum Arvernīs dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse atque ex media caede profugisse. conclamant Haedui et Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. 'quasi vero,' inquit ille, 'consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere et cum Arvernīs nosmet coniungere. an dubitamus, quin nefario facinore admissio Romani iam ad nos interficiendos concurrant? proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt atque hos latrones interficiamus.' ostendit cives Romanos, qui eius praesidii fiducia una erant: magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuntios tota civitate Haeduum dimittit, eodem mendacio de caede equitum et principum permovet; hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Eporedorix Haeduus, summo loco natus 39 adulescens et summae domi potentiae, et una Viridomarus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem Caesar ab Divitiaco sibi traditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant nominatim ab eo evocati. his erat inter se de principatu contentio, et in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitavi, alter pro Coto summis opibus pugnaverant. ex his Eporedorix cognito Litavici consilio media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, ne patiat civitatem pravis adolescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere; quod futurum provideat, si se tot hominum milia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento aestimare posset. magna affectus sollicitudine hoc nuntio Caesar, 40 quod semper Haeduum civitati praecipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit, nec fuit spatium

- tali tempore ad contrahenda castra, quod res posita in celeritate videbatur; Gaium Fabium legatum cum legionibus duabus castris praesidio relinquit. fratres Litavici cum comprehendi iussisset, paulo ante reperit ad hostes fugisse. adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoveantur, cupidissimis omnibus progressus milia passuum XXV, agmen Haeduum conspicatus immisso equitatu iter eorum moratur atque impedit interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suosque appellare iubet. his cognitis et Litavici fraude perspecta Haedui manus tendere, deditiōnem significare et proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clientibus, quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos,
- 41 Gergoviam profugit. Caesar nuntiis ad civitatem Haeduum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis castra ad Gergoviam movit. medio fere itinere equites ab Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt. summis copiis castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis succederent nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset iisdem in vallo permanendum. multitudine sagittarum atque omni genere telorum multos vulneratos; ad haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium discessu eorum duabus relictis portis obstruere ceteras pluteosque vallo addere et se in posterum diem similem ad casum parare. his rebus cognitis Caesar summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.
- 42 Dum haec ad Gergoviam geruntur, Haedui primis nuntiis ab Litavico acceptis nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. bona civium Romanorum diripiunt, caedes faciunt, in servitutem abstrahunt. adiuvat rem proclinatam Convictolitavis plebemque ad furorem impellit, ut facinore admissio ad sanitatem reverti pudeat. Marcum Aristium, tribunum militum, iter

ad legionem facientem fide data ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant. hos continuo in itinere adorti omnibus impedi-
 mentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrimque interfectis maiorem multitudinem
 armatorum concitant. interim nuntio allato, omnes eorum 43
 milites in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad Aris-
 tium, nihil publico factum consilio demonstrant; quaes-
 tionem de bonis direptis decernunt, Litavici fratrumque
 bona publicant, legatos ad Caesarem sui purgandi gratia
 mittunt. haec faciunt recuperandorum suorum causa: sed
 contaminati facinore et capti compendio ex direptis bonis,
 quod ea res ad multos pertinebat, et timore poenae exter-
 riti, consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque re-
 liquas legationibus sollicitant. quae tametsi Caesar intel-
 legebat, tamen quam mitissime potest legatos appellat:
 nihil se propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de
 civitate iudicare neque de sua in Haeduos benevolentia
 deminuere. ipse, maiorem Galliae motum exspectans, ne
 ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat,
 quemadmodum ab Gergovia discederet ac rursus omnem
 exercitum contraheret, ne profectio nata ab timore defe-
 ctionis similis fugae videretur.

Haec cogitanti accidere visa est facultas bene gerendae 44
 rei. nam cum in minora castra operis perspiciendi causa
 venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur,
 nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix praesul-
 tudine cerni poterat. admiratus quaerit ex perfugis cau-
 sam, quorum magnus ad eum cotidie numerus confluebat.
 constabat inter omnes, quod iam ipse Caesar per explo-
 ratores cognoverat, dorsum esse eius iugi prope aequum,
 sed hunc silvestrem et angustum, qua esset aditus ad
 alteram partem oppidi: vehementer huic loco illos timere
 nec iam aliter sentire uno colle ab Romanis occupato, si
 alterum amisissent, quin paene circumvallati atque omni
 exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc mu-
 niendum omnes a Vercingetorige evocatos. hac re cognita 45
 Caesar mittit complures equitum turmas eodem media
 nocte: imperat, ut paulo tumultuosius omnibus in locis
 vagarentur. prima luce magnum numerum impedi-

- torum ex castris mulorumque produci deque his stramenta detrahi mulionesque cum cassidibus equitum specie ac simulatione collibus circumvehi iubet. his paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur. longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. haec procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra, neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem unam eodem iugo mittit et paulum progressam inferiore constituit loco silvisque occultat. augeatur Gallis suspicio atque omnes illo munitionum copiae traducuntur. vacua castra hostium Caesar conspicatus tectis insignibus suorum occultatisque signis militaribus raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex maioribus castris in minora traducit legatisque, quos singulis legionibus praefecerat, quid fieri vellet, ostendit: imprimis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur; quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc una celeritate posse mutari: occasionis esse rem, non proelii. his rebus expositis, signum dat et ab dextra parte alio ascensu eodem tempore Haeduos mittit. oppidi murus ab planicie atque initio ascensus recta regione, si nullus amfractus intercederet, MCC passus aberat: quidquid huc circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. a medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli atque inferiore omni spatio vacuo relicto superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. milites dato signo celeriter ad munitionem perveniunt eamque transgressi trinis castris potiuntur; ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrigum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata vulnerato equo vix se ex manibus praedantium militum eriperet. consecutus id, quod animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit legionisque decimae, quacum erat, concionatus signa constituit; ac reliquarum milites legionum non exaudito tubae sono, quod satis magna valles intercedebat, tamen ab tribunis militum legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur. sed

elati spe celeris victoriae et hostium fuga superiorumque
 temporum secundis proeliis nihil adeo arduum sibi existi-
 mabant, quod non virtute consequi possent, neque finem
 prius sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque ap-
 propinquarent. tum vero ex omnibus urbis partibus orto
 clamore qui longius aberant repentino tumultu perterriti,
 cum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido
 eiecerunt. matresfamiliae de muro vestem argentumque
 iactabant et pectore nudo prominentes passis manibus ob-
 testabantur Romanos, ut sibi parcerent, nē, sicut Avarici
 fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstine-
 rent: nonnullae de muris per manus demissae sese mili-
 tibus tradebant. Lucius Fabius, centurio legionis VIII,
 quem inter suos eo die dixisse constabat excitari se Ava-
 ricensibus praemiis neque commissurum, ut prius quis-
 quam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares
 atque ab iis sublevatus murum ascendit: hos ipse rursus
 singulos exceptans in murum extulit. interim ii, qui ad 48
 alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, muni-
 tionis causa convenerant, primo exaudito clamore, inde
 etiam crebris nuntiis incitati, oppidum ab Romanis teneri,
 praemissis equitibus magno concursu eo contenderunt.
 eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat
 suorumque pugnantium numerum augebat. quorum cum
 magna multitudo convenisset, matresfamiliae, quae paulo
 ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari
 et more Gallico passum capillum ostentare liberosque in
 conspectum proferre coeperunt. erat Romanis nec loco
 nec numero aequa contentio: simul et cursu et spatio
 pugnae defatigati non facile recentes atque integros susti-
 nebant. Caesar, cum iniquo loco pugnari hostiumque au- 49
 geri copias videret, praemetuens suis ad Titum Sextium
 legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, mi-
 sit, ut cohortes ex castris celeriter educeret et sub infimo
 colle ab dextro latere hostium constitueret, ut, si nostros
 loco depulso vidisset, quo minus libere hostes insequer-
 entur, terreret. ipse paulum ex eo loco cum legione
 progressus, ubi constiterat, eventum pugnae expectabat.
 cum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et nu- 50
 mero, nostri virtute confiderent, subito sunt Haedui visi

ab latere nostris aperto, quos Caesar ab dextra parte alio ascensu manus distinendae causa miserat. hi similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt, ac tametsi dextris humeris exsertis animadvertēbantur, quod insigne pacatum esse consuevit, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. eodem tempore Lucius Fabius centurio quique una murum ascenderant circumventi atque interfecti muro praecipitantur. Marcus Petronius, eiusdem legionis centurio, cum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, 'quoniam,' inquit, 'me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi. vos data facultate vobis consulite.' simul in medio hostis irrupit duobusque interfectis reliquos a porta paulum summovit. conantibus auxiliari suis, 'frustra,' inquit, 'meae vitae subvenire conamini, quem iam sanguis viresque deficiunt: proinde abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite.' ita pugnans post paulum concidit ac suis saluti fuit. nostri, cum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis deieci sunt loco. sed intolerantius Gallos insequentes legio X tardavit, quae pro subsidio paulo aequiore loco constiterat. hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt, quae ex castris minoribus eductae cum Tito Sextio legato locum ceperant superiorem. legiones, ubi primum planiciem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die

51 milites sunt paulo minus septingenti desiderati. postero die Caesar contione advocata temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi iudicavissent, quo procedendum aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato constitissent neque ab tribunis militum legatisque retineri potuissent. exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, cum sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum

munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se quam imperatorem de victoria atque exitu rerum sentire existimarent; nec minus se in milite modestiam et continentiam quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare. hac habita contione et ad extremam orationem confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de protectione cogitans, quae ante senserat, legiones ex castris eduxit aciemque idoneo loco constituit. cum Vercingetorix nihilo magis in aequum locum descenderet, levi facto equestri proelio atque eo secundo in castra exercitum reduxit. cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans in Haeduos movit castra. ne tum quidem insecutis hostibus tertio die ad flumen Elaver pontes refecit atque exercitum traducit. ibi a Viridomaro atque Eporedorige Haeduus appellatus discit cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Haeduos profectum: opus esse ipsos antecedere ad confirmandam civitatem. etsi multis iam rebus perfidiam Haeduum perspectam habebat atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat, tamen eos retinendos non constituit, ne aut inferre iniuriam videretur aut dare timoris aliquam suspicionem. discedentibus his breviter sua in Haeduos merita exponit: quos et quam humiles acceperisset, compulsos in oppida, multatos agris omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, et quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. his datis mandatis, eos ab se dimisit. Noviodunum erat oppidum Haeduum ad ripas Ligeris opportuno loco positum. huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat; huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia atque Hispania coemptum miserat. eo cum Eporedorix Viridomarusque venissent et de statu civitatis cognovissent, Litavicum Bibracti ab

Haeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae auctoritatis, Convictolitavim magistratum magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos, non praetermittendum tantum commodum existimaverunt, itaque interfectis Novioduni custodibus quique eo negotiandi causa convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; oppidum, quod a se teneri non posse indicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti quod subito potuerunt navibus avexerunt, reliquum flumine atque incendio corruerunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, praesidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere equitatumque omnibus locis iniciendi timoris causa ostentare coeperunt, si ab re frumentaria Romanos excludere aut adductos inopia in provinciam expellere possent. quam ad spem multum eos adinvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non posse
 56 transiri videretur. quibus rebus cognitis Caesar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent maiores eo coactae copiae, dimicaret. nam ne commutato consilio iter in provinciam converteret, ut nemo non tum quidem necessario faciendum existimabat, cum infamia atque indignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque difficultas impendebat, tum maxime, quod abiuncto Labieno atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer timebat. itaque admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis contra omnium opinionem ad Ligerim venit vadoque per equites invento pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis incolumem exercitum traduxit frumentumque in agris et pecoris copiam nactus, repleto his rebus exercitu iter in Senonas facere instituit.

57 Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agedinci, ut esset impedimentis praesidio, cum quattuor legionibus Luteriam proficiscitur. id est oppidum Parisiorum, quod positum

est in insula fluminis Sequanae. cuius adventu ab hostibus cognito magnae ex finitimis civitatibus copiae convenerunt. summa imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui prope confectus aetate tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. is cum animadvertisset perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit nostrosque transitu prohibere instituit. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere atque iter munire conabatur. postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit. id est oppidum Senonum in insula Sequanae positum, ut paulo ante de Lutetia diximus. deprehensis navibus circiter quinquaginta celeriterque coniunctis atque eo militibus iniectis et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit et secundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit. hostes re cognita ab iis, qui a Meloduno fugerant, Lutetiam incendi pontesque eius oppidi rescindi iubent; ipsi profecti a palude ad ripas Sequanae e regione Lutetiae contra Labieni castra considunt. iam Caesar a Gergovia discessisse nuntiabatur, iam de Haeduorum defectione et secundo Galliae motu rumores afferebantur, Gallicque in colloquiis interclusum itinere et Ligeri Caesarem inopia frumenti coactum in provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem defectione Haeduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere atque aperte bellum parare coeperunt. tum Labienus tanta rerum commutatione longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intellegebat neque iam, ut aliquid acquireret proelioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agedincum reduceret, cogitabat. namque altera ex parte Bellovaci, quae civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant, alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat; tum legiones a praesidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. tantis subito difficultatibus obiectis ab animi virtute auxilium peten-

- 60 dum videbat. itaque sub vesperum consilio convocato cohortatus, ut ea, quae imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit et prima confecta vigilia quattuor milia passuum secundo flumine silentio progredi ibique se exspectari iubet. quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris praesidio relinquit; quinque eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirat etiam lintres: haec magno sonitu remorum incitatas in eandem partem mittit. ipse post paulo silentio egressus cum tribus legionibus
- 61 eum locum petit, quo naves appellii iusserat. eo cum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur: exercitus equitatusque equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter transmittitur. uno fere tempore sub lucem hostibus nuntiatur in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuari et magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri et paulo infra milites navibus transportari. quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones atque omnes perturbatos defectione Haeduum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. nam praesidio e regione castrorum relicto et parva manu Melodunum versus missa, quae tantum progrediatur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.
- 62 prima luce et nostri omnes erant transportati, et hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut suae pristinae virtutis et tot secundissimorum proeliorum retinerent memoriam atque ipsum Caesarem, cuius ductu saepe numero hostes superassent, praesentem adesse existimarent, dat signum proelii. primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam coniciuntur; ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugae quisquam. ipse dux hostium Camulogenus suis aderat atque eos cohortabatur. incerto

etiam nunc exitu victoriae, cum septimae legionis tribanis esset nuntiatum, quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt signaque intulerunt, ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. eandem fortunam tulit Camulogenus. at ii, qui praesidio contra castra Labieni erant relictī, cum proelium commissum audissent, subsidio suis ierant collemque ceperunt neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. sic cum suis fugientibus permixti, quos non silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto Labienus revertitur Agedincum, ubi impedimenta totius exercitus relictā erant: inde cum omnibus copiis ad Caesarem pervenit.

Defectione Haeduum cognita bellum augetur. legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur; nacti obsides, quos Caesar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. petunt a Vercingetorige Haedui, ad se veniat rationesque belli gerendi communicet. re impetrata contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur, et re in controversiam deducta totius Galliae concilium Bibracte indicitur. eodem conveniunt undique frequentes. multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. ab hoc concilio Remi, Lingones, Treveri afuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treveri, quod aberant longius et ab Germanis premebantur: quae fuit causa, quare toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. magno dolore Haedui ferunt se deiectionis principatu, queruntur fortunae commutationem et Caesaris in se indulgentiam requirunt; neque tamen suscepto bello suum consilium ab reliquis separare audent. inviti summae spei adolescentes Eporedorix et Viridomarus Vercingetorigi parent. ipse imperat reliquis civitatibus obsides diemque huic rei constituit. omnes equites, XV milia numero, celeriter convenire iubet: peditatu, quem ante habuerat, se fore contentum dicit, neque fortunam temptaturum aut in acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus pabulationibusque Romanos

prohibere, aequo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant aedificiaque incendant, qua rei familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque se consequi videant. his constitutis rebus Haeduis Segusiavisque, qui sunt finitimi provinciae, decem milia peditum imperat: huc addit equites DCCC. his praeficit fratrem Eporedorigis bellumque inferre Allobrogibus iubet. altera ex parte Gabalos proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. nihilo minus clandestinis nuntiis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedissee sperabat. horum principibus pecunias, civi-

65 tati autem imperium totius provinciae pollicetur. ad hos omnes casus provisa erant praesidia cohortium duarum et viginti, quae ex ipsa provincia ab Lucio Caesare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio congressi pelluntur et Gaio Valerio Donno-
tauro, Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis interfectis intra oppida murosque compelluntur. Allobroges crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis magna cura et diligentia suos tuentur. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intellegebat et interclusis omnibus itin-
eribus, nulla re ex provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his accessit et levis armaturae pedites, qui inter eos proeliari consueverant. eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque equitibus Ro-
manis atque evocatis equos sumit Germanisque distribuit.

66 interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex Arverniis equitesque, qui toti Galliae erant imperati, conveniunt magno horum coacto numero, cum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilis subsidium provinciae ferri posset, circiter milia passuum decem ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit convocatisque ad concilium praefectis equitum, venisse tempus victoriae demonstrat. fugere in provinciam Romanos Galliaque excedere. id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici: maioribus enim coactis copiis

reversuros neque finem bellandi facturos. proinde agmine impeditos adorirentur. si pedites suis auxilium ferant atque in eo morentur, iter facere non posse; si, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis suae salutis consulant, et usu rerum necessariorum et dignitate spoliati iri. nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, et ipsos quidem non debere dubitare. id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum et terrori hostibus futurum, conclamant equites, sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequisset. probata re atque omnibus iureiurando adactis postero die in tres partes distributo equitatu duae se acies ab duobus lateribus ostendunt, una a primo agmine iter impedire coepit. qua re nuntiata Caesar suum quoque equitatum triperito divisum contra hostem ire iubet. pugnatur una omnibus in partibus. consistit agmen; impedimenta intra legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque constitui iubebat; quae res et hostes ad insequendum tardabat et nostros spe auxilii confirmabat. tandem Germani ab dextro latere summum iugum nacti hostes loco depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur compluresque interficiunt. qua re animadversa reliqui, ne circumvenirentur, veriti se fugae mandant. omnibus locis fit caedes. tres nobilissimi Haedui capti ad Caesarem perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controversiam cum Convictolitavi proximis comitiis habuerat, et Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante adventum Caesaris Haedui cum Sequanis bello contenderant.

Fugato omni equitatu Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se subsequi iussit. Caesar impedimentis in proximum collem deductis duabus legionibus praesidio relictis secutus, quantum diei tempus

- est passum, circiter tribus milibus hostium ex novissimo agmine interfectis altero die ad Alesiam castra fecit. per spectro urbis situ perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsī, adhortatus ad laborem milites Alesiam circumvallare instituit.
- 69 ipsum erat oppidum in colle summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse videretur; cuius collis radices duo duabus ex partibus flumina sublucebant. ante id oppidum planicies circiter milia passuum tria in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. sub muro, quae pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleverant fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum praeduxerant. eius munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus XI milium passuum tenebat. castra opportunis locis erant posita ibique castella XXIII facta, quibus in castellis interdum stationes ponebantur, ne qui subito eruptio fieret: haec eadem noctu excubitoribus
- 70 firmis praesidiis tenebantur. opere instituto fit equestris proelium in ea planicie, quam intermissam collibus tria milia passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. summa vi ab utrisque contenditur. laborantibus nostris Caesar Germanos summittit legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. praesidio legionum addito nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti se ipsi multitudine impediunt atque angustioribus portis relictis coacervantur. Germani acriter usque ad munitiones sequuntur. fit magna caedes: nonnulli relictis equis fossam transire et maceriam transcendere conantur. paulum legiones Caesar, quas pro vallibus constituerat, promoveri iubet. non minus, qui intra munitiones erant, perturbantur Galli: veniri ad se confestim existimantes ad arma conclamant; nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudere ne castra nudentur. multis interfectis, compluribusque
- 71 captis Germani sese recipiunt. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se equitatum noctu dimittere. discedentibus mandavit, ut suam quisque eorum civitatem adeat omnesque

qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant; sua in illos merita proponit obtestaturque, ut suae salutis rationem habeant neu se de communi libertate optime meritum hostibus in cruciatum dedant. quod si indiligentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX una secum interitura demonstrat. ratione inita se exigue dierum XXX habere frumentum, sed paulo etiam longius tolerari posse parcendo. his datis mandatis, qua opus erat intermissum, secunda vigilia silentio equitatum mittit. frumentum omne ad se referri iubet; capitis poenam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cuius magna erat copia ab Mandubiis compulsa, viritim distribuit; frumentum parce et paulatim metiri instituit; copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. his rationibus auxilia Galliae exspectare et bellum administrare parat.

Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis Caesar 72 haec genera munitionis instituit. fossam pedum XX directis lateribus duxit, ut eius fossae solum tantundem pateret, quantum summa labra distarent; reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes CCCC reduxit, id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium complexus, nec facile totum corpus corona militum cingeretur, ne de improvviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conicere possent. hoc intermisso spatio duas fossas XV pedes latas eadem altitudine perduxit: quarum anteriorem, campatribus ac demissis locis, aqua ex flumine derivata complevit. post eas aggerem ac vallum XII pedum exstruxit; huic loricam pinnaeque adiecit grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent, et turres toto opere circumdedit, quae pedes LXXX inter se distarent. erat eodem tem- 73 pore et materiari et frumentari et tantas munitiones fieri necesse deminutis nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur; ac nonnumquam opera nostra Galli tentare atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere conabantur. quare ad haec rursus opera addendum Caesar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. itaque truncis arborum admodum

firmis ramis abscisis atque horum delibratis ac praeacutis cacuminibus perpetuae fossae quinos pedes altae ducebantur. huc illi stipites demissi et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. quini erant ordine coniuncti inter se atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induiebant. hos cippos appellabant ante quos obliquis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur paulatim angustiore ad infimum fastigio. huc teretes stipites feminis crassitudine ab summo praeacuti et praeusti demittebantur, ita ut non amplius digitis quattuor ex terra emerent; simul confirmandi et stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur, reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. huius generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabant. id ex similitudine floris liliū appellabant. ante haec taleae pedem longae ferreis hamis infixis totae in terram infodiebantur mediocribusque intermissis spatiis omnibus locis disserebantur; quos stimulos 74 nominabant. his rebus perfectis regiones secutus quam potuit aequissimas pro loci natura quattuordecim milia passuum complexus pares eiusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, *eius discessu* munitionum praesidia circumfundi possent, ac ne cum periculo ex castris egredi cogantur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes convectum iubet. dum 75 haec ad Alesiam geruntur, Galli concilio principum indicto non omnes eos, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt, sed certum numerum cuique ex civitate imperandum; ne tanta multitudine confusa nec moderari nec discernere suos nec frumentandi rationem habere possent. imperant Haeduis atque eorum clientibus, Segusiavis, Ambliaretis, Anlercis Brannovicibus, Brannovius, milia XXXV; parem numerum Arvernorum, adiunctis Elenteris, Cadurcis, Gabalis, Vellaviis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt; Sequanis, Senonibus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia; Bellovacis X; totidem Lemovicibus; octona Pictouibus et Turonis et Parisiis et Helvetiis; *Senonibus*,

Ambianis, Mediomatriciis, Petrocoriis, Nervis, Morinis, Nitobrigibus quina milia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IIII; Vellocassis, Lexoviis et Anlercis Eburonicibus terna; Rauracis et Boiis.; XXX universis civitatibus, quae Oceanum attingunt, quaeque eorum consuetudine Aremoricae appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Redones, Ambibarii, Caletes, Osismi, *Lemovices*, Veneti, Venelli. ex his Bellovaci suum numerum non compleverunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen ab Commio pro eius hospitio 76 duo milia una miserunt. huius opera Commii, ita ut antea demonstravimus, fidei atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis civitatem eius immunem esse iusserat, iura legesque reddiderat atque ipsi Morinos attribuerat. tamen tanta universae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae et pristinae belli laudis recuperandae, ut neque beneficiis neque amicitiae memoria moverentur, omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent. coactis equitum VIII milibus et peditum circiter CCXL, haec in Haeduorum finibus recensebantur, numerusque inibatur, praefecti constituebantur: Commio Atrebatii, Viridomaro et Eporodorigi Haeduis, Vercassivellauno Arverno, consobрино Vercingetorigis, summa imperii traditur. his delecti ex civitatibus 77 attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes alacres et fiduciae pleni ad Alesiam profisciscuntur, neque erat omnium quisquam, qui aspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur, praesertim anticipi proelio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur. at ii, qui Alesiae obsidebantur, praeterita die, qua auxilia suorum exspectaverant, consumpto omni frumento inscii, quid in Haeduis gereretur, concilio coacto de exitu fortunarum earum consultabant. ac variis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires suppetere, eruptionem censebat, non praetereunda oratio Critognati videtur propter eius singularem ac nefariam crudelitatem. hic summo in Arvernorum ortus loco et magnae habitus auctoritatis, 'nihil,' inquit, 'de eorum sententia dicturus sum, qui tur-

pissimam servitutem deditiois nomine appellant, neque hos habendos civium loco neque ad consilium adhibendos censeo. cum his mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinae residere virtutis memoria videtur. animi est ista mollitia, non virtus, inopiam paulisper ferre non posse. qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc sententiam probarem (tantum apud me dignitas potest), si nullam praeterquam vitae nostrae iacturam fieri viderem; sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium conceitavimus. quid hominum milibus LXXX uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis, si paene in ipsis cadaveribus proelio decertare cogentur? nolite hos vestro auxilio expoliare, qui vestrae salutis causa suum periculum neglexerunt, nec stultitia ac temeritate vestra aut animi imbecillitate omnem Galliam prosternere et perpetuae servituti subicere. an, quod ad diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis? quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine causa cotidie exerceri putatis? si illorum nuntiis confirmari non potestis omni aditu praeseptis; his utimini testibus appropinquare eorum adventum; cuius rei timore exterriti diem noctemque in opere versantur. quid ergo mei consilii est? facere, quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt; qui in oppida compulsi ac simili inopia subacti eorum corporibus, qui aetate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt neque se hostibus tradiderunt. cuius rei si exemplum non haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris prodi pulcherrimum iudicarem. nam quid illi simile bello fuit? depopulata Gallia Cimbri magnaue illata calamitate finibus quidem nostris aliquando excesserunt atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considerare atque his aeternam iniungere servitutem? neque enim umquam alia condicione bella gesserunt. quod si ea, quae in longinquis nationibus geruntur, ignoratis,

respicite finitimam Galliam, quae in provinciam redacta, iure et legibus commutatis, securibus subiecta perpetua premitur servitute.' sententiis dictis constituunt, ut ii, 78 qui valetudine aut aetate inutiles sunt bello, oppido excedant, atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam aut deditionis aut pacis subeundam condicionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. hi, cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in servitutum receptos cibo iuvarent. at Caesar dispositis in vallo custodiis recipi prohibebat. interea Commius et reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt et colle exteriori occupato non longius mille passibus ab nostris munitionibus considunt. postero die equitatu ex castris educto omnem eam planiciem, quam in longitudinem tria milia passuum patere demonstravimus, complent pedestresque copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. erat ex oppido Alesia despectus in campum. concurrunt his auxiliis visis; fit gratulatio inter eos atque omnium animi ad laetitiam excitantur. itaque productis copiis ante oppidum considunt et proximam fossam erantibus integunt atque aggere explent seque ad eruptionem atque omnes casus comparant. Caesar omni exercitu ad 80 utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et proelium committi iubet. erat ex omnibus castris, quae summum undique iugum tenebant, despectus, atque omnes milites intenti pugnae proventum exspectabant. Galli inter equites raros sagittarios expeditosque levis armaturae interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent et nostrorum equitum impetus sustinerent. ab his complures de improvviso vulnerati proelio excedebant. cum suos pugna superiores esse Galli confiderent et nostros multitudine premi viderent, ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus continebantur, et hi, qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. quod in conspectu omnium res

- gerebatur neque recte ac turpiter factum celari poterat, utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiae ad virtutem excitabat. cum a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confectis turmis in hostes impetum fecerunt eosque propulerunt, quibus in fugam coniectis sagittarii circumventi interfectique sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti sui colligendi facultatem non dederunt. at ii, qui ab Alesia processerant, maesti prope victoria
81 desperata se in oppidum receperunt. uno die intermisso Galli atque hoc spatio magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi ad campestris munitiones accedunt. subito clamore sublato, qua significatione qui in oppido obsidebantur de suo adventu cognoscere possent, crates proicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo proturbare reliquaque, quae ad oppugnationem pertinent, parant administrare. eodem tempore clamore exaudito dat tuba signum suis Vercingetorix atque ex oppido educit. nostri ut superioribus diebus, ut cuique locus erat attributus, ad munitiones accedunt; fundis, librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos proterrent. prospectu tenebris adempto multa utrimque vulnera accipiuntur; complura tormentis tela coniciuntur. at Marcus Antonius et Gaius Trebonius legati, quibus eae partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte nostros premi intellexerant, his auxilio ex ulterioribus castellis deductos
82 summittebant. dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant; posteaquam propius successerunt, aut se stimulis inopinantes induebant aut in scrobes delati transfodiebantur aut ex vallo ac turribus traieci pilis muralibus interibant. multis undique vulneribus acceptis nulla munitione perrupta, cum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant, proferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus administrandis morati prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. ita re
83 infecta in oppidum reverterunt. his magno cum detrimento

repulsi Galli, quid agant, consulunt; locorum peritos adhibent: ex his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. erat a septentrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri: necessario paene iniquo loco et leniter declivi castra fecerunt. haec Gaius Antistius Reginus et Gaius Caninius Rebilus legati cum duabus legionibus obtinebant. cognitis per exploratores regionibus duces hostium LX milia ex omni numero deligunt earum civitatum, quae maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque pacto agi placeat, occulte inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, cum meridies esse videntur. his copiis Vercassivellaunum Arvernum, unum ex quattuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. ille ex castris prima vigilia egressus prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. cum iam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quae supra demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestris munitiones accedere et reliquae copiae pro castris sese ostendere coeperunt. Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspicatus ex 84 oppido egreditur; cratis, longurios, musculos, falces reliquaque, quae eruptionis causa paraverat, profert. pugnatur uno tempore omnibus locis acriter atque omnia temptantur: quae minime visa pars firma est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident salute constare: omnia enim plerumque, quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant. Caesar idoneum locum nactus, quid quaque 85 in parte geratur, cognoscit, laborantibus summittit. utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendere conveniat: Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant; Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vercassivellaunum missum demonstravimus. iniquum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum. alii tela coniciunt, alii testudine facta subeunt; defatigatis in vicem integri

succedunt. agger ab universis in munitionem coniectus
 et ascensum dat Gallis, et ea, quae in terra occultave-
 rant Romani, contegit; nec iam arma nostris, nec vires
 86 suppetunt. his rebus cognitis Caesar Labienum cum
 cohortibus sex subsidio laborantibus mittit: imperat, si
 sustinere non posset, deductis cohortibus eruptione pugna-
 ret; id nisi necessario ne faciat, ipse adit reliquos, cohort-
 tatur, ne labori succumbant; omnium superiorum dimica-
 tionum fructum in eo die atque hora docet consistere.
 interiores desperatis campestribus locis propter magnitudi-
 nem munitionum loca praerupta ex ascensu temptant: huc
 ea, quae paraverant, conferunt: multitudine telorum ex
 turribus propugnantes deturbant, aggere et cratibus fossas
 explent, [aditus expediunt]; falcibus vallum ac loricam
 87 rescindunt. mittit primo Brutum adolescentem cum cohorti-
 bus Caesar, post cum aliis Gaium Fabium legatum;
 postremo ipse, cum vehementius pugnarent, integros sub-
 sidio adducit. restituto proelio ac repulsis hostibus eo,
 quo Labienum miserat, contendit; cohortes quattuor ex
 proximo castello deducit, equitum partem se sequi, partem
 circumire exteriores munitiones et ab tergo hostes adoriri
 iubet. Labienus, postquam neque aggeres neque fossae
 vim hostium sustinere poterant, coactis una XL cohorti-
 bus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit,
 Caesarem per nuntios facit certiore, quid faciendum
 88 existimet. accelerat Caesar, ut proelio intersit. eius ad-
 ventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in proeliis
 uti consueverat, turmisque equitum et cohortibus visis,
 quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec de-
 clivia et devexa cernebantur, nostri proelium committunt.
 utrimque clamore sublato excipit rursus ex vallo atque
 omnibus munitionibus clamor. nostri emissis pilis gladiis
 rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur;
 cohortes aliae appropinquant. hostes terga vertunt; fu-
 gientibus equites occurrunt: fit magna caedes. Sedulius,
 dux et princeps Lemovicum, occiditur; Vercassivellaunus
 Arvernus vivus in fuga comprehenditur; signa militaria
 LXXIII ad Caesarem referuntur: pauci ex tanto numero
 se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex oppido
 eadem et fugam suorum desperata salute copias a

munitionibus reducunt. fit protinus hac re audita ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. de media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in civitates discedunt. postero die Vercingetorix concilio convocato id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat, et quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere seu vivum tradere velint. mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. iubet arma tradi, principes produci. ipse in munitione pro castris consedit: eo duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma prociuntur. reservatis Haeduis atque Arvernīs, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitui capita singula praedae nomine distribuit.

His rebus confectis in Haeduos proficiscitur; civitatem recipit. eo legati ab Arvernīs missi, quae imperaret se facturos pollicentur. imperat magnum numerum obsidum. legiones in hiberna mittit. captivorum circiter viginti milia Haeduis Arvernisque reddit. Titum Labienum duabus cum legionibus et equitatu in Sequanos proficisci iubet: huic Marcum Sempronium Rutilum attribuit: Gaium Fabium et Lucium Minucium Basilum cum duabus legionibus in Remis collocat, ne quam ab finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. Gaium Antistium Reginum in Ambilaretos, Titum Sextium in Bituriges, Gaium Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Quintum Tullium Ciceronem et Publium Sulpicium Cabillonē et Matiscone in Haeduis ad Ararim rei frumentariae causa collocat. ipse Bibracte hiemare constituit. his "litteris" cognitis Romae dierum viginti supplicatio redditur.

A. HIRTII

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

Hirtii ad Balbum epistola. I. *Res octavo belli anno gestae*. rebellantes Gallorum civitates adortus Caesar Bituriges in deditionem accipit, Carnutes et Bellovacos debellat; Commius Atrebas insidii petitus c. 1—23. exercitu Romano in plures partes diviso Caesar denuo Eburonum fines vexat, Labienum in Treveros mittit, Dumnaeus, Andium dux, Lemonum oppugnans, vincitur; C. Caninius Drappetem et Lucterium, provinciam invadere conatos, persequitur. Carnutes et Aremoricae civitates a Fabio in fidem recipiuntur. Uxellodunum, quo Drappes et Lucterius confugerant, obsidetur a Caninio, operibus includitur; Drappes capitur c. 24—37. de Gutruato supplicium sumit Caesar c. 38. Caesaris ad Uxellodunum adventus; oppidani ab aqua prohibiti operibus incendunt; eorum deditio et poena c. 39—44. Treveri a Labieno victi, Aquitania a Caesare in fidem recepta; hiberna; Commius M. Antonio quaestori se dedit c. 45—48. II. *Res nono belli anno gestae*. Hirtii praefatio. Caesaris in Gallos clementia et indulgentia, ne nova bella moverentur c. 49. in Italiam profectus Caesar ab omnibus municipiis et coloniis splendidissime excipitur in ulteriorem Galliam reversus exercitum ex omnibus hibernis evocatum lustrat, Labienum Galliae togatae praeficit, duas legiones per causam Parthici belli Caesari detractae a Pompeio in Italia retinentur. initia belli civilis c. 50—55.

Haec gesta sunt a. u. c. 703 et 704, a. Chr. 51 et 50.

Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, cum cotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere, rem difficillimam suscepi Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae non cohaerentibus superioribus atque insequentibus eius scriptis contexui novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitae Caesaris. quos utinam qui legent scire possint quam invitum susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiae atque

arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. constat enim inter omnes nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur. qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset, adeoque probantur omnium iudicio, ut praecepta, non praebita facultas scriptoribus videatur. cuius tamen rei maior nostra quam reliquorum est admiratio: ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecere, sci-
mus. erat autem in Caesare cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interesset; quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus dicturi. sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. vale.

Omni Gallia devicta Caesar cum a superiore aestate 1 nullum bellandi tempus intermisisset militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet, complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nuntiabantur coniurationesque facere. cuius rei verisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset neque ulla multitudo in unum locum coacta resisti posse Romanis, nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda; non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in libertatem. quae 2 ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar Marcum Antonium quaestorem suis praefecit hibernis; ipse equitum praesidio pridie Kal. Ianuarias ab oppido Bibracte profiscitur ad legionem XIII, quam non longe a finibus Haeduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem XI, quae proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis reliquum exercitum in copio-

sissimos agros Biturigum inducit, qui, cum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerint contineri, quin bellum pararent coniurationesque
 3 facerent. repentino adventu Caesaris accidit, quod imparatis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. namque etiam illud vulgare incursionis hostium signum, quod incendiis aedificiorum intellegi consuevit, Caesaris erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur, aut hostes incendiis terrentur. multis hominum milibus captis perterriti Bituriges, qui primum adventum potuerant effugere Romanorum, in finitimas civitates aut privatis hospitibus confisi aut societate consiliorum confugerant. frustra: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit nec dat ulli civitati spatium de aliena potius quam de domestica salute cogitandi; qua celeritate et fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad condiciones pacis adducebat. tali conditione proposita Bituriges, cum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in eius amicitiam finitimasque civitates sine ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.
 4 Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus itineribus difficillimis, frigoribus intollerandis studiosissime permanserant in labore, ducentos sestertios, centurionibus *tot milia* nummum praedae nomine condonanda pollicetur legionibusque in hiberna remissis ipse se recipit die XXXX Bibracte. ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petiitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, cum dies non amplius decem et octo in hibernis esset moratus, legiones XVIII et VI ex hibernis ab Arare educit, quas ibi collocatas explicandae rei frumentariae causa superiore commentario demonstratum est: ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.
 5 cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes desertis vicis oppidisque, quae tolerandae hiemis causa constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis incolebant (nuper enim devicti complura oppida dimiserant), dispersi profugiant.

Caesar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates cum subire milites nolle, in oppido Carnutum Cenabo castra ponit atque in tecta partim Gallorum, partim quae coniectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia erant inaedificata, milites compegit. equites tamen et auxilarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes; nec frustra: nam plerumque magna praeda potiti nostri revertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diutius consistere audent nec silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas civitates. Caesar tempore anni difficillimo, cum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumque in ratione esset, exploratum haberet sub tempus aestivorum nullum suum bellum posse conflari, Gaium Trebonium cum duabus legionibus, quas secum habebat, in hibernis Cenabi collocavit; ipse, cum crebris legationibus Remorum certior fieret Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque praestabant, finitimasque his civitates duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate exercitus comparare atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem, pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere, legionem ex hibernis evocat rursus undecimam, litteras autem ad Gaium Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus ab Labieno arcessit. ita, quantum hibernorum opportunitas bellicae ratio postulabat, perpetuo suo labore in vicem legionibus expeditionum onus iniungebat. his copiis coactis ad Bellovacos proficiscitur castrisque in eorum finibus positis equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. equites officio functi renuntiant paucos in aedificiis esse inventos, atque hos, non qui agrorum colendorum causa remansissent (namque easse undique diligenter demigratum), sed qui speculandi causa essent remissi. a quibus cum quaereret Caesar, quo loco

multitudo esset Bellovacorum quodve esset consilium eorum, inveniebat: Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Vellio Cassis, Atrebatas; locum castris excelsum in silva circumdata palude delegisse, impedimenta omnia in ultiores silvas contulisse. complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen populi Romani intellexissent. paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda; quorum et vicinitas propinqua et multitudo esset infinita. constituisse autem Bellovacos omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si ut diceretur, Caesar cum tribus legionibus veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriori postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur; si maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent, pabulatione autem, quae propter anni tempus cum exiguum disiecta esset, et frumentatione et reliquo commeatu

8 ex insidiis prohibere Romanos. quae Caesar consentientibus pluribus cum cognosset atque ea, quae proponerentur, consilia plena prudentiae longeque a temeritate barbarorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostis contempta sua paucitate prodiret in aciem. singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, VIII habebat, summae spei delectaeque iuventutis XI, quae octavo iam stipendio tamen in collatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. itaque concilio advocato rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis animos multitudinis confirmat. si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio septima, octava, nona ante omnia irent impedimenta, deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit, cogeret undecima, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. hac ratione paene quadrato agmine instructo in conspectum

9 hostium celerius opinione eorum exercitum adducit. cum repente instructas velut in acie certo gradu legiones

accedere Galli viderent, quorum erant ad Caesarem plena
 fiducia consilia perlata, sive certaminis periculo sive
 subito adventu sive expectatione nostri consilii copias
 instruunt pro castris nec loco superiore decedunt. Caesar,
 etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam multitu-
 dinem hostium valle intermissa magis in altitudinem de-
 pressa quam late patente castra castris hostium confert.
 haec imperat vallo pedum XII muniri, loriculam per ag-
 gregationem eius altitudini inaedificari; fossam duplicem
 pedum denum quinque lateribus deprimi directis; turris
 excitari crebras in altitudinem trium tabulatorum, pontibus
 traiectis constratisque coniungi, quorum frontes viminea
 loricula munirentur: ut ab hostibus duplici fossa, duplici
 propugnatorum ordine defenderentur, quorum alter ex
 pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius lon-
 giusque permitteret tela, alter, qui propior hostem in ipso
 vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur.
 portis fores altioresque turres imposuit. huius munitionis 10
 duplex erat consilium. namque et operum magnitudinem
 et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum,
 et cum pabulum frumentumque longius esset profici-
 sciendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat
 posse defendi. interim crebro paucis utrimque procurren-
 tibus inter bina castra palude interiecta contendebatur;
 quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia
 Gallorum Germanorumque transibant acriusque hostes
 insequabantur, aut vicissim hostes eadem transgressi no-
 stros longius summovebant. accidebat autem cotidianis
 pabulationibus (id quod accidere erat necesse, cum raris
 disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur), ut im-
 peditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur; quae
 res, etsi mediocre detrimentum iumentorum ac servorum
 nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat bar-
 barorum, atque eo magis, quod Commius, quem profe-
 ctum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equi-
 tibus venerat; qui tametsi numero non amplius erant
 quingenti, tamen Germanorum adventu barbari nitebantur.
 Caesar, cum animadverteret hostem complures dies castris 11
 palude et loci natura munitis se tenere neque oppugnari
 castra eorum sine dimicatione perniciose nec locum muni-

- tionibus claudi nisi a maiore exercitu posse, litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset legionem XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret; ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, praesidio pabulationibus mittit, qui
- 12 subitas hostium incursiones sustinerent. quod cum cotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellovaci delecta manu peditum cognitis stationibus cotidianis equitum nostrorum silvestribus locis insidias disponunt eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros, deinde circumventos aggredierentur. cuius mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat. namque hi, cum repente hostium equites animadvertissent ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti peditibus undique sunt circumdati. quo facto perturbati celerius, quam consuetudo fert equestris proelii, se receperunt amisso Vertisco, principe civitatis, praefecto equitum; qui cum vix equo propter aetatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat neque dimicari sine se voluerat. inflantur atque incitantur hostium animi secundo proelio, principe et praefecto Remorum interfecto, nostrique detrimento admonentur diligentius exploratis locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi
- 13 hostem. non intermittunt interim cotidiana proelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. qua contentione Germani, quos propterea Caesar traduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur, cum constantius universi paludem transissent paucisque resistentibus interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueverant, turpiter refugerunt nec prius finem fugae fecerunt saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pudore coacti longius profugerent, quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut

vix indicari posset, utrum secundis minimisque rebus insolentiores, an adverso mediocri casu timidiore essent. compluribus diebus iisdem in castris consumptis, cum 14 propius accessisse legiones et Gaium Trebonium legatum cognosset, duces Bellovacorum veriti similem obsessionem Alesiae noctu dimitunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta. quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit), oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. at Caesar neque resistentes aggrediundos tanto collis ascensu iudicabat, neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. ita, cum palude impedita a castris castra dividi videret, quae transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset, atque id iugum, quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animum adverteret, pontibus palude constrata legiones traducit celeriterque in summam planiciem iugi pervenit, quae declivi fastigio duobus ab lateribus munebatur. ibi legionibus instructis ad ultimum iugum pervenit aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conici possent. barbari confisi 15 loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatim copias distributas dimittere non possent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. quorum pertinacia cognita Caesar XX cohortibus instructis castrisque eo loco metatis muniri iubet castra. absolutis operibus pro vallo legiones instructas collocat, equites frenatis equis in statione disponit. Bellovaci, cum Romanos ad insequendum paratos viderent neque pernoctare aut diutius permanere sine periculo eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi ceperunt. fasces, ut consueverant [namque in acie sedere Gallos consuesse superioribus commentariis Caesaris declaratum est], per manus stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos ante aciem collocarunt

- extremoque tempore diei signo pronuntiato uno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente
 16 a conspectu textit Romanorum. quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu refugerunt. Caesar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat incendiis oppositis, tamen id consilium cum fugae causa initum suspicaretur, legiones promovet, turmas mittit ad insequendum; ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. equites cum intrare summum ingum et flammam densissimam timerent ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. ita fuga timoris simul calliditatisque plena sine ullo detrimento milia non amplius decem progressi hostes loco munitissimo castra posuerunt. inde cum saepe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detri-
 17 menta Romanis in pabulationibus inferebant. quod cum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Caesar Correum, Bellovacorum ducem, fortissimorum milia sex peditum delegisse equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum propter copiam frumenti ac pabuli Romanos missuros suspicaretur. quo cognito consilio legiones plures, quam solebat, educit equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidio consuerat, praemittit: huic interponit auxilia levis armaturae; ipse cum legionibus quam potest maxime ap-
 18 propinquat. hostes in insidiis dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus mille, silvis undique aut impedittissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt. explorato hostium consilio nostri ad proeliandum animo atque armis parati, cum subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. quorum adventu cum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum fecit. nostri constanter incursum sustinent insidiatorum neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus proeliis cum propter aliquem timorem accidit,

tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. cum dis- 19
 positis turmis in vicem rari proeliarentur neque ab lateri-
 bus circumveniri suos paterentur, erumpunt ceteri Correo
 proeliante ex silvis. fit magna contentione diversum proe-
 lium. quod cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex
 silvis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros
 coëgit cedere equites. quibus celeriter subveniunt levis
 armaturae pedites, quos ante legiones missos docui, tur-
 misque nostrorum interpositi constanter proliantur. pu-
 gnatur aliquamdiu pari contentione; deinde, ut ratio postu-
 labat proelii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum,
 hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus
 imprudentes acceperant detrimentum. accedunt propius
 interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et
 hostibus nuntii afferuntur, imperatorem instructis copiis
 adesse. qua re cognita praesidio cohortium confisi nostri
 acerrime proliantur, ne, si tardius rem gessissent, victo-
 riae gloriam communicasse cum legionibus viderentur;
 hostes concidunt animis atque itineribus diversis fugam
 quaerunt. nequiquam: nam quibus difficultatibus locorum
 Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. victi
 tamen percussique maiore parte amissa consternati pro-
 fugiunt partim silvis pelitis, partim flumine (qui tamen in
 fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur), cum
 interim nulla calamitate victus Correo excedere proelio
 silvasque petere aut invitantibus nostris ad deditionem
 potuit adduci, quin fortissime proeliando compluresque
 vulnerando cogeret elatos iracundia victores in se tela
 conicere. tali modo re gesta recentibus proelii vestigiis 20
 ingressus Caesar, cum victos tanta calamitate existimaret
 hostes nuntio accepto locum castrorum relicturos, quae
 non longius ab ea caede abesse plus minus octo milibus
 dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat,
 tamen exercitu traducto progreditur. at Bellovacii reli-
 quaeque civitates repente ex fuga paucis atque his vul-
 neratis receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant,
 omnibus adversis, *cognita calamitate*, interfecto Correo,
 amisso equitatu et fortissimis peditibus, cum adventare
 Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum
 convocato conclamant, legati obsidesque ad Caesarem

- 21 mittantur. hoc omnibus probato consilio Cominius Atrebas ad eos confugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos petuntque, ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset illaturus. afflictas opes equestri proelio Bellovacorum esse; delectorum peditum multa milia interisse, vix refugisse nuntios caedis. tamen magnum ut in tanta calamitate Bellovacos eo proelio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. numquam enim senatum tantum in civitate illo
- 22 vivo quantum imperitam plebem potuisse. haec orantibus legatis commemorat Caesar: eodem tempore superiore anno Bellovacos ceterasque Galliae civitates suscepisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos. scire atque intellegere se causam peccati facillime mortuis delegari. neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset. sed tamen se contentum fore ea poena,
- 23 quam sibi ipsi contraxissent. nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. concurrunt reliquarum civitatum legati, quae Bellovacorum speculabantur eventum; obsides dant, imperata faciunt excepto Commio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. nam superiore anno Titus Labienus Caesare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium comperisset sollicitare civitates et coniurationem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia indicavit comprimi posse. quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, Gaium Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloqui curaret interficiendum. ad eam rem delectos idoneos ei tradit centuriones. cum in colloquium ventum esset, et, ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset, centurio vel insueta re permotus vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii conficere hominem non potuit; graviter tamen primo ictu gladio caput per-

cussit. cum utrimque gladii destrecti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quod insidiis cognitis plura, quam videbant, extimescebant. quo facto statuisset Commius dicebatur numquam in conspectum cuiusquam Romani venire.

Bellicosissimis gentibus devictis Caesar, cum videret 24 nullam iam esse civitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad praesens imperium evitandum, plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quaestorem cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diversissimam partem Galliae, quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus erat, satis firmas duas legiones habere existimabat. Titum Labienum ad se evocat; legionem autem XV, quae cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu illorum erant oppressi. ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum ac fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat, adeo fines eius vastare civibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna reliquos fecisset, nullum redditum propter tantas calamitates haberet in civitate. cum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones 25 aut auxilia dimisisset atque omnia caedibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto Labienum cum duabus legionibus in Treveros mittit; quorum civitas propter Germaniae vicinitatem cotidianis exercitata bellis cultu et feritate non multum a Germanis differebat neque imperata umquam nisi exercitu coacta faciebat. interim Gaius Caninius legatus, cum magnam 26 multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum litteris nuntiisque Durati cognosceret, qui perpetuo in amicitia manserat Romanorum, cum pars quaedam civitatis eius

- defecisset, ad oppidum Lemonum contendit. quo cum adventaret atque ex captivis certius cognosceret multis hominum milibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra posuit loco munito. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognosset, copiis omnibus ad legiones conversis castra Romanorum oppugnare instituit. cum complures dies in oppugnatione consumpsisset et magno suorum detrimento nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum
- 27 Lemonum redit. eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat litterisque Gai Canini Rebili fit certior, quae in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. at Dumnacus adventu Fabii cognito desperata salute, si tempore eodem coactus esset et Romanum externum sustinere hostem et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumine Ligeri, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias traduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus neque se Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copiis ad eundem pontem contendit equitatuque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Dumnaci agmen et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi magna praeda multis interfectis potiuntur. ita re bene gesta se recipiunt
- 28 in castra. insequenti nocte Fabius equites praemittit sic paratos, ut confligerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cuius praeceptis ut res gereretur, Quintus Atius Varus, praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, parte equitum proelium committit. configit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus; qui toto agmine subsistentes equitibus suis contra nostros ferunt auxilium.

fit proelium acri certamine. namque nostri contemptis
 pridie superatis hostibus, cum subsequi legiones memi-
 nissent, et pudore cedendi et cupiditate per se conficiendi
 proelii fortissime contra pedites proeliantur, hostesque
 nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie
 cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem
 videbantur. cum aliquamdiu summa contentione dimica- 29
 retur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus
 in vicem praesidio: cum repente confertae legiones in
 conspectum hostium veniunt, quibus visis percussae bar-
 barorum turmae ac perterritae acies hostium perturbato
 impedimentorum agmine magno clamore discursuque pas-
 sim fugae se mandant. at nostri equites, qui paulo ante
 cum resistantibus fortissime conflixerant, laetitia victoriae
 elati magno undique clamore sublato cedentibus circum-
 fusi, quantum equorum vires ad persequendum dextrae-
 que ad caedendum valent, tantum eo proelio interficiunt.
 itaque amplius milibus XII aut armatorum aut eorum,
 qui eo timore arma proiecerant, interfectis omnis multitudo
 capitur impedimentorum. qua ex fuga cum constaret 30
 Drappetem Senonem, qui, ut primum defecerat Gallia, col-
 lectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vo-
 catis, exulibus omnium civitatum ascitis, receptis latroni-
 bus impedimenta et commeatus Romanorum interceperat,
 non amplius hominum milibus ex fuga quinque collectis
 provinciam petere unaque consilium cum eo Lucterium
 Cadurcum cepisse, quem superiore commentario prima
 defectione Galliae facere in provinciam voluisse impetum
 cognitum est, Caninius legatus cum legionibus duabus ad
 eos persequendos contendit, ne detrimento aut timore pro-
 vinciae magna infamia perditorum hominum latrociniis ca-
 peretur. Gaius Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes 31
 ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo proelio, quod
 cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. non
 enim dubitabat, quin recenti calamitate summissiores es-
 sent futurae, dato vero spatio ac tempore eodem instigante
 Dumnaco possent concitari. qua in re summa felicitas
 celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur.
 nam Carnutes, qui saepe vexati numquam pacis fecerant
 mentionem, datis obsidibus veniunt in deditionem, cete-

- raeque civitates positae in ultimis Galliae finibus, Oceano coniunctae, quae Aremoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum adventu Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus errans latitansque solus extremas Galliae regiones petere est
32 coactus. at Drappes unaque Lucterius, cum legiones Caniniumque adesse cognoscerent nec se sine certa perniciē persequente exercitu putarent provinciae fines intrare posse nec iam libere vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, in finibus consistunt Cadurcorum. ibi cum Lucterius apud suos cives quondam integris rebus multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat eius, egregie natura loci munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppi-
33 danosque sibi coniungit. quo cum confestim Gaius Caninius venisset animadverteretque omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo defendente nullo tamen armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripertito cohortibus divisus trina excelssissimo loco castra fecit; a quibus paulatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum
34 ducere instituit. quod cum animadverterent oppidani miserimaeque Alesiae memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret frumenti rationem esse habendam, constituunt omnium consensu parte ibi relicta copiarum ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. eo consilio probato proxima nocte duobus milibus armatorum relictis reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt. hi paucos dies morati ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant, nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. quam ob causam Gaius Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non possit aut plurimis in locis infirma disponat praesidia.

magna copia frumenti comparata considunt Drappes et 33
 Lucretius non longius ab oppido X milibus, unde paula-
 tim frumentum in oppidum supportarent. ipsi inter se
 provincias partiuntur: Drappes castris praesidio cum parte
 copiarum restitit; Lucretius agmen iumentorum ad oppi-
 dum ducit. dispositis ibi praesidiis hora noctis circiter
 decima silvestribus angustisque itineribus frumentum im-
 portare in oppidum instituit. quorum strepitum vigiles
 castrorum cum sensissent, exploratoresque missi, quae
 gererentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohori-
 tibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub
 ipsam lucem impetum fecit. ii repentino malo perterriti
 diffugiant ad sua praesidia; quae nostri ut viderunt, acrius
 contra armatos incitati neminem ex eo numero vivum capi
 patiuntur. profugit inde cum paucis Lucretius nec se
 recipit in castra. re bene gesta Caninius ex captivis com- 36
 perit partem copiarum cum Drappete esse in castris a
 milibus longe non amplius XII. qua re ex compluribus
 cognita, cum intellegeret fugato duce altero perterritos
 reliquos facile opprimi posse, magnae felicitatis esse
 arbitrabatur neminem ex caede refugisse in castra, qui de
 accepta calamitate nuntium Drappeti perferret. sed in
 experiundo cum periculum nullum videret, equitatum om-
 nem Germanosque pedites, summae velocitatis homines,
 ad castra hostium praemittit; ipse legionem unam in trina
 castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. cum
 propius hostis accessisset, ab exploratoribus, quos prae-
 miserat, cognoscit castra eorum, ut barbarorum fere con-
 suetudo est, relictis locis superioribus ad ripas fluminis
 esse demissa; at Germanos equitesque imprudentibus om-
 nibus de improvise advolasse proeliumque commisisse.
 qua re cognita legionem armatam instructamque adducit.
 ita repente omnibus ex partibus signo dato loca superiora
 capiuntur. quod ubi accidit, Germani equitesque signis
 legionis visis vehementissime proeliantur. confestim co-
 hortēs undique impetum faciunt omnibusque aut interfectis
 aut captis magna praeda potiuntur. capitur ipse eo proelio
 Drappes. Caninius felicissime re gesta sine ullo paene 37
 militis vulnere ad obsidendos oppidanos revertitur exter-
 noque hoste deletō, cuius timore antea dividere praesidia

et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. venit eodem cum suis copiis postero die Gaius Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

- 38 Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus XV in Bellovacis relinquit, ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. cum in Carnutes venisset, quorum in civitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere animadvertibat, quo celerius civitatem timore liberaret, principem sceleris illius et concitatorem belli, Gutruatum, ad supplicium depoposcit. qui etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura quaesitus in castra perducitur. cogitur in eius supplicium Caesar contra suam naturam concursu maximo militum, qui omnia pericula et detrimenta belli Gutruato accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

- 39 Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani. quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena esse afficiendam iudicabat, ne universa Gallia non sibi vires defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret, neve hoc exemplo ceterae civitates locorum opportunitate fretae se vindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret reliquam esse unam aetatem suae provinciae, quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus reliquit, qui iustis itineribus subsequeretur; ipse cum omni equitatu quam

- 40 potest celerrime ad Caninium contendit. cum contra expectationem omnium Caesar Uxellodunum venisset oppidumque operibus clausum animadverteret neque ab oppugnatione recedi videret ulla condicione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset, aqua prohibere hostem temptare coepit. flumen infimam vallem dividebat, quae totum paene montem cingebat, in quo positum erat praeceptum undique oppidum Uxello-

dunum. hoc avertere loci natura prohibebat: in infimis enim sic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset. erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. qua difficultate eorum cognita Caesar sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis aqua fluminis prohibebat oppidanos. quorum 41 omnis postea multitudo aquatorum unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons aquae prorumpebat ab ea parte, quae fere pedum CCC intervallo fluminis circuitu vacabat. hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Caesar unus videret, e regione eius vineas agere adversus montem et aggerem instruere coepit magno cum labore et continua dimicatione. oppidani enim loco superiore decurrunt et eminus sine periculo proeliantur multosque pertinaciter succedentes vulnerant; non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre et labore atque operibus locorum vincere difficultates. eodem tempore cuniculos tectos ab vineis agunt ad caput fontis; quod genus operis sine ullo periculo, sine suspitione hostium facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum sexaginta, collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quae moenibus aequaret (id enim nullis operibus effici poterat), sed quae superare fontis fastigium posset. ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditum, nec sine periculo possent aquari oppidani, non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hostium multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti 42 oppidani cupas sevo, pice, scandulis complent; eas ardentibus in opera provolvunt eodemque tempore acerrime proeliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. magna repente in ipsis operibus flamma exstitit. quaecumque enim per locum praecipitem missa erant, ea vineis et aggere suppressa comprehendebant id ipsum, quod morabatur. milites contra nostri, quamquam periculoso genere proclii locoque iniquo premebantur, tamen omnia fortissimo sustinebant animo. res enim gerebatur et excelso loco et in conspectu exercitus

- nostri, magnusque utrimque clamor oriebatur. ita quisque, ut erat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus esset eius, telis hostium flammaeque se offerebat. Caesar cum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere et simulatione moenium occupandorum clamorem undique iubet tollere. quo facto perterriti oppidani, cum, quid ageretur in locis reliquis, essent suspensi, revocant ab impugnandis operibus armatos in murisque disponunt. ita nostri sine proelii facto celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte amissa siti suorum in sententia permanerent, ad postremum cuniculis venae fontis intercisae sunt atque aversae. quo facto repente perennis exaruit fons tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum voluntate factum putarent. itaque se necessitate coacti tradiderunt.
- 44 Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret neque vereretur, ne quid crudelitate naturae videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures consilia inissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. itaque omnibus, qui arma tulerant, manus praecidit vitamque concessit, quo testatior esset poena improborum. Drappes, quem captum esse a Caninio docui, sive indignitate et dolore vinculorum sive timore gravioris supplicii paucis diebus cibo se abstinuit atque ita interiit. eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi, cum in potestatem venisset Epasnacti Arverni (crebro enim mutandis locis multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Caesarem habere), hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi Romani, sine dubitatione ulla vinctum ad Caesarem deduxit.
- 45 Labienus interim in Treveris equestre proelium facit secundum compluribusque Treveris interfectis et Germanis, qui nullis adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos redigit in suam potestatem atque in his Surum Haeduum, qui et virtutis et generis summam

nobilitatem habebat solusque ex Haeduis ad id tempus per-
manserat in armis. ea re cognita Caesar, cum in omnibus 46
partibus Galliae bene res geri videret iudicaretque supe-
rioribus aestivis Galliam devictam subactamque esse,
Aquitaniam numquam adisset, per Publium Crassum qua-
dam ex parte devicisset, cum duabus legionibus in eam
partem Galliae est profectus, ut ibi extremum tempus con-
sumeret aestivorum. quam rem sicuti cetera celeriter fe-
liciterque confecit. namque omnes Aquitaniae civitates
legatos ad Caesarem miserunt obsidesque ei dederunt.
quibus rebus gestis ipse equitum praesidio Narbonem pro-
fectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit: quat-
tuor legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio et C.
Trebonio et P. Vatinio legatis, duas legiones in Haeduos
deduxit, quorum in omni Gallia summam esse auctorita-
tem sciebat, duas in Turonis ad fines Carnutum posuit,
quae omnem illam regionem coniunctam Oceano contine-
rent, duas reliquas in Lemovicum finibus non longe ab
Arvernīs, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset.
paucos dies ipse in provincia moratus, cum celeriter omnes
conventus percucurrisset, publicas controversias cognosset,
bene meritis praemia tribuisset (cognoscendi enim maxi-
mam facultatem habebat, quali quisque fuisset animo in
totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque
auxiliis provinciae illius), his confectis rebus ad legiones
in Belgium se recipit hibernatque Nemetocennae. ibi 47
cognoscit Commium Atrebatem proelio cum equitatu suo
contendisse. nam cum Antonius in hiberna venisset, civi-
tasque Atrebatum in officio esset, Commius, qui post illam
vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad om-
nes motus paratus suis civibus esse consuisset, ne consilia
belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente
Romanis civitate cum suis equitibus latrociniiis se suosque
alebant infestisque itineribus commeatus complures, qui
comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat. erat 48
attributus Antonio praefectus equitum C. Volusenus Qua-
dratus, qui cum eo hibernaret. hunc Antonius ad perse-
quendum equitatum hostium mittit. Volusenus ad eam
virtutem, quae singularis erat in eo, magnum odium Com-
mii adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur.

itaque dispositis insidiis saepius equites eius aggressus secunda proelia faciebat. novissime, cum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum produxisset longius, inimicus homini suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera per fidem imposita paterentur impunita, conversoque equo se a ceteris incautius permittit in praefectum. faciunt hoc idem omnes eius equites paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum coniungit equo Quadrati lanceaque infesta magnis viribus medium femur traicit Voluseni. praefecto vulnerato non dubitant nostri resistere et conversis equis hostem pellere. quod ubi accidit, complures hostium magno nostrorum impetu perculsi vulnerantur ac partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur; quod malum dux equi velocitate evitavit: ac sic proelio secundo graviter ab eo vulneratus praefectus, ut vitae periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem sive expiato suo dolore sive magna parte amissa suorum legatos ad Antonium mittit seque et ibi futurum, ubi praescripserit, et ea facturum, quae imperarit, obsidibus firmat; unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam Romani. cuius postulationem Antonius eum indicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

Scio Caesarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse; quod ego non existinavi mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus, L. Paulo, C. Marcello consulibus, nullas habet magnopere Galliae res gestas. ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar exercitusque eo tempore fuissent, pauca esse scribenda coniungendaque huic commentario statui.

- 49 Caesar in Belgio cum hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum. nihil enim minus volebat, quam sub decessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susciperet. itaque honorifice civitates appellando, principes maximis praemiis afficiendo, nulla onera iniungendo defessam tot adversis proeliis Galliam condicione parendi meliore facile in pace continuit.

- 50 Ipse hibernis peractis contra consuetudinem in Italiam

quam maximis itineribus est profectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii, quaestoris aui, commendaverat sacerdotii petitionem. contendebat enim gratia cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paulo ante praemiseraat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui M. Antoni repulsa Caesaris decedentis gratiam convellere cupiebant. hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio praestitissent, simulque se et honorem suum sequentis anni commendaret, propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur L. Lentulum et C. Marcellum consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Caesaris spoliarent, ereptum Ser. Galbae consulatum, cum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi coniunctus et familiaritate et consuetudine legationis esset. exceptus 51 est Caesaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore. tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari poterat. cum liberis omnis multitudo obviam procedebat, hostiae omnibus locis immolabantur, tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel spectatissimi triumphi laetitia praecipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. cum omnes regiones Galliae togatae Caesar 52 percucurisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Treverorum evocatis eo profectus est ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliae togatae praefecit, quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. ibi quamquam crebro audiebat Labienum ab inimicis suis sollicitari certiorque fiebat id agi paucorum consiliis, ut interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de Labieno credidit quicquam neque, contra senatus auctoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci. iudicabat enim liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. nam C. Curio, tribunus plebis, cum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor

- armorum Caesaris laederet, quoniam Pompei dominatio
 atque arma non minimum terrorem foro inferrent, disce-
 deret uterque ab armis exercitusque dimitteret: fore eo
 facto liberam et sui iuris civitatem. neque hoc tantum
 pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere coepit;
 quod ne fieret, consules amique Pompei iusserunt, at
 53 *reliqui tamen omnes eo* discesserunt. magnum hoc testimo-
 nium senatus erat universi conveniensque superiori facto.
 nam Marcellus proximo anno, cum impugnaret Caesaris
 dignitatem, contra legem Pompei et Crassi retulerat ante
 tempus ad senatum de Caesaris provinciis, sententiisque
 dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem
 dignitatem ex Caesaris invidia quaerebat, senatus frequens
 in alia omnia transiit. quibus non frangebantur animi ini-
 micorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores para-
 rent necessitates, quibus cogi posset senatus id probare,
 54 quod ipsi constituissent. fit deinde senatusconsultum, ut
 ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a
 C. Caesare mitteretur; neque obscure duae legiones uni
 detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam
 ad Caesarem miserat, confectam ex delectu provinciae
 Caesaris, eam tamquam ex suo numero dedit. Caesar
 tamen, cum de voluntate minime dubium esset adversa-
 riorum suorum, Pompeio legionem remisit et suo nomine
 quintamdecimam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex
 senatusconsulto iubet tradi. in eius locum tertiamdecimam
 legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueretur, ex qui-
 bus praesidiis quintadecima deducebatur. ipse exercitui
 distribuit hiberna: C. Trebonium cum legionibus quattuor
 in Belgio collocat, C. Fabium cum totidem in Haeduos
 deducit. sic enim existimabat tutissimam fore Galliam,
 si Belgae, quorum maxima virtus, Haedui, quorum aucto-
 ritas summa esset, exercitibus continerentur. ipse in Ita-
 55 liam profectus est. quo cum venisset, cognoscit per
 C. Marcellum consulem legiones duas ab se remissas,
 quae ex senatusconsulto deberent ad Parthicum bellum
 duci, Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse.
 hoc facto quamquam nulli erat dubium, quidnam contra
 Caesarem pareretur, tamen Caesar omnia patienda esse
 statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iura potius
 disceptandi quam belli gerundi. contendit ...

SEPTEMBER 1908.

PLUTARCHI vitae inter se comparatae. Edidit Iam. Bekker.

Oktavausgabe. 5 Voll. M 8,40.

Vol. 1. M 1,80. — Vol. 2. M 2,10.

Vol. 3. M 1,50. — Vol. 4. M 1,50.

Vol. 5. M 1,50.

Davaus einzeln:

1. Theseus et Romulus, Lycurgus et Numa. Solon et Poplicola. M 0,90.

2. Themistocles et Camillus, Pericles et Fabius Maximus, Alcibiades et Coriolanus. M 0,90.

3. Timoleon et Aemilius Paulus, Pelopidas et Marcellus, Ariarides et Cato, Philopomen et Flaminius. M 1,20.

4. Pyrrhus et Marius, Lysander et Sulla, Cimon et Lucullus. M 1,20.

5. Nicias et Crassus, Sertorius et Eumenes, Agesilaus et Pompeius. M 1,20.

6. Alexander et Caesar. M 0,75.

7. Phocion et Cato minor, Agla et Cleomenes, Tib. et C. Gracch. M 0,90.

8. Demosthenes et Cicero, Demetrius et Antoninus. M 0,90.

9. Dio et Brutus, Artaxerxes et Arius, Galba et Otho. M 0,90.

Taschenausgabe. 5 Voll. M 7,80.

Vol. 1. M 1,50. — Vol. 2. M 1,80.

Vol. 3. M 1,50. — Vol. 4. M 1,50.

Vol. 5. M 1,50.

Prachtausgabe. 5 Voll. M 21,00.

Vol. 1. M 4,50. — Vol. 2. M 5,25.

Vol. 3. M 3,75. — Vol. 4. M 3,75.

Vol. 5. M 3,75.

SOPHOCLES tragoediae. Edidit

Тихоноу Вилк. M 1,50.

Oktavausgabe. M 1,50.

Jede Tragödie einzeln M 0,30.

Taschenausgabe. M 1,35.

Jede Tragödie einzeln M 0,30.

Prachtausgabe. M 4,50.

THUCYDIDIS historia belli peloponnesiaci. Edidit J. M. Stahl.

Oktavausgabe. 2 Voll. M 2,40.

Vol. 1. M 1,20. — Vol. 2. M 1,20.

Prachtausgabe. 2 Voll. M 6,00.

Vol. 1. M 3,00. — Vol. 2. M 3,00.

XENOPHONTIS opera. Edidit

Gustavus Sauppe.

Oktavausgabe. 5 Voll. M 3,90.

Vol. 1. Cyropaedia. M 0,90.

Vol. 2. Anabasis. M 0,75.

Vol. 3. Commentarii Apologia Socratis. M 0,45.

Vol. 4. Historia Graeca. M 0,90.

Vol. 5. Scripta minora. M 0,90.

Taschenausgabe. 5 Voll. M 3,75.

Vol. 1. M 0,90. — Vol. 2. M 0,75.

Vol. 3. M 0,45. — Vol. 4. M 0,75.

Vol. 5. M 0,90.

Prachtausgabe. 5 Voll. M 9,75.

Vol. 1. M 2,25. — Vol. 2. M 1,80.

Vol. 3. M 1,20. — Vol. 4. M 2,25.

Vol. 5. M 2,25.

C. IULII CAESARIS commentarii cum supplementis A. Hirtili et aliorum. Edidit F. Krüger.

Oktavausgabe. M 1,50.

Davaus einzeln:

De bello Gallico. M 0,75.

De bello Civili. M 0,60.

Taschenausgabe. M 1,35.

Davaus einzeln:

De bello Gallico. M 0,75.

De bello Civili. M 0,45.

Prachtausgabe. M 1,50.

C. VALERII CATULLI VERONENSIS carmina B. Schmidt recognovit.

Editio maior. M 4,00.

Editio minor. M 0,60.

M. TULLII CICERONIS opera quae supersunt omnia ediderunt J. G. Baier et C. L. Kayser.

Oktavausgabe. 11 Voll. M 21,75.

Vol. 1. M 1,35. — Vol. 2. M 2,10.

Vol. 3. M 2,10. — Vol. 4. M 2,10.

Vol. 5. M 2,10. — Vol. 6. M 2,10.

Vol. 7. M 1,80. — Vol. 8. M 1,80.

Vol. 9. M 2,10. — Vol. 10. M 2,10.

Vol. 11. M 2,10.

Davaus einzeln:

1. Rhetorica ad Herennium. M 0,75.

2. De inventione. M 0,75.

3. De oratore. M 1,00.

4. Brutus. M 0,00.

5. Orator. M 0,45.

6. De optimo genere oratorum. Partitiones oratoriarum. Topica. M 0,45.

7. Orationes pro P. Quinctio, pro Sex. Roscio Amerino, pro Q. Roscio Comodo. M 0,60.

8. Divinatio in Q. Caeciliam, actio in C. Verrem prima. M 0,45.

9. Actio in C. Verrem secundae sive accusatio libri I—V. M 1,35.

10. Orationes pro M. Tullio, pro M. Pontelo, pro A. Caecina, de imperio Cn. Pompeii (pro lego Manilia). M 0,45.

11. Orationes pro A. Cluentio Habito, de lego agraria tres, pro C. Rabirio perduellionis reo. M 0,75.

12. Orationes in L. Catilinam quatuor, pro L. Murena, pro L. Placco. M 0,60.

13. Orationes pro P. Sulla, pro A. Licinio Archia poeta. M 0,45.

14. Orationes post reditum in senatu et post reditum ad Quirites habitae, de domo sua, de haruspicio responso. M 0,60.

15. Orationes pro P. Sestio, in P. Vatinius, pro M. Caesio. M 0,60.

16. Orationes de provinciis consularibus, pro L. Cornelio Balbo, in L. Calpurnium Plancum, pro Cn. Plancio, pro M. Aemilio Scauro, pro C. Rabirio Postumo. M 0,60.

17. Orationes pro T. Anulo Mithene, pro M. Marcello, pro Q. Ligario, pro rege Deiotaro. M 0,45.

18. Orationes in M. Antonium Philippum. M 0,90.

GRIECHISCHE UND RÖMISCHE KLASSIKER.

SEPTEMBER 1908.

19. Academica. *M* 0,60.
20. De finibus bonorum et malorum. *M* 0,30.
21. Tusculanae disputationes. *M* 0,75.
22. De deorum natura ad M. Brutum libri tres. *M* 0,30.
23. De divinatione libri duo, de fato liber. *M* 0,60.
24. Cato major de senectute, Laelius de amicitia. *M* 0,45.
25. De officiis ad Marcum filium libri tres, paradoxa Stoicorum ad M. Brutum, Titimaean. *M* 0,60.
26. De re publica sex librorum reliquiae. *M* 0,60.
27. De legibus libri tres. *M* 0,60.
28. Epistolae ad familiares libri I-IV. *M* 0,60.
29. Epistolae ad familiares lib. V-VIII. *M* 0,60.
30. Epistolae ad familiares lib. IX-XII. *M* 0,60.
31. Epistolae ad familiares lib. XIII-XVI. *M* 0,60.
32. M. Tullii Cicero's epistolae ad Q. fratrem, Q. Cicero's de petitione consulatus ad M. fratrem liber. *M* 0,45.
33. Epistolae ad Atticum libri I-IV. *M* 0,60.
34. Epistolae ad Atticum libri V-VIII. *M* 0,60.
35. Epistolae ad Atticum libri IX-XII. *M* 0,60.
36. Epistolae ad Atticum lib. XIII-XVI. *M* 0,60.
37. Epistolae ad Brutum libri duo et epistola ad Octavianum. *M* 0,60.

Prachtausgabe. 11 Voll. *M* 46,50.

- Vol. 1. *M* 3,00. — Vol. 2. *M* 4,50.
 Vol. 3. *M* 4,50. — Vol. 4. *M* 4,50.
 Vol. 5. *M* 4,50. — Vol. 6. *M* 4,50.
 Vol. 7. *M* 3,75. — Vol. 8. *M* 3,75.
 Vol. 9. *M* 4,50. — Vol. 10. *M* 4,50.
 Vol. 11. *M* 4,50.

CORNELII NEPOTIS vitae et fragmenta. Edidit G. Aen. Koch.

Oktavausgabe. *M* 0,45.

Daraus einzeln: Vitae. *M* 0,30.

Taschenausgabe. *M* 0,30.

Prachtausgabe. *M* 1,20.

Q. HORATII FLACCI opera omnia. Edidit GODEFRIDUS STALLEBAUM.

Oktavausgabe. *M* 1,00.

Taschenausgabe. *M* 0,75.

Prachtausgabe. *M* 3,00.

D. IUNII IUVENALIS satirae. Edidit O. RIBBECK.

Oktavausgabe. *M* 0,45.

Taschenausgabe. *M* 0,45.

Prachtausgabe. *M* 1,20.

TITII LIVII ab urbe condita libri. Edidit MARTINUS HERTZ.

Oktavausgabe. 4 Voll. *M* 7,00.

- Vol. 1. Pars 1. *M* 1,00. Pars 2. *M* 1,50.
 Vol. 2. Pars 1. *M* 1,00. Pars 2. *M* 1,00.
 Vol. 3. Pars 1. *M* 0,75. Pars 2. *M* 0,75.
 Vol. 4. Pars 1. *M* 0,75. Pars 2. *M* 0,75.

Taschenausgabe. 4 Voll. *M* 5,70.

- Vol. 1. Pars 1. *M* 0,90. Pars 2. *M* 0,75.
 Vol. 2. Pars 1. *M* 0,75. Pars 2. *M* 0,75.
 Vol. 3. Pars 1. *M* 0,60. Pars 2. *M* 0,75.
 Vol. 4. Pars 1. *M* 0,60. Pars 2. *M* 0,60.

Prachtausgabe. 4 Voll. *M* 23,55.

- Vol. 1. *M* 6,75. — Vol. 2. *M* 0,75.
 Vol. 3. *M* 5,25. — Vol. 4. *M* 4,80.

P. OVIDII NASONIS carmina. Ed. ALEXANDER RIESE.

Oktavausgabe. 3 Voll. *M* 2,90.

- Vol. 1. *M* 1,00. — Vol. 2. *M* 0,90.
 Vol. 3. *M* 1,00.

Prachtausgabe. 3 Voll. *M* 8,40.

- Vol. 1. *M* 2,70. — Vol. 2. *M* 2,70.
 Vol. 3. *M* 3,00.

PHAEDRI, AUGUSTI LIBERTI fabulae Aesopinae. Ed. A. RIESE.

Oktavausgabe. *M* 0,45.

G. SALUSTI CRISPI operum reliquiae. Edidit F. D. RIESE.

Oktavausgabe. *M* 0,75.

Daraus einzeln:

Catullina et Iugurtha.

Taschenausgabe. *M* 0,45.

Daraus einzeln:

Catullina et Iugurtha.

Prachtausgabe. *M* 2,25.

CORNELII TACITI opera. Edidit FR. HAAKE.

Oktavausgabe. 2 Voll. *M* 2,40.

- Vol. 1. *M* 1,20. — Vol. 2. *M* 1,20.

Daraus einzeln:

Germania, Agricola, Dialogus de oratoribus.

Taschenausgabe. 2 Voll. *M* 2,10.

- Vol. 1. *M* 1,05. — Vol. 2. *M* 1,05.

Prachtausgabe. 2 Voll. *M* 7,00.

- Vol. 1. *M* 3,75. — Vol. 2. *M* 3,75.

4. TERENCE AFRICI comediae. Recensuit CAROLUS DZIATKO.

Oktavausgabe. *M* 1,20.

ALBII TIBULLI elegiae cum carminibus Pseudotibullianis. Ed. EDUARDUS HILLEN.

Oktavausgabe. *M* 0,60.

P. VERGILI MARONIS carmina. Edidit GEORGIVS THOMPSON.

Oktavausgabe. *M* 1,50.

Daraus einzeln:

Bucolica et Georgica. *M* 0,45. Aeneis. *M* 0,90.

P. VERGILI MARONIS opera. Edidit HERM. PALMARIUS.

Oktavausgabe. *M* 1,30.

Daraus einzeln:

Bucolica et Georgica. *M* 0,45. Aeneis. *M* 0,90.

Taschenausgabe. *M* 1,00.

Daraus einzeln:

Bucolica et Georgica. *M* 0,30. Aeneis. *M* 0,75.

Prachtausgabe. *M* 4,00.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας